

A

MAGYAR SZÓREND.

IRTA

SIMONYI ZSIGMOND.

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1903.

Az oldalt levő számok a Magyar Nyelvőr 31. kötetének lapjait jelölik.

Jd 523/1

A Nyelvtudományi Intézet
Könyvtára

Leltári sz.: 1506/49

1980

5. kötet hiányzott a kötetből. Pótolni

I. Bevezetés. Áttekintés.

Ebben az értekezésben csak vázlatosan kívánom előadni 57
szórendünk fontosabb jelenségeit. Fő célom, hogy — elvontabb
okoskodásokat mellőzve — könnyen áttekinthető ismertetést adjak
azokról az eredményekről, amelyek idevágó nagybecsű nyelvészeti
irodalmunkból kibontakoznak.* Ezeket az eredményeket fogom itt-
ott új észleletekkel s új anyaggal kiegészíteni.

A mondat a kiejtésben nem szókra, hanem szólamokra vagyis
ütemekre oszlik; ezeket a versbeli ütemektől szabálytalan terjedelmük
különbözteti meg. Ahány hangsúly van egy-egy mondatban,
annyi ütemből áll, mert a hangsúlyozandó kifejezések előtt
egy-egy kis szünetet tartunk. Példák: *Szegény ember | vízzel főz.*
Csendes | minden. Megjött | anyám stb. — A szólam legtöbbször

* Fontosabb szórendi munkáink a következők (a szórendi irodalomról
l. Joannovics idézendő első értekezését 2—6. §; vö. még Molecz 6—7): F o g a r a s i J. *Ἐῶρηξα* (az Athenaeum 1838-i 1. kötetében). Hangsúly vagyis nyomtatók a m. nyelvben (M. Akadémiai Értesítő, a nyelv- és szépt. osztály közlönye 1. k. 1860). Brassai S. A m. mondatról (uo. 1. és 3. k. 1860—3). A m. bővített mondat (Értekezések a nyelv- és szépt. osztály köréből 1. k. 1870). A mondat dualizmusa (uo. 12. k. 1885). Szórend és accentus (uo. 14. k. 1888). Én is hozzászólók (Egy. Philol. Közl. 9. k. 1885). — Vadnay L. A magyaros szórendről (1867). — Arany J. A szórend (Nyr. II. és Hátrah. prózai m.). A jelentő mondatról (Hátrah. pr.). — Joannovics Gy. Szórendi tanulmányok (Értekezések a nyelv- és szépt. oszt. k. 13. és 14. k.-ben 1887). Szórend (Nyr. 13. k. 1884). Hangsúly (18. 1889). Szórend és hangsúly (uo.). — Simonyi Zs. Szórendi szórszálhasogatások (12. 1883). Fordul elő (uo. 1884—5). — Kicska E. Hangsúly és szórend (uo. 19—22. k. 1890—3). — Balassa J. Hangsúly a m. nyelvben (NyK. 21. k. 1890). — Molecz B. A m. szórend történeti fejlődése (jutalmazott pály. 1900). — Vö. még Kalmár E. Magyar nyelvtanát és Lehr A. Arany Toldija (1881. V: 9, VI: 12, VII: 1, VIII: 7, XI: 15, XII: 18).

58 értelmileg egybetartozó szókat foglal magában, mint p. szegényember, vízzel-főz.*

Az egyes mondat szólamai a higgadt közlésben, fejtegetésben stb. rendszerint két csoportra oszlanak. Az első csoport (jobbára csak egy szólam) a mondatnak előkészítő része: olyasmit nevez meg, amiről már szó volt, ami ismeretes, vagy amit figyelemkeltésül először is meg akarunk nevezni, hogy aztán hozzáfűzzük az újat, amit »ujságolunk«, a tulajdonképi állítást, a közlésnek kitűzött tárgyát. Emez, a tulajdonképi állítás, a mondatnak tüzetes része (mint Brassai nevezi). Az előkészítő rész az, amit más szóval lélektani v. lélekbeli alanynak, a tüzetes rész az, amit lélektani v. lélekbeli állítmánynak neveznek. A tüzetes résznek első szólama a főszólam (ígés szólam; Brassainak mondatzöme), mert ez fejezi ki mindig a közlésnek legfontosabb részét, ezen van mindig a főhangsúly, s ez foglalja magában rendszeren az ígét. Az előkészítő résznek s részben a főszólam után következőknek is valamivel gyöngébb, másodrendű hangsúlyuk van. — Példák: A gyermek || *fázik*. A föld || *kering* a | *nap* körül. A beteget | *ápolják*. Terebesen | hetek óta || *esett a | zesső* (elbeszélés kezdete Nyr. 30:549). A hivatal fontoskodása || *meg szokta | hosszítani* az | *arc* vonásait (Fáy). Valakit vagyonaért tisztelni || *balgaság* (Eötvös J.).

Hangsúlyozás tekintetében kétféle mondatot különböztetünk meg: az imént idézett higgadt, nyomaték-talan mondatot, melyet az egyenletesebb hangsúlyozás jellemez (mondás' Kicska, jelentő mondat' Arany, értelmező mondat' Vadnay L. és Joannovics) és a nyomatékos mondatot, melyben egy fogalmat különösen ki akarunk tüntetni s azért a főszólamot erősebben megnyomjuk, úgyhogy a főhangsúly nyomatékká erősödik (*Nachdruck*; ellenmondás' Kicska, nyomatékos mondat' Arany, nyomósító

* Minthogy azonban a hangsúly a szólam legfontosabb szavának első szótagjára esik, vagyis ezt ejtjük legerősebben, legnagyobb kielégeléssel, tehát ehhez szükséges tüdönknek aránylag legnagyobb munkája: a magyar kiejtés mindig ilyen hangsúlyos szótag előtt tartja a szünetet. Ha tehát az ilyen hangsúlyos szót még érdemileg hozzátartozó hangsúlytalan (pontosabban szólva: gyöngé hangsúlyú) szó előzi meg, ezt a kiejtésben — az értelem ellenére is — a megelőző szólamhoz csatoljuk, p. *Megjöttek a | vendégek* (e h. *megjöttek | a vendégek*). *Adj* egy kis | *kenyeret* (e h. *adj | egy kis kenyeret*). Kétségtől ez az oka, hogy a magyar vers üteme mind hangsúlyos szótagon kezdődik. A mondatnak elején az olyan hangsúlytalan részek természetesen magukban maradnak »szólamelőzőknek«.)

mondat' Vadnay és Joannovics). A nyomatékaltalan mondatot a nyugodtabb hangsúlyozás mellett rendszeren jellemzi az előkészítő rész megvolta, továbbá hogy az ige együttmarad a jelentésre nézve legszorosabban hozzátartozó kiegészítővel: *el-megy, fát-vág, iskolába-jár* stb. Ellenben a nyomatékos mondatnak egyenetlenebb a hangsúlyozása; az előkészítő rész többnyire hiányzik; s az ige bővítménye — ha nem maga nyomatékos — vagy hátrakerül az ige mögé, vagy legalább elveszti hangsúlyát. Példák:

Nyomatékaltalan mondatok:

Tegnap || *adtam* neki | pénzt.

A búzát || *behordták*.

A napszámos || *fát vág*.

Nyomatékos mondatok:

|| *Adtam* neki tegnap! (verést stb.)

|| *Behordták* ám a | búzát!

|| *Fát vág* a nap- (nem söpör).
számos (nem húst).

|| *A napszámos* vág fát.

Ma || *nem* (v. *nemcsak*) a napszámos vág fát.

Ma a || *kocsis* is fát vág.

A nyomatékos mondatokban a nyomaték foka változik a körülmények s a beszélőnek lelki állapota szerint. Például a rendes főhangsúlynál csak kevéssel erősebb a nyomaték, ha elbeszélésben emelünk ki valamit: Előbb (csak) a || *szobát* takarította ki, — aztán a || *pítvart* is kisöpörte. De elbeszélésben is lehet ennél erősebb; p. A malom || *éppen akkor* vót oda | eprészni (Nyr. 30:606). Legerősebben fokozódik a nyomaték az ellenmondásban s különösen a feleselésben; pl. *Nem repülhetének el*, hanem | *megfogák őket* (Pesti Gábor). *Te vitted el!* — *Nem én vittem el!*

Hogy az összes főbb eseteket osztályozhassuk, a nyomatékos mondatokat legegyszerűbben négy osztályra oszthatjuk föl: I. összefoglaló mondatok; II. kirekesztő mondatok; III. fölszólító mondatok; IV. kérdő mondatok. Az első két osztály voltaképpen kimeríti a nyomatékos mondatok fajait s azért a III. s IV. osztályban újra előkerülnek, de ezt a kettőt gyakorlati célunkra való tekintettel mégis elkülöníthetjük, mert külön jellemző sajátágaik vannak mind a hangsúly, mind a szórend tekintetében.

Fölsoroljuk először is röviden a négy osztálynak legjellemzőbb eseteit (mindjárt itt ügyelve arra, hogy a példák közt mindenütt bővítményes, különösen pedig igekötős igék is legyenek, mert ezeknek a használata föltűnően jellemzi a különböző eseteket).

I. Összefoglaló mondatok; jellemző sajátosságuk, hogy ha igéjüknek igekötője van, de a nyomaték más szóra esik: akkor az igekötő az ige előtt marad, de hangsúly nélkül.

7 1. többtagú felsorolás: a) kötőszóval (legtöbbször *is*, de néha *szintén*, *még*; a felsorolásnak egy-egy tagja hiányozhatik is): *ettünk is*, — *ittünk is*; *meg is ettük*; *húst is* ettünk; a *húst is* megettük; a *húst* || *szintén* megettük; *még kettőt* kihoztam; — b) kötőszó nélkül: *téged* meghíttak az | esküvőre, — az *öcsémet* meghítták, (csak *engem* nem hítták);

2. valami összességre vonatkozó mondatok, az összességnek ilyenféle kifejezéseivel: *mind*, *minden*, *mindig* stb., *valamennyi*, *az összes*, *egész*; p. *mind* kiszaladt az | utcára; az *egészet* megettük;

3. sokaságra és nagy fokra vonatkozók, ilyen kifejezésekkel: *sok*, *elég*, *rengeteg*, *nagy*, *nagyon*, *erősen*, *ugyancsak*, *okvetetlen*, *bizonyosan*, *azonnal*, *mindjárt*, *korán*, *rég* stb. P. *sokszor* kimentem | hozzá; — *nagyon* elfáradt a | lőtás-futásban; — *korán* fölkelt (de egyes ide tartozó kifejezések kirekesztő mondatokban is előfordulhatnak);

4. nagyzás, nagyítás, nagynak való föltüntetés (ezt néha a *hisz*, *ám*, *akár*, *már*, *majd* szócskák is kifejezik, de sokszor csakis a nyomaték jelöli): (No hiszen) *adtam* neki! — *Elvégeztem* ám a | dolgom! — *Én* (akár) || *ma* eladnám a | házamat. — *Magam* kimentem | hozzájuk. — *Ha én* kimegyek (*póru* járás)! — *Majd* a *bőr*iből kibújt!

II. Kirekesztő mondatok: hogyha igekötőjük van, de a kirekesztés más szót illet, akkor az igekötő hátra kerül. - A nyomatékos fogalom lehet:

1. kirekesztő fogalom, mellyel valami más fogalmat rekesztünk ki a mondatból: (csak) *írtam* (nem olvastam); csak *leírtam* (nem magam fogalmaztam); (éppen) *te* csaltál meg; »*te* csaltál meg (*nem én* téged« Népdal);

2. kirekesztett fogalom vagyis tagadótt fogalom (a nyomatékos rendszerint a tagadó szó veszi át a tagadotról): *nem* írtam; *nem* írtam le; *nem* leírtam (hanem magam szerkesztettem); *nem* lement (hanem föl); *nem* ő ment le; *senki* sem ment le.

Előkerül e két mondatfajnak egyesítése is, még pedig két-féleképpen:

3. a kirekesztésnek tagadása: *nem* csak leírtam (hanem újra fogalmaztam); — *nem* csak ezt írtam le;

4. a tagadásnak kirekesztése: (látta,) csak *nem* akarta | észrevenni; — csak *ezt* nem írtam le. 61

De lehetséges azonkívül a kirekesztő és összefoglaló kifejezőmódnak többféle egyesítése; p. ö is csak | *sírt*; *akkor* is csak | *egyét* találtam meg; — *nem* is hittam meg; *nem is őt* hittam meg; *őt sem* hittam meg; *meg sem* | *híttam*.

III. A fölszólító mondatok szintén lehetnek összefoglalók vagy kirekesztők: (megígérte,) most | *váltsa* is be | szavát! — *ne* váltsa be | szavát! — *te* is menj be! — *ne* te menj be! De látjuk, hogy itt az igekötő mind a kétféle mondatban hátra kerül. Elül csak akkor marad, ha maga nyomatékos: *ide* is figyelj (meg amoda is)! ne *ide*-figyelj (hanem amoda)! Ez a forma különösen az egész fölszólítás nyomósítására szolgál: *ide* nézz! *ide* ne nézz! *megállj!* *meg* ne állj!

IV. A kérdő mondat határozottan két fajtára oszlik:

1. Az eldöntendő kérdésekben az egész gondolat kétséges, hogy t. i. áll-e vagy nem; s a felelet az egésznek igenlése vagy tagadása. Ezekben a nyomaték és a szórend olyan, mint a jelentő mondatokban, tehát az I. és II. osztályban. Példák: I. 1. *Te* is ott voltál? 2. *Mind* elfogyott? 3. *Nagyon* megijedt? — 4. *Magad* kimentél | hozzájuk? — II. 1. Csak *te* láttad meg? 2. *Nem ő* ment le? 3. *Nem* csak ezt írtad le? 4. Csak ezt nem írtad le?

2. A kiegészítendő kérdésnek csak egy része kérdéses s ezt kérdő névmás helyettesíti. Az ilyen kérdésnek szórendje természetesen kirekesztő, valamint rendszeren a reá járó feleleté is: *Ki* jön velem? (A felelet is rendszerint kirekesztő: *Én* megyek veled. Ritkábban: *Én* is veled-megyek. A kérdésnek, még ha előkészíti is az összefoglaló szórendet, magának kirekesztő a szórendje: Hát még *ki* jön velem?) *Mit* vittek ki? *Miért* (nem) írtad le? *Hol* szálltak meg?

A következő szakaszok a négy osztálynak egyes eseteit külön-külön fogják tárgyalni.

II. A nyomatéktalan mondat.

A nyomatéktalan mondatnak célja valamely, az alanyra 121 vonatkozó »tényt, vélekedést, ítéletet egyszerűen kifejezni, közleni másokkal, más részletek kiemelése, vagy az indulat belejátszása

nélkül» (Arany). Legtöbbször elbeszélésben és higgadt fejtegetésben alkalmazzuk.

Foglalkozunk először is a tüzetes résszel. Ez állhat egy vagy több szólamból. A tüzetes résznek első vagyis főszólamát vagy maga az ige kezdi (az igrén mindig a puszta igrét kell értenünk, igekötő nélkül), vagy pedig valami hangsúlyos névszó, az igrének bővítménye (legtöbbször az ige tartalmát közelebbről meghatározó igekötő). Eszerint a következő eseteket nyerjük:

1. A legegyszerűbb, de nem leggyakoribb eset az, mikor a főhangsúly a puszta igrére esik: A madár || *repül*. A gyerek már || *jár*. A gyermek || *fázik* (Eötvös). Húst || *ettem* (de tésztát nem). (Kicsiny a bors) de *csíp*. A tanító || *dicséri* a gyereket (de az apja nem). — (Vö. Molecz 17.)

2. Sokkal többször hangsúlyozzuk az igréhez tartozó s az ige fogalmát mintegy kiegészítő névszót (a bővítményt). Erre a kérdésre: mit csinálsz? v. mit dolgozol? v. mi baj? felelhetünk ugyan a cselekvést jelentő puszta igrével: *kocsikázok*; én *megyek*; *írok*; *köszörülök*; *esik*. De legtöbbször kérdéslenül is többet mondunk, kibővítjük az igrét valami körülménnyel, mely az adott helyzetben vele jár; p. most majd || *ki-kocsikázok*; én || *haza-megyek*; *levelet-írok*; *kést-köszörülök*; *hó-esik*. A bővítmény mintegy összetételt, egységes kifejezést alkot az igrével, a kettőt egy hangsúly alá, a bővítmény hangsúlya alá foglaljuk. Azért a leggyakrabban előkerülő bővítményeket, nevezetesen (a) az igekötőket egybe is írjuk ilyenkor az igrével. De nemcsak az igekötőkkel találkozunk itt, hanem lehet a bővítmény b) másféle helyhatározó:

122 *haza v. templomba megyek, iskolába v. színházba járok, bálba fogunk menni, hajóra szállunk, falura költözünk, a fiamért || oda megyek, a fiamat || ide hozom*; — c) módhatározó, állapothatározó, célhatározó stb., p. *szépen énekel, jól beszél, igazságosan uralkodott, jól v. rosszul v. nehezeire esik, egyedül v. magára hagyták*, — az idő || *esőre áll*, — a leány || *vízért megy, kaszálni jár, sírva fakad, beszédbe ereszkedik*; — d) a mondat tárgya: *kenyeret v. vacsorát v. zabot eszik, bort akar inni, inni akar, almát szednek, vállat von, térdet hajt, bukfencet hány, dicséretet érdemel, hálát ad, kedvet kap, célt ér; egyet-ért* (ez összetétellé vált); — e) az úgyn. állítmányi névszó: az *jó lesz*; az *baj volna*; *fáradt* vagyok; János *katona* volt; — f) a nyelvtani alany is, de ritkábban, inkább csak egyes állandó szólásokban: tegnap *hó* esett, ma *menny-*

dörög (emez már összetett igévé lett); tavál *hideg tél* volt; holnap *vasárnap lesz*; nekem *melegem* van; neked a *fejed* fáj; *kedvem* volna; *vége* van.*

Más nyelvek is legtöbbször hangsúlyos bővítménnyel mondják az igét, de a magyar szórendre jellemző, hogy a bővítmény az ige előtt áll, míg p. a nyugati nyelvekben utána következik, p. *föl-viszem*: *ich bringe es hinauf*, je le porte en *haut*, I carry it *up*; — *levelet írok*: *ich schreibe einen Brief*, j'écris une *lettre*, I write a *letter*.

Még csak két megjegyzést kell tennünk. Az ige előtt álló hangsúlyos bővítmény a nyomatéktalan mondatban többnyire határozatlan fogalom, ritkább a határozott fogalom (tulajdonnév, határozott-névelős főnév stb.), p. Jánost várom, téged várlak, terád várok, a levelet írom, a leckémet tanultam (meg**), a fejem fáj. Az ilyeneket többnyire két hangsúllyal ejtjük, tehát az alábbi harmadik vagy negyedik forma szerint szerkesztjük: *várom | Jánost*, — *várok | terád*, — *(meg)tanultam a | leckémet*, — *fáj a | fejem*.

Néha főlélegesen az ige kitétele, s akkor a főszólam csak a 123 hangsúlyos névszóból (bővítményből) áll. Például kérdésre való feleletben: (Kimegyünk a ligetbe?) *Ki*. — Igen sokszor hiányzik az ige az összetett mondat egyik tagjában; p. Lakozzatok én bennem, én meg || *tibennetek*: *manete in me et ego in vobis manebo* (Sylv: UT. 1:150). — Néha meg a *van* ige lapang a főszólamban: *Itt* a kezem. Körül a sok színben || *szűzek, asszonyságok*. (Ar.) Lovam lába || *indulóban*, — magam szája || *búcsuzóban* (Erdélyi: Népd. 1:20). — És ide tartozik nyelvünkben az állítmányi névszó, ha a mondat 3. személyű (*van* és *vannak* nélkül): A szegénynek || *drága kincs* a hit. (Ar.) A gyerekek || *fáradtak*. Vö. fönt az e) pontot.

* Idézetek (egy kivétellel Petőfi Úti rajzaiból): a) Egyik lovunk patkója || *leesett*. b) Eperjesről || *Löcsére* mentem. c) (A szekér indult, és) én || *gondolatokba* mélyedtem. d) Gödöllőn || *lovakat* váltánk. e) Ha *egyese*k lesztek, — *győzhetetlenek* maradtok (Illyés: Préd. 1696. 1:400). f) Azért [jártam ki a Táborhegyre], mivel egy || *gyönyörű barna leányka* esett utamba.

** Már itt a nyomatéktalan mondatban előkerülhet, — ami különben a kirekesztő mondat jellemző szórendje, — hogy az igekezőt az ige mögé kerül; p. egy verset írok le; az ívet töltöm ki (p. erre az általános kérdésre: mit csinálsz? mintha már a cselekvésnek kizárólagos tárgyára irányulna a kérdés: mit töltsz ki?) Egy este a tanuló ifjuság || *fáklyás zenével* tisztelt meg. (Pet.)

3. Folyvást alkotunk olyan mondatokat, melyekben a tüzetes rész nem csak egy, hanem több szólamból áll, mert több új körülményt kell kiemelni. Természetesen minden ilyen szólamnak külön hangsúlya van; ez néha gyöngébb lehet a főszólaménál, de rendszeren vele egyenlő erejű (vö. Kicska, Nyr. 20:342!), úgyhogy e további szólamoknak csak hátrább való elhelyezésük mutatja a főszólamnál kisebb fontosságukat.

Az ilyen terjedelmesebb mondatokban sokszor az igével kezdjük a tüzetes részt s a kiemelendő névszói fogalmakat csak azután soroljuk föl; p. *Szeretem a | reggelt.* (Ar.) Tegnap || *olvastam | a versedet.* A betegünknek || *küldünk | ennivalót.* Én || *vittem neki | bort.*

Ezzel a szórendi formával különösen azt jelöljük, hogy a cselekvés még befejezetlen, célhoz vagy sikerhez nem jutott (ill. nem bizonyos, hogy jut-e), folyamatos, tartós vagy ismétlődő. Ezt a folyamatosságot mintegy jelképesen fejezzük ki azzal, hogy a hangsúlyt megosztjuk az ige s a bővítmény között, ellenben a cselekvésnek befejezését, sikerességét a szorosán egyesítő hangsúlyozással és szórenddel jelezzük. P. folyamatos cselekvés (a multban): *jöttek | vissza* (revertebant); befejezett vagy bizonyosan befejeződő cselekvés: * *visszajöttek* (reverterunt). Ugyanezt a folyamatosságot kifejezhetjük még az *éppen* időhatározóval és, ha a bővítmény irányhatározó (*hová* kérdésre felelő helyhatározó), a *felé* névutó hozzátételével: *éppen || jöttek | vissza felé* (v. *visszafelé* jöttek. A régibb nyelv az igének időformájával is kifejezhetette ezt az árnyalatot: *visszajönek vala.* — A *felé* névutó használatáról bővebben l. Nyr. 23:132.)

Idézetek a) folyamatos, egyidejű cselekvéssel (többnyire hozzátehetjük: *éppen most, éppen akkor, azalatt, aközben*; sok példa Molecznél 24., 25 és Nyr. 13:359): Oh bánatos anya, te fiad immár *megyen halálra* (WinkC. 200). A gabonát kedég *gyűjti asztagában*, azaz *viszi be* mennyeknek örömében (ÉrdyC. 129). A sajkák az *o n b a n nyomáltak* lassan *feljebb-feljebb* (Thököly Naplója 18). *Szedi a nép össze*, ami féltő, drága (Ar: TSz. IV. 62). Csak *jer be*; a szakács már *veszi le* a sült halat (Ar.: Arist. 2:247). Lysistrate (kilép): Sohse bántátok . . . : *jövök magam ki* (2:346). Rakodnak és *viszik be*

* A bővítményt olyankor sem vethetjük hátra, ha az igével általános vagy »határtalan« jelent, mindig megtörténő, szokásos cselekvést fejezünk ki. Vö. Ha megtelik a halász hálója, *kihúzza*. Ellenben: (Most éppen) *húzza ki* (felé). — Ők mindig jól mulatnak, *színházba járnak* . . . Ellenben mondatom: *Mennek a színházba* (éppen úban vannak).

(3:141). Az apród jó vissza és jelenti... (Greguss A., l. Nyr. 12:357—8). Mikor jó vissza, eszébe jut, hogy a csapat kihúzta (Nyr. 5:375). Amikor jöttem haza s keresztül mentem [nem: mentem keresztül, mert ez igen rövid ideig tartó cselekvés] a toron árnyékán, há um-megjedtem, hogy! (19:176). Észreveszen egy mókust, amint egy fa odvába éppen bávik be (Krizsa: Vadr. 406. — Az utóbbi három példa székely szövegekből; ott és a csángóknál különösen gyakori ez a szórend, l. Nyr. 13:359). Úgy kellett rajta keresztül gázolniuk; amint lábalták át, [aközben] a gazda le találta csünetgni a zsákot (Arany-Gy. Népk. 2:420). Megy a vasútra fele (Nép, Ugocsa m.). — Mikor kimentünk, esett a hó. Jöttek a katonák (éppen akkor). Viszik a menyasszonyt. Megyek a misére. A kocsis már vágja a fát stb.

b) tartós v. ismétlődő cselekvéssel: Mikor statista voltam a színháznál s hordtam a színpadra a székeket és pamlagokat (Pet.: Uti rajzok). Kálmán csak nézett | rá, hallgatva (Jók., id. Nyr. 3:460; ha pillanatnyi cselekvés volna, csak így lehetne: ránézett = rávetette tekintetét). »Ott még az én gyűjtő mániám is erénnyé válnék. Én csak hordanám össze az anyagot másoknak, szerencsésebb helyzetben levőknek« (Biró L. Term. Közl. 1897). Hajtottunk sebös strabba, ki a Galamboskának (Nyr. 13:475). Tiribesen hetek óta esett az esső (30:549).

A folyamatos cselekvés szórendjét néha átvisszük a beálló, meginduló (vagy más cselekvés után következő) cselekvésre is, p. Adok | kalácsot (ha nem kell a kenyér). Megyek | be. Megyünk | nyaralni stb. Zeus uccse, már nem [ülök], már állok fel éppen (Ar:Arist. 3:110). — A régiéknél, továbbá a székelyeknél s a csángóknál sokkal sűrűbben találkozunk e szórendnek ilyen alkalmazásával (vö. Nyr. 13:358—9); p.

Immár beszéllem meg tengeren járását (RMK. 4:201). Mennél hamarabb ember megyen fel, megkildem (LevT. 1:81). Az tél kezdetik el... Luca nap előtt való csötörteken (Bártfai kalend. 1583. Dv3). 125
Már, uram, térek az reám bizott dolgokra (Thököly Lev. 21). Immá romlik el a béle a mogyorónak. Majd menen el oda a kölyök (csángó példák Nyr. 3:50). Tüzet a kaszaj [kazal] fának az udvaron, gyúl meg (Krizsa 398).

Néha elbeszélésben is előfordúl e szórend, tehát a multban beálló események kifejezésére. Így p. az elbeszélésnek elején: Volt egyszer egy | ember. Volt egy | szegény asszonymnak | három fia stb. Hívának minap vacsorára (így kezdődik a Kopaszság dícsérete 1589). — De az elbeszélésnek folytatásában is: Lakott pedig a faluba egy gróf (Nyr. 8:328). Akkor || fogta a | botot... Alig ültek vala le, hogy juta szemben az uramnak két szolgálja

(LevT. 2:41). Megalkuván a leány felett, *viszi házához* (Hall: HHist. 2:281). — A következő idézetekben igekötőn van a második hangsúly: *

Telék be azután eszten nap: impleti sunt septem dies (JordC. 19). Történék egy napi napon, *alvék el* az mezőn (ÉrdyC. 562). Történék, ... hogy undok poklost megfereszte ennen házában és *nyugotá el* ő urának ágyán (642b). Ott *száll le* az lóról; ott az lóról hogy leszáll [befejezett cselekvés, azért már nem ugyanaz a szórend], az ló *rántja el* magát, *fut bé* (LevT. 1:311). Esik-le Hamvivan Vid előtt hanyattá (Zrinyi 1:112). Esék-le zászlóstul Csillag György hanyattá (1:53). Kévántam könyveket nem találhatván, egykor *vevém elő* Bellarminus könyvét (Veresm: Megtér. 34). Elsőben is *vette fel* beszidit a vezér (kezdettszól, MonHist. Írók 15:659). Ebben az esztendőben Szebenben || *hala meg* az erdélyi gubernátor (Cserei 407). Kászoni János maga hugát || *adá feleségül Czakó Ferencnek* (439). Ablakjához álltam; *hítt be* (Vitk: Munk. 2:39). *Rázza le nyelvesszót*, valamint pozdorját (Ar: BH. stb.). »Édes apád kegyelemkérését vittem. Sietnem kellett... *Siettem le a völgybe*. De későn érkeztem már« (Jók: Az apja fia II.). A garádicsonyon megcsúsztam, zuhé, *finterettem le* (Dráva vid. Nyr. 13:476). A páter || *ment ki* (csángó, Nyr. 10:202).

Az iménti használathoz (a beálló cselekvéshez) közel áll e szórendnek a szándékot kifejező mondatokban való használata. Példák:

126 *Mennék bé* az ajtón, nem férek (Arany-Gy. Népk. 1:464). *Szökött vóna ki* előle, de az halál nem engedé (202). Hát amin' *menne fő*, ott áll ám.. ev-víres száju ember (Nyr. 3:558; 1. még 13:359). Vö. *szeretnék szántani* stb. — Jelentő módu mondatokban ritkábban: *Osztán kergette onnét el* a szakácsné, de nem akart.. elmenni (Nyr. 3:139). *Kétette itet* [ötet] *fő*, de nem két fő (3:322, Molecz id. 27 **).

* Több példa Molecznél 26. Ide számítható az uo. 32—3 és nálam Nyr. 13:360—1 felsorolt példák egy része. Más része azonban azt mutatja, hogy eredetileg különben is ez a szórend uralkodott a nyomatéktalan magyar mondatban; magyarázatát s a maihoz való viszonyát lásd nálam Nyr. 13:359—360 és Mol. 31. — Minthogy e szórend kiterjedt használatában egymástól olyan távol álló nyelvi források találkoznak, minők egyrészt a régi nyelvelmékek, másrészt a székely s csángó nyelvjárás: nem lehet ezt idegen hatásból magyarázni, mint Imre S., Munkácsi és Kicska, 1. Mol. 35.

** A beálló cselekvés képzetéhez igen közel áll a már-már beálló cselekvés, a majd nem megtörténő esemény képze, azért a székely beszédben ez is hasonló szórenddel jár: A derekát úgy esszeszorította, hogy *szakad ketté* (Nyr. 4:554.). Azért éneköt ojan keservesön, hogy a föld eszinte *hasadott meg* (7:378.). Úgy ihatnám, *epedek meg* (8:225.).

4. Ha a főszólam névszóval kezdődik, akkor természetesen szintén következhetik még egy vagy több szólam, aszerint amint még egy vagy több mellékkörülményt ki akarunk emelni. Példák:

Kis lak áll a | *nagy Duna* mentében. (Pet.) Hol a *Duna* omlik *méltóságosan* (Pet.: Uti rajzok). A délibábok tükrei, mikben || *kedvelte* szemlélik magokat | *gulyák* és | *ménese*k. (Uo.) *Zsákokkal* ruháztatának a | *nagytól* fogván | *mind* [= egészen] a | *küsdediglen* (BécsiC. 243). — A következő példákban *igekötő* kezdi a tüzetes részt: »*Megzörrenik az ég* (esik az eső, csak úgy suhog«, Erd.: Népd. 1:102). »Egyszer || *elment* egy *kis* | *kakas* a | *sövény alá* | *kapargálni*... *Rászáll* egy | *szarka* a | *sövényre*«... (Arany-Gy. Népk. 1:438). — Ide tartoznak az ilyenek: *be* akar | *menni*; *házat* szeretne | *venni*. De ezeket külön tárgyaljuk.

Különösen az az eset fordul elő gyakran, hogy a főszólam-ban helyhatározó igekötő (határozó szó) van, mely csak általánosan jelzi a térviszonyt — legtöbbször az irányt, — az ige után aztán ragos vagy névutós főnév következik,* mely pontosabban meghatározza a helyet. Példák:

Bemene a *városba* (BécsiC. 8). *Feljöve* Ábrám *Egyiptusból* (Heltai: Bibl. I.E4.). *Bele* ütköztenek abban az *házban* (Félegyh.: Bibl. 11.). Eperjesen *ki-kijártam* a *Táborhegyre* (Pet.: Uti rajzok). *Leröpítém* lelkemet *szülőföldem rónáira* (uo.). Azomba *kigyűttek* a *te[m]plonybá*, *bémöntünk* a *házba* (Nyr. 13:476). *Ahajt* émenyén *fél]* a *havasra* (2:88.). — Így: *Elment* az *erdőre*. *Odament* a *bíróhoz*. *Ott ül* a *lócán*. *Benn van* a *házban*. *Hozzáragott* a *fejéhez*. *Rajtaüt* az *ellenség*en. — *Ráismer* a *barátjára*. Stb. stb.

Ez a mondatforma is előkerül, mint a 2. forma, ige nélkül: (Kocsira ülök, s) *ki* a *faluból* (Kisf. K.; l. hasonló példákkal együtt NyK. 25:14.). *Hazája* máris elfeledte, *el* a *dicsőség*, *szerelem* (Tompá 1:223.). *Az én barátom* || *jobb* a | 127 *híré*nél. Stb.

A nyomatéktalan mondatnak többnyire van előkészítő része, s ez igen gyakran (de a németben és a franciában még gyakrabban) a nyelvtani alany.** Logikai ítéletek kifejezésében

* Mintegy értelmezőül, úgy mint néha az ige után vetett értelmező jelző: Agg *Szécsi* szól, a *bíboros*.

** Annak, hogy az alany a leggyakoribb előkészítő, tulajdoníthatjuk azt a különöséget, hogy az előkészítő olyankor is néha az alany formáját veszi föl, mikor voltaképpen egészen más nyelvtani viszonyban van az igével (így gyakrabban a héber szentírásban, l. Brassai: MMondat 1:344.): A jók, kik ezt látják, örvendez az ő szívek (MA. 100. zsolttár). Né p, mely dicsőt, magasztost így magasztal, van abban élni hit, jog és erő (Ar.:Széch.). Micsoda mája volt! A szálkája pedig... lett volna belőle alkalmas

mindig a logikai alany kezdi a mondatot: Az ember || *halandó*. A szerény embert || *szeretik*. — Az előkészítő rész legtöbbször olyan fogalom, amelyről már előbb is szó volt, tehát a megelőző mondatokkal közös fogalom; p... A gyermek || *fázik* (Eötvös: A megfagyott gy.). Vígan ment a játék, s utána [a játék után]... *elaludtunk* (Vitk.: Munk. 2:115). — Páros mondatokban az előkészítő részek gyakran két fogalmat szembeállítanak egymással: A beteget *ápolják*, az egészséges ember *ellehet anélkül*. Legtöbbször *pedig, meg, ellenben* kötőszós mondatokban (a szembeállított fogalmak közül sokszor csak a második van előkészítőül téve): Rókának *róka* a fia, farkasnak pedig *farkas* (Dugonics). Egyik *kijött*, a másik meg *benmaradt*. (»Harcol Dundi asszony...») A gyarló csecsemők s öregek *ellenben sikoltnak*... (Ar.: NC.) — Szembeállítás esetében az előkészítő részekben valamivel erősebb a hangsúly, mint más esetekben.

Hiányozhatik az előkészítő rész 1. feleletben, mert a közvetlen megelőző kérdésből nem kell ismételni az illető fogalmat, p. (A könyvem hova lett?) *Eltettem* (e h. a könyvedet *eltettem*); — 2. nem tesszük ki a személynévmásokat, csak szembeállítás esetében. P. *Elmegyek*. Ellenben: *Én elmegyek, te pedig itt maradsz*; — 3. végre az ilyen alanytalan és határozatlan alanyú igéknek sem szokott előkészítőjük lenni: *villámlik; esteledik; — harangoznak; hozzák a ruhámat* stb. — Sokszor nincs előkészítő, ha a nyelvtani alanyon van a főhangsúly: *tűz támadt; eső esik; a fejem fáj*. (De lehet előkészítőjük is: a szomszédban || *tűz támadt; — egész nap az || eső esik; — dél óta a || fejem fáj*.) — A harmadik formában a nyelvtani alany még hátrább kerülhet: *Fáj a fejem. Volt egyszer egy ember*.

Legkülönösebb az, hogy néha, de csak egészen kivételesen, maga az ige is lehet előkészítő. Például:

»Szász Károlynak az egész színjátékhoz s egyes énekeihez írt tanulmányai széleskörű tájékozottságról tanuskodnak... For-szarufa bármí háztetőre (Ar.: NC. III. 14.). Az olasz leányok... óvakodjatok! (Győry V. Shak. 13:175 = *Those girls of Italy, take heed of them!*) Lakodalom, soka dalom, nincsen akkor beteg asszony (köz-m. Nyr. 4:144.). És akkor az, aki ott reá lép, a hályog arra száll át (12:232). stb. — Mint látjuk, ez néha szónoki v. költői fordulat. Érdekes összevetni vele a magyar népdalnak gyakran hasonló kezdetét: Cigányvajda sátor a — kigyulladt a hátulja stb. stb. Szerelemnek rózsafája... árnyékában heverek. (Pet.) A hegedű száraz fája, be szomorú a nótája! (Ar.)

dította pedig Szász Károly a nagy költeményt magát azzal a *lelkiismeretességgel* és *szeretettel*, melylyel minden munkáját végezte.« (Beöthy Zs. Jelentés az 1901-i nagy jutalomról. Mintha azt mondaná: fordítása pedig olyan *lelkiismeretes* . . . Két szembeállított előkészítő fogalom: tanulmányai — fordítása.)

»Azokban a politikai kicsapongásokban komoly erkölcsi elem is van. Értem a *meglepő erőnyilvánulást*.« (Bartha M. Magyarország 1897. IX. 10. Mintha azt mondaná: ez állításomnak értelme az, hogy a kicsapongásokban is *meglepő erőnyilvánulást* látok.)

Máskor az igének ilyen előkészítő volta csak látszat. Például. Sütök *kalácsot*, ha kenyeret nem eszel. Tudod mit? küldök neki *selyemkendőt*! Viszem *én*, ha más nem viszi. Igaz, hogy itt az ellentét miatt a *kalács*, a *selyemkendő* és *én* a leginkább kiemelt és hangsúlyozott fogalmak, de azért voltaképpen az igén is elsőrendű hangsúly van, s e mondatok a fönt tárgyalt harmadik formába tartoznak. Mintha azt mondanám: Sütök (valamit,) | *kalácsot*. Küldök neki | *selyemkendőt*. Viszem | *én*. (Vö. *Elviszem | én*.)*

Szintén inkább csak látszólag előkészítő az ige az ilyen felsorolásban: Repül a *madár*, repül a *denevér*, repül a *pillangó*. Vettem *ökröt*, vettem *lovat*, vettem *csikót*. Igaz, hogy a névszótakat mint változó, új meg új fogalmak kifejezőit jobban hangsúlyozzuk, de azért az igének sem gyöngye a hangsúlya. Hiszen még igeikötővel is mondhatjuk ugyanazt a gondolatot: *Fölrepül* a | *madár*, — *fölrepül* a | *denevér* stb. *Megvettem* az | *ökröt*, — *megvettem* a | *lovat* stb. Ezek voltaképpen már nem is nyomatéktalan mondatok, hanem összefoglaló nyomatékjuk van, csak nincs kitéve az *is* kötőszó; vö. *Repül* a | *madár* is, — *repül* a | *denevér* is . . . *Fölrepül* a || *madár* is, — *fölrepül* a | *denevér* is . . . És: A *madár* is repül, a *denevér* is repül stb.

* Ilyen látszólagos előkészítő igét igen sokszor olvasunk a régieknél és elég gyakran újabb költőknél is mint régiességet. P. Kinec odut *hotolm* ovdonia és ketnie (HB). De születtek *Istentől*: sed ex Deo nati sunt. (MünchC.) És az ige lett *testté*: et verbum caro factum est. (Uo.) Minden nemzetek mondják engemet *bódognak*: beatam me dicent omnes generationes. (Uo. Lukács I: 48.) A feslett ember gyermeki azon verembe sillyednek, melybe estek *szüléi* (Pázm: Préd. Bellaagh kiad. 92. Vö. Még azon hibába is estem volna, mibe estél *te*, beszélvén Krisztus lelkéről . . . Ar. és Pet. lev. 39). Stb. stb. — Így a csángóknál, Nyr. 10: 201. — L. Molecz 45—57.

III. Az összefoglaló szórend.

180 Összefoglaló kifejezések azok, amelyekkel az illető személyeknek, dolgoknak helyeknek stb. egész körét egybefogjuk, egységesnek, összetartozónak tüntetjük föl, p. *én is (+ te is), minden, mindennütt, sokszor* stb. S ide sorozzuk a fokozó, nagyzó kifejezéseket: *nagyon, hamar, korán* stb. E kifejezéseknek legjellemzőbb szórendje az, melyben az igekötő vagy más bővítmény külön hangsúly nélkül az ige előtt marad: *mind* elvitték; a *másik is* jó lesz. Az összefoglaló kifejezés nem bontja föl az igének bővítményével való kapcsolatát, hanem inkább megerősíti, összeforrasztja, kiegészíti, illetőleg mintegy magába s a saját nyomatékába olvasztja: *mind*-el-vitték, a *másik-is*-jó-lesz.

Azonban igen valószínű, hogy az ilyen mondatokban eredetileg a közelebbi bővítmény is hangsúlyos volt, tehát minden ilyen kifejezés, melyet ma egy szólamba foglalunk, valamikor két szólam, volt, két hangsúllyal: *mind* | *elvitték*; a *másik is* | *jó lesz*. Ezt a föltevésünket két körülménnyel bizonyíthatjuk:

a) A régi nyelvben az összefoglaló szólam és az igés szólam között igen gyakran még más, jelentéktelenebb szólam, sőt néha két-három szólam foglal helyet, olyan, amelyet ma vagy előre teszünk előkészítőül, vagy az ige mögé vetünk. Ez a szórend mint régiesség néha újabb költőknél is, azonfelül egyes nyelvjárásokban is előfordul, kivált Dunán túl s a székelyeknél. Példák (vö. Molecz 140—143.):

*Mindeneknél** | magatokat || *gonoszbaknak* alitsátok (tartsátok, VirgC. 139). *Nagyon* téged *kiáltnak*, és téged tisztelnek (RMK. 2:7). Isten megharagvék, *erősse* nőket *vére* (uo. 18). *Sokakat* fogva *visszahozának* (Helt: Krón. 50). Ha *mindenkor* az jó szerencse *egyiránt* szolgálna (Frank: HasznK. 73). *Sokképen* az én ítéletimet *megutálták* (MA: Bibl. 1:115). Ha ők szívből kiáltottak hozzád, *mingyárt* őket *megszabadítottad* (MA: Zsolt.). *Hertelen* szeme fénye kiapada (Pázm., id. NySz.). *Több régi doktorok szavait is* más alkalmatossággal *feljegyeztük* (Pázm.: Kal. 739). *Ezek is* az Isten haragját, a bűnösök kárhozatját, az igazak jutalmát *gyakran hallják* (Pázm.: Préd.). *Mennyiszer* Saul és egyebek is, mikor megijedtek, elméjüket *jóra bírták?* (Káldi: Préd. 49.) *Minden esztendőnként* szőrit *elhányja*

* A nyomatékot nem különböztetem meg *ritkított* nyomással, ahol mindakét hangsúlyos kifejezésen nyomaték van, s ahol a régi nyelvnek v. a népnyelvnek hangsúlyozásbeli különbségeit nem tudom biztosan megállapítani.

(Misk: Vadk. 235). *Tengeren is ide sok hajók jönnek* (Mikes 42. lev.). A birodalmat egészlen kezéből kiveszi (Cserei 403). *Mindjártást* feleségül magának elvevé (452). *Hogy mentől hamarabb* abból a helyből kijöhessen (426). *Én is* gyermekkoromban úgy értem (Apor: Met. 349). *Az úrfiaknak is* multságokra adott némely táblákat benne (a kertből, 430). *Minden fundatióknok* az iskolától elvevék (425). *Minden történeteit, viszontagságait* nekem elbeszéllette (Gvad: R.P. előb.). — *Sírja fölött régen* kis fakeresztje bedőlt (Vör: Budai temető). Magamagát százszor azon elsirassa (Ar: TSz. V: 3). *Tisztán* a bort megisszák, mint előbb (Ar: Arist. 3: 102). — *Mingyá* a kirá megörüt néki... (Veszprém m. Nyr. 24: 334). *Már mögen* [megint] a szerencsétlenség rájuk gyütt (Somogy m. 12: 233). *Nem fér bé, ez es* 182 immá *tehi vagyon* (csángó, 3: 49).

Világos, hogy ebben a szórendben az összefoglaló vagy fokozó kifejezés még nem tartozik a főszólamhoz, sőt még nem is tartozik a tüzetes részhez, hanem az előkészítő részekhez. Később — talán a rövidebb mondatok analógiája is előmozdította — mindinkább általános lett az a szokás, hogy a két erősebben hangsúlyozott szólam közvetlen egymás mellé sorakozott s az idézett példák elsejét mindig így mondták: *Mindeneknél | gonoszbaknak* alítsátok magatokat.

b) Az ige után következhetik az összefoglaló kifejezés, tehát szintén külön szólamban, külön nyomatékkal (különösen gyakran a régiségben, a népnyelvben s a népies íróknál*) Íme a bizonyítékok (vö. Mol. 135—6):

Az úristen szent Damankos atyánkat *meghallgatta minden imádásában* (DomC. 275). Egyik *megbetegüle halálra* (MargL. 50). *Megrémüle* mi szívönk úgy *annira* hogy megnémülánk (KatLeg. 2826). *Megrémíténé* őket úgy hogy a senki előtt is futnának (Magyari: Orsz. roml. 22). *Szánakodnál bizony*, nem irigykednél állapotján (Pázm: Préd. 33). Fiai oltalmáért *megöleti* magát *inkább*, hogysen fiait oltalmazatlan hagyja (Pázm: Préd. 363). Úgy élt-halt anyámért, hogy *kímélte* még a fúvó *szelektől is* (Ar: Haml.¹ 15). *Megnézi keményen* Lajos a barátot (Ar: TSz.). *Zengett* az ég *szörnyen*, csatogott, villámlott (Ar: Toldi VII: 1; vö. *Szörnyen zengett* az ég, hullt az istennyila Pet.: JV.). *Vége lett azonnal*, még csak el sem jaidult (Ar: Toldi VII: 2). Béni bácsi *megrettent nagyon* (Jókai; id. Nyr. 3: 459). Hej *rosszul érezte* magát e szóra B. b. *nagyon* (uo.). S azzal *hazatérték ismét* (uo. 460). Olyan szárazföld terem ott, hogy *elférne* rajta ezer ember is (Arany L. Népm. 9). *Megöntözöm* én azt este *reggel* (Arany-Gyulai: Népk. gy. 2: 124). *Megharagudott nagyon*

* Különben p. a fokozó kifejezéseknek (*nagyon* stb.) ilyen szórendje mai irodalmunkban ritka; innen az a furcsaság, hogy Jókainak efféle népies mondatait megrótták Nyr. 3: 459, 460.

a macskára (Nyr. 14:189). *Összömegy má egészen, mind e [mint a] morvai posztó (30:485). Ha zember meghá[za]szul hamar, sz eszik jó regvel, nem ront (nem árt; csángó, Nyr. 31:7). Akkor bément eszménd... (uo.)*

Ez a szórend természetesen olyankor szokásos, ha magát az igét (a pusztá vagy bővített igét) kell valami okból erős nyomatékkal kiemelni. Azért leggyakrabban fölszólító mondatban élünk vele: *vidd el valamennyit! jöjjön be ő is!* Továbbá ha a cselekvést mint valami megelőző cselekvéshez kapcsoltat emeljük ki: *Meg is tehette | könnyű szerrel (Eötvös K. Munkái 5:27). Láttam az ármánykodást, vissza is léptem | azonnal (Nyr. 1:258*).* Végre olyankor, mikor az összefoglalón kívül egy kirekesztő nyomaték is van a mondatban; p. *ő szaladt el leghamarabb.* Legyek fa, melyen villám fut keresztül, vagy melyet *szélvész* csavar ki *tövestül* (Pet. Egy gondolat). *Az esik nekem igen jól!* (Jók. A fekete sereg 1879. 55) v. *az esik nekem legjobban.***

* De azért van ilyen szórend is: *mindjárt is meghalt* (e h. *meg is halt mindjárt*), *csakhamar is elérkezének* (e h. *el is érke. cs.*) stb., 1. MKszók 1:41. *Csakhamar is átkelt* Toldi a nagy vízen. (Ar.) Senki közülünk bűn nélkül nincsen, ... *annyira is megromlott* első szüleinkben emberi természetünk, hogy ... (Bíró Márton: Angy. 291). — Azonfölül így is: Ezen órában hozák meg levelét, melyet *mindjárt el is küldtem* Kdnek (Levt. 2:296). *Mindjárt ki is mondja* a tanács ... (Arany-Gy. Népk. 3:334). Egy mesét költe, melyre felfűzhesse tapasztalása gyöngyeit. E gyöngyökkel *annyira meg is van rakva* az elbeszélés, hogy csak itt-ott fehérlik ki fonala (Ar: Próz. 509).

** Nem is lehet azt mondani: *legjobban* az esik nekem, — csak ha külön nyomatéka van a mutató névmásnak és még csak a rákövetkező mondatban leli magyarázatát, p. *legjobban | az esik nekem*, ha családom körében pihenhetem ki a nap fáradalmaival. De vannak másféle esetek is: *Ők is || akkor jöttek haza*, mikor én' (külön nyomatékkal). Ellenben: *Én || este jöttem haza. Ők is akkor jöttek haza'* (külön nyomaték nélkül). *Mindig* az || *enyémről* írta le.' Csak kétszer írta le a tiedről. *De mindig* az *enyémről* írta le!' (itt az 'enyém', mivel már említve volt, noha kirekeszti a másét, mégis elveszti nyomatékát). Szintúgy: *mindig* ezt húztam ki (nem más kártyát); *ő is* ezt húzta ki. Itt a többi kártyát kirekesztjük a mutató névmással s ennek nyomatékát mégis elfojtja az összefoglaló kifejezésnek az adott helyzetben erősebb nyomatéka. (Vö. Mol. 135.) — Viszont egyes esetekben nyomaték nélkül, másodrendű hangsúllyal előkészítő részül is szerepelhet az összefoglaló kifejezés. Példák: (A szentírás kötelez minden embert, hogy) mást *mindent* | magánál || *feljebbvalónak...* tartson (Pázm. Préd. 60). *Áz a leány is* | előbb || *segítségemet* kéré elszöktetésre, s most rémültében ájuldozik (Kovács P. Fars. kaland 79). *Sok* | megállván ... || *teragad* a | *felelemtől* (Ar. Szent László). *Mindezt* immár || *hasztalan* beszéljük (Ar. MO. I:30). *Minden* olvasó || *énvelem* ért

A köznyelvnek újabb fejlődésében (de már legalább száz év óta) az olyan páros szólások, minők *mind | elvitték*, *ez is | jó lesz*, a második szólásnak fokozatos gyöngülésével egységes szólásokká lettek, úgyhogy immár rendszerint csak az összefoglaló kifejezés nyomatéka uralkodik rajtuk: *mind elvitték*, *ez is jó lesz*. Hogy a történeti fejlődés csakugyan ez volt, semmi sem bizonyítja inkább, mint az együtt használt összefoglaló és tagadó kifejezéseknek egészen hasonló fokozatos összeforradása, mely még szembetűnőbb eredményre vezetett, az *is* és *nem* szónak az egy *sem* szóba való egyesítésére. Eleinte még azt is mondták: *te es | fiadat | meg nem esmered*, később a közbeszúrt szólás mindinkább elmaradt: *te es | meg nem esmered | fiadat*: *te is | nem ismered meg | fiadat*. Utóbb a két szólás lassanként egy nyomaték alá került: *te-is-nem ismered meg | fiadat*, s végre a legszorosabban egyesült: *te-sem ismered meg | fiadat*. (L. erről bővebben MKszók 1:57—8.) — Ilyen két-két szólás egyesítése által néha persze a szó szoros értelmében hosszú lélekzetű szólások keletkeztek, p. Minden esztendőben meglátogathatnátok. Több régi doktor szavát is följegyeztük. »Mű bizony || mind a tizenhárman felmennyünk rēja« (Nyr. 2:88). Ilyenkor a beszélő, kivált a rövidebb lélekzetű, úgy segít magán, hogy a szólásnak két fele közt helyreállítja az eredeti szünetet s összetartozásukat csak a második szólásnak nyomatéktalan ejtésével jelzi: *Minden-esztendőben || meglátogathatnátok*. (L. Mol. 135.)

Lássuk már most az összefoglaló szórendnek rendes eseteit.

1. A fölsorolás tagjai, ill. a vmihez hozzáfoglalt fogalmak legtöbbször *is*-sel jellemzett összefoglaló kifejezésekben jelennek meg, de az *is*-sel többé-kevésbé rokonértelmű a *szintén*, *hasonlóképp* (ezek maguk kapják a nyomatékot), *még* (ez is sokszor nyomatékos), végre a *még egyszer* egyértékesei: a *megint*, *újra*, *ismét*-féle időhatározók.* Példák:

egyet (Kicska példája, 1. Nyr. 19:439). Sokszor a | *menyhal* helyett. || *kígyót* húzunk ki (köz. CzF.). — Az előkészítő részhez csatlakozik a *sok* szó, ha nem rajta, hanem a jelzett szón van a hangsúly; p. Előbb két *szarvast* lőttünk, aztán sok || *őzet* ejtettünk el. Sz. Pál | sok apró || *tördeléseket* szedett egybe és a tűzre tette (Telegdi: Evang. 2:235). — De nem magyarázhatni így, mint Lehr teszi, Arany szórendjét Toldi VIII:7: »Sok derék vitézem múlt ki már kezében«; 1. IV.

* Az *is*-kötőszós szerkezetek közül csak azok tartoznak ide, amelyekben névszói fogalmak vannak összekötve. Amikor az *is* cselekvéseket, ill. egész

Hogy es én elmenjek: ut ego vadam (MünchC. 204; az is eredetileg elül állt, l. MKszók). Kiről *szent János* es megemlékezik (ÉrdyC. 10). Eddig *Liptó* ből is kimentenek, *Turócból* is kijöttek (LevT. 2:164). Annyi jó falatért már az || *istenre* is rá lehetne gondolni | egyszer napjában (Vas G. Nagy id. 142). *Én* is búcsut vettem stb. — *Ők* || *szintén* azt akarják stb. (vö. *ők* is azt akarják). »Azt az angolt a másik oldalon || *csak-úgy* medvének nézik, || mint ezt... || s valamely állatmutató || *éppen úgy* a kalitkába zárná, ||
 185 mint azt a jó atyafit«... (Vas G. Nagy id. 9). — *Még* kettőt odaadtam (v. még *kettőt* odaadtam)* — *Még* egyszer bementem Ő tőle meg *ismét* elpártoltak (1692. NySz.). Vince *megint* beszélgette magát ura kedvibe (Fal. 641). *Újra* fölrakta a királyfi képire (Nyr. 9:234). *Újfént* eltelt egy hét (23:383).

A felsorolás, hozzáfoglalás kötőszó nélkül is megesis néha de a szórend csak olyan, mintha ott volna az *is* kötőszó. P.

Együtt az almával a || *pokol horgát* elnyelé, az *ördögi mérget* beszívá (Pázm.: Préd., Bellaagh kiad. 6). *Apja* huszár volt, *öregapja* huszár volt, *ő* is az lett. A nénémet a *kézfogóra* meghítták, az *esküvőre* meghítták, a *lakodalomra* meghítták, engem meg csak az *esküvőre* hittak meg (ez az utolsó mondat kirekesztő). »Mondhatná ő aztán [a fogat húzó kovács], hogy *ezét* kihúztam, *ezét* kihúztam, meg *ezét* kihúztam, semmi baj nem történt...« (Kicska példája, l. Nyr. 20:293). Még fülében kongott a harang Imrének, mely az anyja mellé *apját* elkísérte (Arany: Az első lopás). Mire *má s e d s z e r* [= *még* egyszer] haza megy... (Nyr. 2:175).

2. A *mindenséget*, *összességet*, *teljességet* jelentő kifejezések szabály szerint összefoglaló szórenddel járnak. Ide tartoznak ezek a szók: *mind* és származékai; *kiki*, *akárki*, *akármí*, *bárki* stb. stb.; *összes*, *teljes(en)*, *egész(en)*, *örökké*, s minden más kifejezés, mely alkalmilag ezekkel egyértékű. Példák:

Num heon muganec ge *mend* w foianec halalut evec (HB.). *Mindenestől* bűnben születél (MünchC.). Az ő igaz hitek mellett *mind csudatételestől* pokolban mehetnek (Matkó: BCsák. 66). Ők *mindhalálí* egymás mellett lésznek (Thaly: VÉ.

gondolatokat kapcsol, egészen más szórenddel találkozunk; ezt külön fogjuk tárgyalni az összetett mondat szórendjében.

* Igen szokatlan szórend: »Minthogy dagadó lelke már-már megszorul, mentéjének *még* egy gombját oldja ki [nem felszólító, hanem jelentő mód!], hogy megférjen a ruhában« (Vas G. Nagy id. 166). »A csikós megcsóválta a fejét s aztán *még* egy sörös palacknak törte el a nyakát« (az ötödik sörös palacknak! Jók.: Sárga rózsza 159).

1:65). Mindenünnet elégyűjteti őket (Haller: H. Hist. 3:37). Azolatól fogva *mindenkoron* igaz valál (NySz.). *Minden* tömlő üres legyen (Ar.: Keveháza). *Mind* egy szálig lekaszabolták (Arany-Gy. Népk. 1:421, (v. *mind* egy szálig...)). — *Naponként* károsok vagyunk (LevT. 2:2). *Napról napra* elhalogatja. *Hetenként* eljött stb. — Ez a világ *kígyót-békát* rám kiált (Népdal; = minden rosszat). — *Kiki* haza ment. *Akárki* megteheti. *Bármikor* eljöhettek. — *Teljes* tested világos leszen (Pesti: NTeszt. 11). *Teljes* életekben rabok valának (Zvon., NySz.). *Összes* birtokai dobra kerültek. *Az egész* leckét leírta. [Egész] *hét számra* oda van: per septimanas abest (Kreszn.). Egy egész || *esztendeig* oda maradt. Krisztus nem rész szerént, hanem *egészlen* megfeszítettett (Illyés: Préd. 2:43). *Töviről hegyire* végére megyen (Com. Jan. 185). *Hamvából* kialudt a barátság tüze (Ar.: Sz. 186 László füve). *Ebestől macskástól* oda vagyunk (Kovács: Köz. 169). Az épületeket felforgatja: az fákat *gyökerestül* kitöri (Nagyszomb. kalend. 1613. E4.). *Úgy* összerontottam magamat, mintha *gúzsna* megfacsartak volna (szék. Nyr. 4:554). *Öröké* rajta járt a nyelve (Nyr. 20:140).*

IV. Az összefoglaló szórend (folytatás).

Az összefoglaló kifejezéseknek első két osztálya, mint láttuk, 233 szigoruan megköveteli az összefoglaló szórendet. Ellenben a következő két osztályban már ingadozásokkal fogunk találkozni.

* Szokatlanul kirekesztő szórenddel: Minden házhoz belobbansz s *tövirül hegyire akarsz* mindent megtudni (Nyr. 9:131). A lánc... nem kikapcsolódott, *tövestül szakadt ki* (Ar.: Toldi VI:18). A NySzban mind csak ilyen példa van: *többől kiégttek, töstül kifávand* (l. tö Szól. és *töstül, tövestül*; Aranyánál így is: *Felránta tövestül* négy fiatal fűzet, TSz. XII: 104). — Teljesen hibás a szórend Kazinczynak köv. mondataiban: Azt a kisugárzását ..., mely neki *minden kecaseiből hatott által reám* (Munk. 9:125; a Bácsm. 1. kiadásában helyesen: mely *minden kellemetességeiből reám hatott* 161). S nem öntöm szóba mind, ami *mindannyiszor fog el*, valahányszor róla emlékezem (Levelei 1:232). Kénytelen addig fejeskedni, míg a *legteljesebb elégtételt kapja meg* (Barnh. Minna 125). Íme midőn örökre tiéd akara lenni, *örökre veszted el* (Emilia 73; az előmondatban helyesen). — Versben legfőljebb a költői szabadság ad gyöngé mentséget az ilyeneknek: »... másodízben, hajh! s *örökre veszti el*« (Kisf. S. Gyula VII: 5 rím: húséggel). Tiszta fényét e gyöngy *örökre tartja meg* (Pet. Elmondanám; rím: kinek). Hogy tetőled, galambom, *örökre kell elválnom* (Erd. Népd. 2:142). *Évenként jövök el*, valamint kikeletkor a fecske (Thewrewk E. PhilKözl. 14:829). Enyém a föld és tenger kertje bár, de egy virág itt — *minddel érne fel* (Szász K. Kisebb műford. 4).

3. A sokaságot és nagy fokot jelentő kifejezések többnyire szintén összefoglaló szórenddel járnak, mert ez is mind olyan szó, mely »az állítás erejét még neveli« (Arany: Hátr. próz. 366). Ilyenek a következők:

a) *Sok, több, számos, számtalan, rengeteg, akárhány, elég, nagy, jókora.* Példák:

Sok országokat eljártanak (ÉrdyC., NySz.). Egy óra alatt *többet* elköltenek, mint amennyit hitelezőik egy-egy egész hónap alatt keresnek (Frankenburg). *Oly számos* példát elősorolt; *annyi tenger* pénzt elköltött (Ar.: Hátr. próz. 357). *Jócskán* lecsapkodtak az mi hadaink benne (NySz., sokat levágtak). Ami már nem egyen, hanem *akárhányon* megesett (Ar. MO. I: 40). Mutasd meg, hogy kifáradás nélkül *nagy útat* elbirsz (Ar. Arist. 2: 240). *Oly nagyot* levágott a kolbászból (Ar. Hátr. próz. 357). Ez is *jókora összeget* főlemeszt (Term. Közl. 33: 713).

b) Időhatározók: *sokszor, gyakran, többször, többnyire:*

Te úneki *sokszor* megfelelsz vala (VirgC. NySz.). Mely cikkelyek *gyakran* előforognak (MA.: Scult. 862). Az ilyen felsorolásból nem tűnik ki, hogy *milyen gyakran* előfordult ez a szórend régi nyelvünkben (Molecz 118). *Többnyire* megtalálja (Ar.: Hátr. próz. 367).

c) Időhatározók: *soká, — sok ideje, sok idő óta, rég, régóta, — előre, eleve, előbb, legelőbb, — korán, jókor, idejében, — hamar, gyorsan, hirtelen, egyszerre, — csakhamar, előbb-utóbb, mindjárt, azonnal, legott, nyomban, rögtön* stb. Példák:

234 *Soká* oda volt. Mikoron az vén ötet *sokáiglan* megbizonyította vóna (KazC. NySz.). Az ember *hét hosszat* eljárt kártyáznya (Nyr. 3: 517). A sírásó olyan házat csinál, hogy *ítélet napig* eltart (Ar.: Hamlet¹ 135). — *Régen* megismertem a fővezért ebben (Ar.: MO. I: 31). — A bölcs mindent *előbb* elrendel, emberül hozzá készül (Fal. 604). Arról a napról, melyre a magyar ég alatt *legelőbbször* felvirradtunk, el nem felejtkezvén (Ányos). — *Jókorán* megjövünk-e? (Comenius: Vest., NySz.) *Korán* fölkelek (Nép, Vas m. Fehér m. stb.) *Idejekoránt* elmaradott (Bod, NySz.) Ma *jókor* felkeltem (Ar. Hátr. próz. 367). *Időnap előtt* megöszül (Nyr. 22: 93). — Ily késén esmerkedénk meg és ily *hamar* elhagysz (PeerC. 99). Hamarább kilegelné ő szemmel a határt, mint a mérnök a láncsal (Vas G. Ne busulj 175). *Gyorsan* végrehajtom (Joann. Nyr. 13: 104). *Hertelen* meglövik ütöt (DöbrC. stb. I. Mol. 132). Hertelen elvesztlek téged (JordC. 71). Hallák az Jézus nevét, *egyszersmind* térdre esének (= egyszerre, DebrC. 338). *Egy álltó helyében* megivott egy icce pálinkát (Nyr. 19: 235). — *Legottan* felmene a víztől (MünchC. 18). *Azonnal* kive-szálla a vízből (JordC. 362). *Ezennel* ki kell innen mennetek (Pázm.

Préd. 85). Eperjes az[on város]ok egyike, ahol az *első pillanatban* otthon voltam (Pet. Uti rajzok).

d) Helyhatározók: *messzire,* hosszúra, mélyen, magasan*. P.:

A bárkát *magasan* fölemelték a földtől (Káldi). Testébe *oly mélyen* behatolnak a sisakdarabok, hogy az agya velejét is megháborítják (Hall. HHist. 3:164). Akik vagy a jóban *csudamesszire* fellövellettek, vagy a gonoszba *mélységesen* bémerültek (Fal. 368). A nyirok *mélyen* beszivárog a földbe (Brassai, Phil. Közl. 9:364).

e) Móddhatározók, fokhatározók: 1. *nagyon, igen, erősen, fölötte, szörnyen, rettenetesen, ugyancsak, jól,** jobban, inkább, előbb, hamarabb, eléggé* stb. — 2. *tökéletesen, derekasan, emberül, becsületesen, szépen, híven, figyelmesen, szorgalmasan, szentül, pontosan, tüzetesen, részletesen, apróra, bőven, világosan, nyilván; — halálosan, halálra; — közvetetlen, egyenesen; — könnyen; — szívesen, örömet, készakarva, bátran, bizvást* stb. — Példák: 235

1. Kivel *igen nagyon* felgyojtanája.. az isteni szerelmet (DomC. 3). Ott *erőssen* kérdőre fogta (Nyr. 19:526). *Fellette* elterül híre: valde divulgatur fama (JordC., NySz). *Rettenetesképpen* megriasztja (MÁ. Bibl. 5:3). Az úr a kocsisát *rátul* összeszidta (Brassai: A bőv. mondat 45). *Ugyan* belé habarodtál (Krizsa 357). A tót *ugyancsak* benyakalt (Nyr. 16:278). *Olyan jól* megtanulta leckéjét (Ar. Hátr. próz. 357). A terv *jól* ki volt főzve (Jókai). Mentől többet hallom szavadat és rád nézek, *annál inkább* úgy tetszik, hogy láttalak (Mik. MulN. 52). *Előbb* meg tudnék azzal barátkozni, ki vmi szenvedélyében ezer *rosszat* követett el rajtam, mint a hideg emberrel, ki ezer *jót* tenne velem (Pet. Uti lev. IX). Baltazár *eléggé* megháborodék (MünchC. NySz.). A kérdéses személyt, ki elég dacosan vállat vont (Vas G. Nagy id. 30).

2. *Tekéletősön* eltanulá (TihC. 293). Mihent *derekasan* megvirradott (Zr.: NySz.) A bölcs ember *előbb* elrendel, *emberül* hozzá

* Vö. *Messze út*at is megtennék, úgy kívánom hallani (Ar: Arist. 1:45). Az *is* nélkül is lehetne ugyanilyen szórenddel. — Ellenben: *Messze útról* várjuk vissza (Joann., Nyr. 13:104); mert itt a *messze* nem fokozza az ige fogalmát.

** A *jól* és *jobban* itt természetesen csak mint fokozó szó szerepel: »nem tartozik a milyenség kategóriája alá., hanem a mennyiség kategóriájához szegődött szolgának, kiegészítő eszköznek« (Kicska, Nyr. 19:208). »*Jól megtanulta*« rokon ezzel: teljesen v. nagyon megtanulta; ellenben p. minőségi ellentétben: »*jól* tanulta meg, de *rosszul* adta elő« (Arany, Nyr. 2:8, 9). Azonban még itt is fokozást lehetne kifejezni, összefoglaló szórenddel: *jól* megtanulta, de *rosszul* adta elő. Vö. »A terv *jól* ki volt főzve, egy pillanat alatt kellett megtörténni mindennek« (Jók. Fehér rózsza 181): mintegy teljesen ki volt főzve; de lehetne minőségi határozóval is: a terv *jól* volt kifőzve.

készül (Fal. 604). Az esztendőt *becsületesen* kitöltötted (Nyr. 12:562). A hat ökör *szebben* megindult, mint azon jámbor keresztények... (Vas G. Nagy id. 107). *Milyen szépen* kigondolta az úristen, hogy ellenség is legyen... (108). *Szorgalmatosan* eszекbe veszik, mit szólana (Károlyi, NySz.). *Szentül* megfogadta. *Tüzetesen* kifejti. Deák Ferenc *nyíltan* kikötötte... a gondolatszabadságot (Brassai: A bőv. mond. 45). Vért, kit *oly bővön* kiontál (KrizsaC. 60). Ezt a dicsőséget *sokképpen* megmutatta Krisztus (Káldi: Préd.). Ezekből *világosan* és *nyilván* meglátszik (MA. Scult. 600b.). Legnyilvánban megbizonyította (Gvad., NySz.). Az öreg *halálosan* meg van sebesítve (Jókai). — A déli tűz csak haránt szolgált lakomra, de ez *egyenesen* annak tartott (Ar. Lev. 1:69). Ravasz ravaszval *könnyebben* megalkoszik (Decsi: Adagia 69). Könnyen megalkudtunk (Ar. Hátr. próz. 367). A másikat még kevesebb teketóriával [vö. még könnyebben] leszállítjuk bitorlott polcáról (Brassai: MMdt. 3:273). — Mindeneket *örömet* és *bátorságosan* elszenvednek a Krisztusért (Káldi). Hadd az fogja be az ő szeméit, akkor *örömmel* meghal (Baksay: Gyalog ö. 2:302). Bezzeg este *jó szüvel* lefekszel (Krizsa 356). Az ember csaknem *készakarva* boldogtalanná lesz, hogy olyan édes bánatot élvezzen (Pet. Uti lev. XVI).

f) Bizonygató határozók: *bizonyosan, igazán, valóban, csakugyan, okvetetlen, mindenesetre, kétségkívül, bizony, hihetőleg, úgyis* stb.

Bizonnyal megismertem, hogy az Isten megáldott... (Heltai: Bibl., NySz.) *Valóban* kiirtatik ennek lelke... (uo.) Szombaton *okvetetlen* ott lesznek a szekerek (LevT., NySz.). *Valósággal* megtörténtek az abba foglaltatott dolgok (Gvad. RP. el.). Legtöbbet ez a munka *biztosabban* megölt, mint maga az ütés (Vas G. Nagy id. 236 349). *Bizony* ott voltam! *Bezzeg* kijártam (a táncot, Kriza 362).

A *majd* szócska eredetileg annyi volt, mint 'csakhamar' nemsokára, mindjárt, de most, ha nyomatékkal ejtjük, ide tartozik a bizonygató szók közé, mert nem az idő képzetét emeljük ki vele, hanem inkább — biztatva, bosszusan, fenyegetve — azt, hogy a cselekvés bizonyosan megtörténik: *majd* elvégzem. A lovainkok meg *maj* csak émennek a te kocsid után (Nyr. 7:231). *Majd* meglátod! Csak gyünnik össző vele valahun, *maj* megmondanám neki... (Nyr. 30:487). Megállj, német, *majd* megbánod! — Szintén időjelentéséből fejlődött a *majd*-nak 'csaknem' jelentése (vö. ném. *bald, beinahe*, és MHat. 2:366) s ebben az értelemben is megtarthatja nyomatékát és összefoglaló szórendjét: *majd* elestem! Úgy szeretlek, *majd* megeszlek! (Népdal.) Több példát idézünk a 4. pontban; ugyanott fogjuk látni e szócskának hangsúlytalan használatát. (Érdekes, hogy néha kettős nyoma-

tékkal ejtjük az ilyen mondatokat *majd* meg | *fulladtam!* *majd* föl | *fordult!* v. *majd* | *fölfordult!* *Majd* meg | *bolondul* utána a fehér cseléd! Arany.)

Az összefoglaló kifejezéseknek ez a harmadik osztálya a mai nyelvszokás szerint többnyire csak az igekötőkre van hatással és a helyhatározókra (p. *egyenesen* annak tartott, Ar.; *hamar* otthon leszünk; *mindjárt* a vízbe merült, *azonnal* a kapitány elé vezették), ezeken kívül csak egyes olyan bővítéményekre, melyek szorosabban összeforrtak egy-egy igével, p. Te jövedelednek már *régen* híre van (Zr., NySz.) v. híre jár. Azóta már *rég* a végít járja. De v. sőt *sokszor* egyetértünk. Melyben száz ökrös áldozatnál *inkább* kedve telik a felségesnek (Csúzi: Sípszó 284). — Más esetekben az ige bővítéménye, kivált az alany s a tárgy, kivonja magát e hatás alól s az ige mögé kerül; p. *sokszor* fáj a fejem, *nagyon* fáj a fejem, már *rég* fáj a fejem, *régóta* küzdünk a közönnyel, *sokszor* esett az eső (ellenben az 1. s 2. csoportbeli összef. kifejezésekkel: *nekem is* a fejem fáj, *mindig* a fejem fáj, *most is* a közönnyel küzdünk, *mindig* az eső esik); én már *rég* akartam ezt, *rég* akartam szólni, *sokat* akart látni (ellenben: *én is* ezt akartam, s Kazinczynál így is: *régen* ezt óhajtottam; *mindent* látni akart); *sokszor* jött üres kézzel (de: *mindig* üres kézzel jött). — Arany János egyenesen ezt a szabályt adja: »Ha az állítmány hangsúlya nem igekötőn, hanem tárgynéven van, akkor a szerkezet más. Péld. Péter *gyakran* visz búzát a vásárra« (Hátr. próz. 366—7); vö. *mindig* búzát visz, *most is* búzát visz a vásárra. 237

Azonban a harmadik osztálynak némely kifejezése még az igekötőket is elbocsátja maga mellől, tehát a „kirekesztő“ szórendnek enged tért, legalább egyes nyelvjárásokban s egyes íróknál, úgy hogy p. azt mondják: a) *sokan* jöttek ki, b) *sokszor* jöttek ki, c) *soká* maradtak oda, *hamar* jött meg, *korán* kelt föl, d) *magasra* nyúlik föl, e) *derekasan* felelt meg. Ezek olyan gyakran hallhatók s olyan jó íróknál található, hogy noha a saját nyelvérzékekkel s nyelvszokásommal ellenkeznek, nem hibáztatom, mint több nyelvészünk hibáztatta; olyan gyakoriak, hogy p. Szarvas Gábor a következő mondat szórendjét éppen a »ritkán hallhatók« közt említi: Az ördög, hogy ne kelljen a cérnát sokszor húzogatni a tübe, olyan hosszút

belehúzott... (I. Nyr. 1:461 és Arany megjegyzéseit uo. 2:7.) —
Példák az előbbi csoportok szerint rendezve:

a) »A sokaságot jelentő szók nem annyira önállóak [mint a mindenséget jelentő 1. osztály], azaz tetszés szerint vonzanak ígét is, leginkább, hogy az erős nyomatékot jobban kitüntethessék,* pl. 238 *sok pénzt* kiadunk hiába, v. *sok pénzt* adunk ki hiába« (Fogarasi, Akad. Értes. 1860. 1:231). Sokakat hitetnek el: seducent multos (JordC. 430, vö. sokakat elhitetnek MünchC. 58.). Az farkas igen sok embereket mart meg (VirgC. 53). Nagy káros vagyok, immár több 60 szám barmomnál holt meg (LevT. 2:8.). Sok beteget, kórokat gyógyított meg (MA. Scult. 39.). Azt gondolták, a férfiak mind elmennek; aminthogy a főrendek közül igen sokan vevék fel a keresztet (Mikes 80. lev.). A köznép közül pedig számtalan kereszteté fel magát (uo.). Egy rossz ember példája sok jónak árt meg a házban (Fal. 115). Sokat aprítótál öszve (649). Velek sok idő fecserlődik el (Kaz. Munk. 5:99). Az elvitázhatatlan, hogy én ugyanazon egy gondolatot sokféle módon fejezhetem ki (Szarvas G. Nyr. 24:516). A kellethinél több tételt hagyott ki (Joannovics, Nyr. 13:104). Nagy feladatot tűztél ki magadnak (ua. uo.).

* Ez a magyarázat nagyon kétes értékű. Más különbségeket is belemagyaráztak már e kétféle szórendbe, p. hogy *sokan átmentek a hídon* a. m. 'egyedenként, külön-külön mentek át számosan', ellenben *sokan mentek át a hídon* a. m. 'tömegesen, vagyis határozatlan mennyiségben, együtt' (így Vadnay L. A magyaros szór. 34). Ugyanilyen különbséget talál Lehr, Toldi 274, e két példa közt: *sokan kimentek a templomból*, és *sokan mentek ki a templomból*, »tehát sokan amott subjectum, emitt határozó«. Nyilván a hasonló ragú módhatározók voltak hatással e két nyelvész magyarázatára: *seregesen, csapatosan, tömegesen mentek ki* (vö. MHat. 1:213—4). De vö. Az zsidó népség *nagy számosan kiment* Krisztus eleiben (Zvon. Postilla 1:18): itt a *számosan* csakugyan nem alany, hanem határozó, s mégis összefoglaló szórenddel jár. Hasonló például idézi Lehr Aránynak ezt a mondatát: *Hány szegény halandó nyakát szelte ő el!* Hát talán egyszerre szelte el, nem egyenként, egymás után? Aztán a mi példáink közt a farkas nem egyenként marta meg a sok embert stb? — Ismét másképp, de szintén helytelenül magyarázza Lehr uo. Aránynak ezt a mondatát: *Sok derék vitézem múlt ki* már kezében. Azt mondja, itt a *derék* van kiemelve, a király azt sajnálja, hogy annyi *derék* vitéze múlt ki. Pedig világos, hogy itt a *derék* nemhogy ki volna emelve, de nem is szükséges jelző, csak díszítő; szó sincs róla, hogy a király p. ellentétül holmi hitványabb vitézekre gondolna, akiknek kimúltát nem sajnálja. (Vö. a Vak Bottyánról való énekben: *Sok derék városát tűzben bocsáttatá.*) — A sokaság kifejezései nyilván azért járhatnak kirekesztő szórenddel is, mert felező, részelő (partitiv) értékűeknek is vehetni őket (vö. Molecz 130), s ez összefügg avval, hogy részelő mondatokban még az 1. és 2. osztály összefoglaló kifejezései mellett is egészen szabályosan használunk kirekesztő szórendet: *huszárok is jöttek ki* (ellenben: *a huszárok is kijöttek*), *minden zsákból szedtünk ki almát* (ellenben: *m. zs. kiszedtük az almát*).

b) Sz. Damankos *gyakorta* gázol vala által némely folyóvizet (DomC. 94). Gyakorta esett a torkosságnak vétkébe (Káldi Préd. 1:587). Mert *sokszor* égette meg a magyarországi kása a szájadat (Cserei 358). Amit mentségemül oly *sok ízben* terjesztettem elébe (Kaz. Sara S. 20.). Elolvasám, az isten tudja hány-szor, s még *számtalanszor* olvasandom el (Pet. Válasz kedv. levelére).

c) *Soká* vala az távol Ossziánnak fülétől (Kaz. Munk. 6:196). Mindenkinék érdemét *előbb* veszi észre, hogysen a magáét (Fal. 589). Előbb rohansz ki belőle, semmint meg tudnál felelni, miért időzöl benne (Győry V. Shak.¹ 13:203.). Mióta Bécsét elhagyta, igen *korán* kel föl (Vas G. Nagy id. 285). Korán kel föl (Nép, Komárom, Esztergom s Heves megyeiek értesítése szerint). — Annak kéremését az úr *hamarabb* hallgatja meg (BodC. 35). Ami hamar megárt, attul *hamar* kell megszabadulni (Fal. 530; mindakét szőrend egymás mellett!) Hamar múlt el ez a scéna is (Kaz. Param. 57). Eljátszottad már kis játékidat? szegény fiú, hamar játszottad el! (Vör. Kis gyermek hal.) Hadd üssék a nagy dobót! minél inkább ütök, annál hamarabb lyukad ki (Pet. Uti lev. I). Hiába, rossz az út, hamar sötétedik be (Miksz. Nemz. ur. 56). Mihály hamar váltotta be szavát (Miksz. A jó pal., M. könyvtár 51. 1.). Melyőnk hamarabb tanul meg tótul? (Kecskeméti paraszt leánytól hallottam). Hamarabb vitték el; annál hamarabb lesz meg (Szabolcs-megyeiek közlése). Kinek felesége hamarabb jó ide, öljük meg (Székely ballada, Arany-Gy. Népk. 3:73). Most *gyorsan* hajthattam végre, a multkor nem lehetett (Joann., Nyr. 13:104). Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt tenger mélységéből *egyszerre* bukkansz ki? (Pet.)* Egy *pillanat* ²³⁹ *alatt* kellett megtörténni mindennek (Jók. Fehér rózsza 181).

d) Annival *magasban* emeltetik vala fel, amennyivel inkább áradnak vala a vizek (Madarász: Evang. 1635. 160). A borsóin az ő kacsocskáival vmihez kötődvén jó magasban nő fel (ACsere: Enc. 238). Ez a gondolkodás *igen mélyen* vala ő nálok begyökerezve (Zr. Áfom, M. könyvtár 16. 1.). Mélyen kell ezekbe betekinteni (Fal. UE). Az egyik része...mélyen áll alattunk, másik része...magasan áll fölöttünk (Rákosi V. Két emlék). Gümör s Nógrád közt *hosszan* nyúlik el a Mátra egyik erdőséges ága (Pet. Salgó).

e) Décsei magának is használ vele, ha *emberül* felel meg parancsolatunknak (RákGy. Lev., NySz.). Aki *vakmerősen* tudott

* Az itt idézett példákban *korán*, *hamar*, *gyorsan*, *egyszerre* nem fokozó, hanem közönyösebb értékű, minősítő módhatározók (vö. *sietve*, *rögtönösen*, *rögtönözve* stb. *Sebese*n szaladt föl a lépcsőzeten, Vas G. Nagy id. 89). De már alig érthetők így s így aligha helyeselhetők Kazinczynak köv. mondatai: *Egyszerre* riada fel, kiszökött ágyából: plötzlich fuhr sie in die Höhe (Sara S. 12). *Egyszerre* szünt vala meg korogni a rabszolga kezében a malomkő: plötzlich hielt der Sklav an der Mühle den sausen den Stein an (Pyrk. 24).

keresztülhatolni az ellenséges vonalokon (Mikszáth: Sz. Péter es., M. ktár 64. l.). Szívetem *szorosan* és *forrón* ölelte meg a remény... (Pet. Uti lev. V.). Keleten a forma mindig szorosabban függött össze a lényeggel (Szilády: A defterek 4). Másutt ugyanazon dolog *nyilvánban* vagyon megírván (Helt. Bibl., NySz.). Ezt tapasztalt asszony létére *világosan* bizonyítja be (Csiky, Angol irod. 1:211). — Kezddjed előbb tennem magadon, és azután egyebeket *könnyebben* fegyelmezhetsz meg (HorvC. 259.). Az új kertészre könnyen fogják rá, hogy nem ért a gyümölcsoltáshoz (Mikszáth, Nemz. ur. 67.). — Miért ne tenném meg a halottnak, amit az élőknek is oly *szívesen* tettem volna meg? (Eötvös K. Károlyi 1:16.) Igen szívesen viszem magokat haza (Mikszáth: Sz. Péter es. M. ktár 210. l.). *Kénye-ke-vedve* szerint kalandozta be a világot (Pet. Uti lev. III.).

Mint ez idézetekből látjuk, az összefoglaló helyett a kirekesztő szórend leginkább a sokaság kifejezései mellett lehetséges, továbbá a *korán* és *hamar*-féle időhatározók s a *mélyen* és *magasan*-féle helyhatározók mellett, végre az olyan módhatározók mellett, melyek voltaképpen minősítőek, de átvitt értelemben fokozókul szerepelnek (*e.2.* csoport: *emberül, szorosan, világosan, könnyen, szívesen* stb.). Ellenben az *e.1.* csoportbeli igazi fokozó szók, *nagyon, igen, jobban, inkább* stb., magyaros
240 beszédben csakis összefoglaló szórenddel járnak. Nem szabatosak tehát a köv. mondatok s a hozzájuk hasonlók, legalább a mai nyelvszokás szerint:*

Mi bajod? egészen elváltozva lellek. Igenis, anyám; *nagyon* vagyok az: oui, ma mère, je le suis beaucoup (Kaz. Munk. 1:307). A te javad sokkal *inkább* kívánja meg, mint más polgártársaidé, hogy... (Kaz. Diog. 170.). Mitó mindinkább sejté meg, hogy...

* A régieknél néha van ilyen: Tehát *inkább* utálák meg az pénzt.. (EhrC. 80). *Jól* érdemlette meg (DomC. 61). Ha jól veszed fel [ezt a leckét], tapasztalni fogod, hogy vagyon horga s haszna (Fal. UE). Valóban kényes jószág ez; azoktól jobban telik ki, akik messze látnak (Fal. 405). — Amiket Molecz idéz 137, azoknak csak egy része tartozik ide, más részük az előbbi rovatokba vagy a még ezután következőkbe tartozik. — A következő mondatok az *e.2.* csoportba valók, mégis igen furcsán hangzanak kirekesztő szórenddel: A basa öldöklő szemeket vete a pribégre, ki *láthatólag* dőbbene meg: dieser zuckte sichtlich zusammen (Kaz. Regék 260). Amint azt hírül vette, hogy Hastingsnál Harold király *nyomorultán* vezett el (Szász K. Kisebb műford. 198). Szeretgeté, csókoigatá, majd *hütlelenül* hagyá ott (200). *Kutyául* jártuk meg (Mikszáth: Nemz. ur. 353). Még *buzgóbban* láttak hozzá.. (uo. 131). — Ezekben ugyanis nagyon érezzük, hogy a határozóval nem minősíteni, hanem fokozni kellene az igében foglalt állítást, tehát: *láthatólag* megdöbbene stb.

(Kaz. Regék 135). A lélek erőtlén volt inkább van ellenére a virtusnak, mint a véték (Kaz. Roch. 179). Ez a lány napról napra *jobban* érzékenyít magához (Vitk. 2:12). Ez esetben a szenvedő jobban van kiemelve, mint a cselekvő (megróva Nyr. 20:561). Sok vonatkozás már a szórend által *eléggé* van jelezve (uo.). — Bejártam néhány teremét, melyek közül *leginkább* vonta magára figyelmemet az, hol a családképek vannak. (Pet. Uti rajz. Ez szabatosan így volna: s ezek közül leginkább az vonta magára figyelmemet...)

Annál jobban, mennél inkább stb.: Az ő érdemei annál jobban tetszenek ki, mennél több árnyékot vet reájok (Fal. 589). Mennél tovább távozárok, annál inkább tűnt el az illat (Kaz. Munk. 3:87.). Nyelvezete... nagyobbára magyaros. Annál inkább rí ki itt-ott a németes kifejezés (Fialowski, Hiv. Közlöny 9:539). Annál jobban volt tehát meglepetve... (Mikszáth: Az eladó birtok).

Azonkívül a magyaros beszédben állandó még az összefoglaló szórend (a *b.* csoportbeli kifejezések közül) a *töbnyire* szó mellett, (*c.*) a *rég, régen, régóta* szók s *mindjárt* és *csakhamar* jelentésű időhatározók mellett (holott az egyszerű *hamar* mellett előkerül a kirekesztő szórend), — végre (*f.*) a bizonygató határozók mellett. Hibás volna *p. rég* ment el, *mindjárt* tette meg stb. (Valamit egyiptusi tudomány és mesterség *kezdet olta* tőn magáévá, neki válogatott oktatók fejtegeték. Kaz. Pyrker 10.) — 241
Érdekes különbség a dunántúli népnyelvben: *rég* itt volt = már régen itt volt, ellenben: *rég* volt itt = rég ideje hogy itt volt, már rég nem volt itt.

V. Az összefoglaló szórend (vége).

4. Az összefoglaló kifejezéseknek negyedik osztályában olyan nagyzást és nagyítást jelentő mondatokat foglalunk össze, amelyekben a nyomatékkal ejtett szók nem állandó kifejezések, hanem csak esetről esetre veszik föl az összefoglaló nyomatékot s akkor járnak összefoglaló szórenddel.

Ide tartoznak először is a mutató és kérdő névmások, ha — *p.* fölkiáltásokban — a 3. osztály kifejezései helyett használjuk a sokaság vagy fokozás megjelölésére, *p. annyi* v. *mennyi* (e h. *oly sok, milyen sok*), *annyiszor* v. *hányszor* (e h. *oly sokszor, milyen sokszor*), *annyira* és *úgy* vagy *mennyire* és *hogyan* (e h. *oly igen, milyen nagyon*), *mióta* (e h. *régóta*), *mikor* (e h. *rég*). — Idézeteinket a 3. osztály csoportjai szerint rendezzük, amelyekkel ezek rokonértelműek.

a) Sokaságra, nagyságra vonatkozók (vö. *sok, nagy* stb.): *Annyit* bevettem, mégsem használt! (Joann. Szór.tan. 2:38). *Mennyin* és mely nagy szentek megütköztek abban (Pázm. NySz.). Nézd csak, mennyi renyhe tollas összegyűlt! (Ar. Arist. 2:107). Máskülönb *olyasmire* elszánhatná magát, melynek bajos aggodalom volna a vége (Fal. 505). Egy özönvíz előtti állatfogéért.. *oly* sommákat kidobott (Jók. nemz. kiad. 11:122.)

b) Időhatározók (vö. *sokszor, gyakran*): Mennyé nagy engedetlenség vagyon ezben, hogy *ennyészer* megtiltottalak tégedet és harmadszer leltelek engedetlennek (DomC. 50). Akit ennyiszer megkaptunk ajaka simaságában (Balásfi, id. Mol. 133). *Mennyészer* megharagoták őtet a kietlenben: quoties exacerbaverunt eum (AporC. 37). Elő nem győzném számlálni, írásának minden levelében mennyiszer illetlenül nevez (Pázm. LuthV. 5). *Hányszor* elárultam már magamat (Kárm. F. XXXIX). *Hányszor* megkísértők.. egyenkint hatolni fel a meredekre (Ar. MO. 1:26).

c) Időhatározók többnyire a már szócskától kísérve (vö. *régen, régóta*): Már *akkor* megmondtam neki! Már *mikor* kimentek! 290 (Nép, Dunán túl) Oh Démos, *mióta* itt ülök, hogy veled már jót tegyek! (Ar. Arist. 1:78.) Hanem hát-má mûta itt terécülök (Nyr. 30:396). *Haótátó(l) óta* méccsináták mâ azt a templomot! (21:562.)

d) Helyhatározók (vö. *messzire, magasan* stb.): *Annyira* kinyúlik. *Mennyire* fölrepül.

e) Módhatározók, fokhatározók (vö. *nagyon, igen, erősen, apróra* stb.): Ezeknek száma *annyira* felrakodott, hogy.. megszámlálhatatlan (Born., id. Mol. 133). *Mennyire* elmérgesedett a dolog! *Úgy* a földhöz sujtalak, hogy apád sem tud felszedni (Krizsa: Vadr. 361). Ha *még úgy* kitömi is a gyomrát.. (Nyr. 30:488). *Csak úgy* megüli a lovat, mint a hortobágyi csikós (21:427). Maga sem gondolta, hogy *így* leteremtse (Ar. TSz. 2:24). Ki legyen e vád-lott? *Hogy'* elmarasztom! (Ar. Arist. 1:257). Hogy megijedt! stb. Gondoljad meg, *miképpen* megijede az szűz Mária (HorvC. 101). Csudálkodván elhűlsz, *mint* megéhült a béled (1690-ből id. NySz).

Ezek a névmások természetesen csak akkor járnak összefoglaló szórenddel, ha a sokaságra és nagyításra vonatkozó szókkal rokonértelműekké válnak, ellenben más esetekben, ha nyomaték van rajtuk, kirekesztő szórendet követelnek. Vö. p. *Úgy* elrontotta az órámat, hogy nem lehetett helyreigazítani. Ellenben: Ezt az igát *úgy* rontá még az Messiás, hogy az ő híveit az örök haláltól megszabadította (Telegdi: Ev. 1:75). A politikában *ép annyira* jártas vagyok, mint te (= ép oly igen, nem kevésbé). De: A földrajzban *ép annyira* volt jártas, mint a történelemben; mindebben megelégedett a félig-meddiggel (tehát a. m. ép oly kevésbé, Ambrus Z. Miss Rovel 60). *Hányszor*

kiment hozzá! = milyen sokszor; de a közönséges kérdésben: *Hányszor* ment ki hozzá?

Ezek a névmások sokszor megtartják rendes kirekesztő szórendjüket az összefoglaló és fokozó használatban, néha a régi nyelvemlékekben (vö. Mol. 137) és jobb íróknál, sőt itt-ott a népnyelvben is, de az általános nyelvszokás nem helyesli az ilyeneket (legfőleg az *(a)* csoportban, mert itt a szokás nem állapodott meg annyira — mint a 3. osztály megfelelő csoportjában sem!):

(a) *Annyi* véröket onták ki, hogy megtölt vala Jeruzsálem vérrel (Telegdi: Ev. 1:95). *Csak annyit* hordtak be, mint tegnap (Nép). Nagynak es sok vóna, *akkora* fájdalmat visel el (szegény gyermek, Kriza: Vadr. 356). *Hány* itéssel rettent meg az te szíved (ThewrC. 99). *Hány* szegény halandó nyakát szelte ő el! (Ar. NC. 3. én.)

(b) *Mennyészer* haragétották meg őket az pusztában! (MA. 291 Zsolt., vö. fönt ugyanezt a helyet össz. szórenddel az AporCből).

(c) Akiket a barátság *annyira* kapcsolt volt össze, valamint az atyafiság (Mikes: MulN. 307). Látom, mennyire illetett meg nagy ideád szépsége (Kaz. Diog. 230). Hogy ez a ‚homok‘ [arena: Calidris arenaria] mennyire vág be a madár elnevezésébe, ennek világos bizonyítéka.. a német Sanderling (Herman O. MKritika 2:335). — Az bálványt *úgy* törék el, hogy még az főtjét sem találák meg (ÉrdyC. 220b). *Úgy* vakétotta meg őket az ördög, hogy tüle országokat féltének.. (Born: Evang. 1:450). A királyfi úgy szúrta keresztül a hosszú óriást, hogy csak úgy lepuffant a lóról (Székelyf., Nyr. 29:535). Képzelheted, *mint* ijedtem el (Kaz. Sipozhöz 113). *Mint* hatá meg e kegy egész lelkemet (Kaz. Sara 76). *De mint* levének oda, látván, hogy..: wie erstaunten sie aber, als.. (Kaz. Regék 210).

A *sok* fogalmát sokszor kerek számokkal fejezzük s akkor is összefoglaló a szórend: *tízszer* visszajött (ellenben *tízszer* jött vissza = éppen tízszer, csak tízszer), *százan* elestek (*százan* estek el = éppen v. csak százan). Ama véröntő angyal, ki *ezereket* lecsapkoda és a földre agyaza (GKat. Válts. 1:555). Jaj de ritka vendég, bizony *százszor* meghalhatna miatta az ember (Vas G. Nagy idők 370). Má 99 embert megettem (Nyr. 3:558*).

* Kirekesztő szórenddel kevésbé szokásos; vö. Ne hozzatok oly ellenvetéseket elő, melyeket *ezer* példákkal lehet megcáfolni (Kaz. Diog. 29.) Sámson., kiről írva vagyon, hogy *ezer* pogányt vert egy állcsonttal agyon (Ar. Toldi III:5). Vö. Kár. Bibl. Bírák 15. rész: és leve re azzal *ezer* férfiakat.

Ilyenkor a számot sokszor az *is* kötőszóval is kiemeljük s ez is bizonyítja e szórend jogosultságát: *tízszor is* visszajött, *százan is* elestek stb. S ugyanígy használunk sokszor nemkerek számokat is, ha ezeket is soknak akarjuk föltüntetni: *háromszor is* visszajött, *kétszer is* megmondtam, mégis elfelejtette stb. És ilyenkor is mondjuk kötőszó nélkül s mégis összefoglaló szórenddel: Ez éjjel engemet *háromszer* megtagadsz (DöbrC. Máté 26. fej.). *Két hónapot* eltölténk ilyen reménységben, amidőn az idő egyszersmind megváltozék (Mikes: MulN. 314). Ezt a gyönyörű versszakot *kétszer* el kellett ismételni (Tóth B. Serao, Leányok, MKtár 7). Kérdezte, ki mer oda bemenni; hát egy pajtásunk bement, — de *kettő* bement (Nép, Veszprém). — Vö. e rokonértelmű kifejezések szórendjét: *ketten is* bementek; *még egy* bement; *hatszor is* rálőne (Vas G.); legalább *két hónapot* eltöltöttünk. Ellenben: legföllebb ²⁹² *két hónapot* töltöttünk el, (csak) *ketten* mentek be stb. kirekesztő, lefokozó szórenddel.*

Más fokozó kifejezések mellett éppen a fokozás, a kiemelés megjelölésére a *még.. is* kötőszót alkalmazzuk (l. MKszók 1:27): még az *apját is* megcsalná; még a *pogány is* megszánna. Mármost ezeket is sokszor a *még* elhagyásával mondjuk (a *pogány is* megszánna), sokszor pedig az *is* kötőszót sem alkalmazzuk, mégis megtartjuk a fokozás, nagyítás kifejezésére az összefoglaló szórendet. A *pogány* megszánna szegény Jóka sorsát (Ar. Jóka örd. III., vö. Kicska, Nyr. 20:297). Így értethetjük a szórendet a következő példákban s a hozzájuk hasonlóknak:

Oly keserű vala vize, hogy *torkokat* megészakasztja vala (HB). Oly igen kíznák, hogy vére elárada (KatLeg. 2977). Oly nagy rettenetességgel volt megrettenve, hogy ha a *föld* megnyílt volna, legottan oda rejtette volna ő magát (VirgC. 42). Ha az *kisded állatokra* ily gondod vagyon, mentől nagyobb leszen az emberekre! (Lép. PTük. 2:14). Másutt egy *vármegyében* elég volna (Mikes 37. lev.). Azt gondoltam, előbb a *tenger* kiszárad, mintsem ezt megérjem (Amadé 32). Azt gondoltam, előbb a *nap* sötét leszen, mintsem azt érhessem (81). Hol jó bort érezek, betérek; ne térnék

* A nagyító értékű számok itt is előfordulnak kirekesztő szórenddel, de ez nem olyan pontos kifejezésmód: Mely legalább *tíz* talentomot ér meg; és tölem mégis ingyen kapod (Kaz. Diog. 169). A Szent Gellérthegy olyan magas, hogy egyszerre nem is látja meg az ember a végét, hanem *kétszer* kell fölnézni (Vas G. Nagy idők 363). Ince *kétszer* utazta körül a földet: az utazás minden neméhez hozzá volt törődve.. (Jók. Enyim t. Nemz. kiad. 2:1).

hát Egerbe? Ha *ezt* a várost elkerülném, az Isten is megverne (Pet. Eger mellett). Nem jobb volna, ha úgy elhagynám magamat, hogy a *csizma* leszakadna a lábamról? (Jók. nemz. kiad. 11:207). Készebb elkoplalni három nap, mint hogy az *ozorai verekedést* elszalassza (Vas G. Nagy idők 46). A béres pusztá *szóra* elereszti ellenfelét, éppen midőn agyon kellene ütni (89—90). Most már kardod is van, bugylit ne végy a kezedbe, mert ha *akkor* megfoglak, nem eresztelek el egykönnyen! (154.) Az írás művészetéhez sok minden szükséges. De leginkább szükséges az igazság, Ahol *az* megvan: ott igen sok más hiányozhat (Eötvös K. Károlyi G. 1:2). »A magyar nép közbeszédben így hangsúlyoz: Ha a *házam* eladhatom, megfizetek« (Ar. Hátr. pr. 401). Olyat sikojtottam, hogy az *átra* ki vót hallani (Nyr. 17:188). A puskagolyóbist *futtába* megragadta (18:92). Én a *kisujjáról* megismerem. *Ingyen* odaadom stb.*

Sokszor alkalmazzuk ilyen nyomatékkal a személynévmásokat ²⁹³ és a visszaható *magam* névmást:

Ha *énrólam* meg tudtál feledkezni, nincsen igaz lelked (*még énrólam is.*). Ha *én* kimegyek, majd hátra kötöm a sarkod, tudom Istenem (Nép.) Nem is érdemli minden ember, hogy az *én* szerelmem történetét megtudja (Pet. Uti lev. IV). Ha *én* megfoglak, tudom, úrröpüsz, mint.. (Nyr. 3:373). — Igyekezzél azon, hogy győzd meg szeretetedet; de megintlen az én igyekezetem, hogy *téged* elfelejt-hesselek (Mikes: Mul. n. 189; a 2. osztályba is sorozhatni, a kötőszó nélküli példákhoz). Ha *te* eljönnél, akkor tudom jól mulatnánk. — Ha *ő* elhagy, akkor végem! S mit *ő* kiad, mit *ő* beszél, nem tréfaszó, nem pusztá szél (Ar. Keveháza). — Ha *magamnak* szükségem volna reá, sem viselhetnék róla nagyobb gondot (LevT. 2:204). *Magok magoktul* elidegenítik (Zvon. Post. 1:692). *Maga példájával* megmutatta (Illyés: Préd., NySz). Elvesztvén testeállításában egyenlőségét [egyensúlyát], *maga* alkalmatosságot adott leverésére (Haller L. Telem. 63; ma inkább: *maga* adott alk.). *Szömélesen*, *magátul* megkérdeztem (Nyr. 12:332). Ha az ajtó *magátul* kinyílik, vendég jön (15:471). Igy: *maga* elismeri, *maga* megvallotta, *maga* megveti az ágyát stb.; vö. *maga is* elismeri, [nemcsak mások mondják] stb. Ellenben kirekesztő értelemmel és szórenddel: *Magam* pásztorim lopták el (nem máséi,

* Kevésbé találó ilyen esetekben a kirekesztő szórend, mint a köv. példákban látjuk: Ha *Saultól* kergethette el a hárfazengés az ötet gyötrő lelket, hogyne kergethetné el a te leveled az én bajomat? (Kaz. levelei 1:321). Átszoritanám, hogy *bordája* horpadna meg bele (Kuthy: Hazai rejt. 27). Oly távol estek egymástól, mintha előbb a *világot* kellene megkerülni (Vas G. Nagy idők 58). Jókai Mór, vagy a komáromi fiú, aki a *világot* hódította meg (Mikszáth verses munkájának a címe). Kebelében a *szív* repedne meg (Tompá: Művészet és pályabér).

Bethlen Élet., NySz). *Magadnak* kell megenned PPBl. (NySz. magam Szól.)

Összefoglaló szórendet alkalmazunk akkor is, ha a nyomatékos kifejezést a megengedő *akár* határozó-szó előzi meg: Nem bánom én, igen, akár *ma* elmegyek (Ar. Toldi II:11, azaz ha akarod, ha tetszik, még *ma is* elmegyek; vö. ugyanabban a versszakban: Nem bánom én, igen, elmegyek én *ma is**). Mi lett a beszédből, akar *itt* megsúgom (Ar. TSz. XII:92). Akár *száz* forintba fölfogadok (Nép, Veszprém). — Ugyanilyen szórend megengedő mellékmondatban: Ha a lábamból az *inat* kiszednék es, megindulnék (Kriza 366; vö. alább is).

Ide tartozik az az érdekes eset, melyet talán még nem észleltek nyelvészeink, hogy a kirekesztő *csak* szócska is járhat összefoglaló szórenddel: ha t. i. valamiről megengedjük, hogy kevés 294 lehet, de a szórend finom megkülönböztetésével egyszersmind jelezzük, hogy elég vagy sok nekünk, P. ha csak *három* libát eladunk, már kifizethetjük az adósságunkat (vö. kirekesztő szórenddel: ha csak *két* libát adunk el, még nem fizethetjük ki a tartozást). Valakik ezekről napjába a kar csak *egyszer* megemlékeznek (TihC. 123). Ha csak egy *kissé* megfigyeljük a dolgot.. Csak *magamat* el tudjam tartani, nemhogy téged! — Az *is* kötőszóval is: ha csak *hármát* eladunk is, vagy ha csak *hármát* is eladunk; ha csak egy *kissé* megfigyeljük is stb. »Magyar versírók között ily virtuózt nem ismerek; nem általában olyat, ki egy Virgilnek, Dantenak.. — a bensőt nem számítva — csak *technikai* ügyességét fölérné is« (Ar. Hátr. próz. 97). — Sokszor a *csak* nincs kitéve, de a mondat szórendjének mégis ugyanilyen értéke van; p. elég, ha *azt* fölemlítem = elég, ha csak *azt* fölemlítem. Ilyen példák még:

Valamit kérünk, tüstént meglesz, ha [csak egy] kevés *búzát* odaszórunk (Ar. Arist. 2:129). Már annak ha *fele* igaz volt is, sok volt (Jók. Eppur si m. 2:45). Hogy miképpen élhet meg ennyi ember a nélkül, hogy *azt* meglássa, mikor az isten napja fölkél, meg mikor lenyugszik (Vas G. Nagy idők 16). Készebb volt foltot folt hátára varratni, mint hogy arról egy kis *sujtást* le hagyjon fejteni (79). Éppen mire Budára érhetne a küldöttség, mely a *ruhákért* elmenne, a franciák már a határon lesznek (174). —

* Szintén az *is* kötőszóval: Szívesen, fiam, akár egy egész ménes közül választhatsz, akár 12 királyi köntöst is felölthetsz (Merényi: Dun. népm. 1:95).

A jambus miatt írhatta kirek. szórenddel Arany: Mert ha egyetlen *sziakra* kap belé, mindjárt elég (Arist. 3:251).

Sokszor viszont a nyomatékos kifejezés, nagyítással, többet mond, mint ami a valóságnak megfelelne, de a hangsúly és szórend ugyanolyan, mint az iménti esetekben:

Vezettek pompásnál pompásabb szalonokon keresztül, ahol az embernek a *szemefénye* elveszett (Jók. nemz. kiad. 11:128; vö. még a *szemefénye* is elveszett). Habár addig mennél is, míg a lábad *térdig* el nem kopnék, soha oda el nem jutnál (Merényi Dun. népm. 1:120; lehetne természetesen így is: míg *térdig* elkopnék). Olyan tolvaj, hogy még a *szemét* kilopná az embernek (Nyr. 31:349). Fizess, ha a *nyelved* kiöltöd is; ha a *fene* meg esz is; a *szívem* meghasad szegényért (Nyr. 30:588). »Nem bánom én, ha az *ördög* elviszi elevenen is! Az igekötőt ilyen mondatokban nem vetik hátra« (Szentesen, uo.). Ha a *szemem* kiolvasom, se találhatok bennök ilyeket (a görög írókban, Dug. Szittyai tört. 1:267).*

Az ilyen nagyításnak enyhítésére szolgál a *majd* határozószó, de az eredeti tősgyökeres szórend itt is az összefoglaló, »Ismeri ezt a sajtáságos akcentuálást és szórakást minden magyar, akinek nyelvérzéke nincs megromolva s főkép a nép nyelvében alapos jártassága van«, persze alaposabb, mint a BSzemle nyelvészének (106:470), ki éppen e tősgyökeres szórend helyességét tagadja velem szemben s még nagyra van a népnyelvben való járatlanságával! — Példák:

Annyit néztem, hogy majd a *szemem* kinéztem; úgy örült, hogy majd a *bőréből* kibújt; annyit jártunk, hogy majd a *lábunk* elkopott (csak ez a szórend dívik Vépen, Vas megyében, és Gyula vidékén Békésben, Nyr. 30:586—7; Vasvárott és vidékén is inkább így, mintsem kirekesztő szórenddel, uo. 587; Győr megyében, Nagy-Ecsen is hallani ezt a szórendet, uo.) Majd a *kezem* lefagyott (Kemenesalján »lehet néha hallani« uo.). Annyit néztem, hogy majd a *szemem(et)* kinéztem; annyit jártunk, hogy majdnem a *lábunk* elkopott (Zala m., uo.) »Gyöngyösön szokottabb volna az első [az

* Néhol már elgyöngül e szórend iránt az érzék és így mondják: »A *szívem* hasad meg a szegényért. Fizess, ha a *nyelved* öltöd is ki« (Zala m. Nyr. 30:587). »Fizess, ha a *nyelved* öltöd is ki, v. fizess, ha a *nyelved* kiöltöd is; ha a *fene* meg esz is v. ha a *fene* esz meg is v. ha meg esz is a *fene*; a *szívem* meghasad szegényért v. a *szívem* hasad meg szegényért« (Borsod m., uo.). — Írókból: »Most mindjárt a *nyakát* töri ki (Jókai). Repülök, hogy a *velőmet* rázza ki (Arany). Fizesd is ki, ha a *nyelved* öltöd is ki (Petőfi). A *szívem* hasad meg szegény Tompákért (Arany)«. BSzemle 106:470.

összef.] szórend: annyit néztem, hogy majd a *szemem* kinéztem; de már ez pl. így jobb: úgy szégyeltem, hogy majd a *szemem* égett ki v. futott ki« (uo.). »Annyit néztem, hogy majd kinéztem a szemem stb., ez a megszokottabb szórend. Hallani így is: annyit néztem, hogy majd a *szemem* kinéztem... A harmadik változatot [majd a *szemem* néztem ki] még sohasem hallottam« (Ó-Becse, Bács-B. m., uo. 588). Majd a *lábam* elkopott, majd a *hideg* kilelt, majd a *szemem* kisírtam, úgy mérgeződött, majd a *fene* megette, majd *két hétig* ott voltam stb. (a szerző szülőföldjén, Veszprémben, s Beöthy Zsolt ért. szerint Komáromban). — A székelységben csak az *is* kötőszóval: Annyit jártunk, hogy szinte a *lábunk* is elvászott belé (Nyr. 30:588).

Sok vidéken a *majd* után előbb az igekötős ige áll s csak azután, külön nyomatékkal, a nagyító kifejezés; ilyenkor rendszeren a *majd* maga is nyomatékos. P. annyit néztem, hogy *majd* kinéztem a | *szemem*; úgy örült, hogy *majd* kibujt a | *bőréből*; 296 annyit jártunk, hogy *majd* elkopott a | *lábunk* (l. Nyr. 30:587—8). Írókból példák BSzemle 106:469.* — Néhány vidéken pedig ez esetben is elgyöngült a szórendbeli finom megkülönböztetés iránti érzék, úgyhogy a kirekesztő szórend analógiájára hátravetik az igekötőt**:

Majd a *lábam* fagyott el (»néha hallani« Kemenesalján, Nyr. 30:587). Annyit néztem, ho' majd a *szömömet* néztem ki (F.-Segesd, Somogy m., uo.). »A palóc az igekötőt hátulra teszi« (uo.; de uo. egy másik közlő szerint a palóc ismét más szerkezetet használ az *is* kötőszóval: a *szemem* is majd v. im kinéztem; úgy örült, hogy a *bőréből* is im kibujt; annyit jártunk, hogy a *lábunk* is majd elkopott). Úgy örült, maj a *bőribű* bujt ki stb. (gyakrabban hallani, mint az első szórendet Nagy-Écsen Győr m. uo.). Majd a *hideg* lötte ki [lelte ki], mikor látta a vires fődét (Esztergom, Nyr. 9:233). A királyt majd az *ördög* vitte el kinjában (Szatmár m. Nyr.

* Hogyha a *majd* csak igekötős igét kísér, nyugodtabb beszédben szintén csak a *majd* szócska nyomatékos, p. no most *majd* elestem! De indulatosabb fölkiáltásokban az igekötőn vagy magán az igetőn külön nyomaték van, l. a IV. szakaszban.

** De a BSzemle nyelvésze velünk szemben ezt tartja az egyedül üdvözítő szórendnek (106:470), s még azt kérdi: »Nohát kinek jobb a nyelvérzéke?« Pedig látnivaló, »nem járt ott, ahol a nyelvérzékét osztogatják! — Molecz szerint ilyenkor a beszélő mintegy az igekötőnél színesebb, tartalmasabb meghatározót akar az ige elé tenni (66). — Persze más, ha igazi kirekesztés következik a *majd* után, p. Majd *engem* vertek meg (nem őt, ő helyette) stb. l. BSzemle 106:469. Majd *láb nélkül* jöttem haza (Vas G. Nagy idők 422).

10:137). Majd a *szívem* szakad le (Nép, Lehr:Toldi 22). Majd a *bőríből* bujt ki (uo. 42). Elnyögött néhány verset, és a kedves majdnem az *ablakból* esett le az úrfi karjai közé (Vas G. Nagy idők 295).

Összefoglaló szórendet használunk végre az *időhatározók* mellett olyankor, ha csatlakozik hozzájuk a ,rég' vagy ,hamar' képzete (vö. a 3. osztály *c* csoportját). Ennek a képzetnek a kifejezője itt rendesen a nyomatékkal ejtett időhatározót megelőző *már* szócska, néha az *e* helyett sajtáságosan használt *még*, néha pedig ez árnyalatnak semmi más kifejezője nincs, csakis az összefoglaló szórend. P. már || *akkor* megláttam v. megmondtam neki stb. (ellenben: még csak || *akkor* mondtam meg neki); én még || *ma* elmegyek, vagy csak: én || *ma* elmegyek (vö. amit az előbb Aranyból idéztünk: akár *ma* elmegyek; ellenben: még csak || *ma* megyek el). Még *ma* elvágod a töltést, és szent a békesség (Vas G. Nagy idők 31). Már *délben* el akartam vinni (ennek kirekesztő párja: még csak *délben* akartam elvinni; Arany Nyr. 2:10 ezt állítja vele szembe: még *este* sem tudtam elvinni, holott emennek az összefoglaló párja: még *este* is ott kellett hagynom). Én *akkor* meghülök, ha mezitláb leszálok az ágyról (Nép, Halas). — Néha a *már* után nem időhatározó, hanem másféle mondatrész van hangsúlyozva: Már *Jézus* ²⁹⁷ *Krisztus* megmondta. Már *nevével* elárulja idegen eredetét. Akinek tíz talentoma van, már jobb szeretne vagy tizenhatot, s ha [*már*] *annyi* megvan, negyvenért eped (Ar. Arist. 3:190 *).

*

Hosszasan foglalkoztunk az összefoglaló szórend eseteivel, mert köztük találjuk mondat szerkesztésünknek legérdekesebb

* Pontatlan a kirekesztő szórend alkalmazása a köv. példákban: Hidd el, *ma* teszem le a miniszterséget s elveszem Laisban a szép feleséget (Bess. Lais 316. vers). És hogy még *ma* kell feltalálnotok azt a negyediket: und dass ihr den Vierten noch heute finden müsst (Kaz. Regék 64). A Colymbus név már *Linné* . . kiadásában, tehát *1758-ban* van meg (Herman O. Magyar Kritika 2:335). A teborrhoe bőrbetegség, okozóját már *Unna* fődözte föl (hibáztatja Molecz 138). — »Azt mondják p. hogy: Ezt még (v. már) *tavaly* határoztuk el e h. elhatároztuk. Tévednek, mert ebben a mondatban a *tavaly* szóra nem jár különös [kirekesztő] nyomaték; mutatja az, hogy el is maradhat: Ezt már elhatároztuk« (Molnár János, Nyr. 28:162). — Füredi Új magyartalanságok 15 hibásan igazította ezt a mondatot: még *tegnap* megállapították« — erre: állapították meg.

jelenségeit, tősgyökeres sajátosságait. Ezek ellen vétenek a gyöngébb nyelvérzékük legtöbbször, s azt hiszem, olvasóimnak nyelvérzékét is művelhetik és erősíthetik az itt közölt példagyűjtemények.

Most még csak egyes kivételes eseteket kell fölemlítenem és megmagyaráznom, hogy ne véljük teljességgel szeszélyesnek nyelvünk ebbeli eljárását. Sokszor találkozunk ugyanis határozottan összefoglaló kifejezések mellett látszólag kirekesztő szórenddel, olyannal, hogy az igeikötő az ige mögé kerül.

I. „Akkor már a *komám is* jött haza az erdőről.” Világos, hogy ez más, mint ha a rendes összefoglaló szórenddel mondom: „akkor már a *komám is* hazajött az erdőről.” Emez a megtörtént hazajövetelt fejezi ki, amaz a folyamatban levőt. Itt tehát az összefoglaló kifejezésekkel az a nyomatékaltalan mondatban is gyakori szórend szövetkezik, amelyben folyamatos (tartós, ismétlődő) vagy beálló cselekvés van kifejezve s az ige után külön hangsúllyal következik a legközelebbi bővítmény. Tehát: akkor már a || *komám is* jött | haza az | erdőről. (néha az ige is külön hangsúllyal: a *komám is* | jött | haza). Más példák:

298 a) Folyamatosság, tartósság, ismétlődés: »Így cselekszik az örülség álmaiból fölserkenő Lear. *Emlékezéseit is* szedegeti össze, miközben maga örülsége is fölmerül elméjében« (Greguss: Shak. 286). — Itt *mindent* s *mindenkör* kell *dicsérni* (Fal. 773). Embertől embernek *mindig* kell *tartani* (SzD., NySz). *Folyton* meredtek a szemeim a *Kárpátokra* (Pet. Uti jegyz.). A tó vize *szüntelen* szivarog át a *mészkövön* (Jók. 3 márv. fej). Ily énekeink . . . napjainkban is *folyton* kerülnek még *elő* (Négyesy, Pallas lex. „Históriás énekek”). Ami földet felszántott, *min [d] csak ette, falta fel* s mégis kiabált, hogy jaj miken éhes vagyok! (Nyr. 8: 376). — Az összef. kif. hátratéve: Mikor az ember önmaga elől fut! s *viszi magával mindenüvé üldözőjét* (Jók. Enyim t. Nemz. kiad. 2: 1).

b) Beállítás: Ha *csakugyan* akarod *elvinni* a leányt, én nem adom őt pénzért . . . (Jók. Török v. Nemz. kiad. 1: 116). Még *ma* indulok *vissza* Erdődre (Pet. Uti lev. V). Amint vmit sejtnek, *mindjárt* veszik *el* (csángó, Nyr. 3: 50). Immán *őket e s* járom *meg* (uo.).

Beállítás a multban: Sz. Symycerius papot is fogák meg . . . (ÉrdyC. 413b). Pátroklusra rohanván, pallosával *úgy* csapja *tetén*, hogy a feje éppen kétfelé válik (Hall. HHist. 2: 119). Pista *na p-*

ról-napra jobban szedte föl az erőt, és a sebek hegedni kezdének (Vas G. Nagy idők 236). *Hogy feccsent szélyel a véres kötél!* (Ar. Arist. 3:111). — Rajta levő bumba sokszor *majd* holtam meg (Gyöngy. Kemény).

II. A *jön haza, megy ki*-féle szórenddel, minthogy a folyamatosságot és ismétlést jelképezi, a nyelvszokás egyúttal a cselekvésnek elaprózását, több időpontra, helyre, több személyre vagy tárgyra való kiterjedését is kifejezheti, tehát részelő (partitív) jelentéssel alkalmazhatja. Itt azonban (talán mert többnyire megengedő mondatokban használjuk ezt a részelő szórendet) az ige nyomatékosabb, az igekötő pedig (vagy más bővítmény) e miatt elveszti hangsúlyát. P. »persze, *vittünk* le bort!» (a borból bizonyos mennyiséget; ellenben: *levittük* a bort = valamennyit); *mentek* ki orvosok, vagy *mentek* ki | *orvosok*, vagy orvosok || *mentek* ki (t. i. egynéhány, ellenben: *kimentek* az orvosok, v. *kimentek* | az *orvosok*, vagy az orvosok || *kimentek* = valamennyien). Zabot || *tettetek* föl a kocsiba? (ellenben: a zabot || *föltettetek* a kocsiba?). *Mentünk* le vagy | *tizen* (de: *lémentünk* | *mind* a tizen). *Fordul* elé azonban egy eset, melyet nálunk .. ritkán hallunk (Fogarasi, NyK. 4:47).

Legtöbbször megengedő mondatokban: *Adogat* ugyan elő próbára valamit erejében, tudományában, de okos mértékkel.. (Fal. UE.) Ha néha a vélemények harca *idézett* is elő forongást, de a forrongás salakot nem illesztett (Jókai beszéde 1893. I. 1). — Az *akár* kötőszó ilyen mondatokban (mint máskor is) átveszi az ige ²⁹⁹ nyomatékát: *Akár* adunk ki munkát periodusokonként, akár nem.. (Kaz. Levelei 1:19).

Másféle mellékmondatokban: Mikor a fő generális valamit *bíz* reád, vedd az ordert alázatos készséggel (Fal. 220). Sőt az is aggódik, aki valamit *bízott* reá és szövetségben vagyon vele (606). Ha mindazonáltal *fordulnak* elő hiányok e tekintetben, mentsen ki az a körülmény... (Finály Latin szót. elősz.). Ha *vitte* valaha az ifjúság magával egy szívnek minden, de minden derűjét... ez Bessenyei ifjusága volt (Beöthy: Széppróz. 2:345).

Ez a részelő szórend is elég gyakran előfordul összefoglaló kifejezésekkel kapcsolatban, legtöbbször *is* kötőszó mellett.*

* Más összefoglaló kifejezésekkel ritkábban, de talán ide számíthatók a *sokan jöttek ki*-féle mondatok, úgyhogy éppen ezek fejeznék ki az egyenként való jövetelt, nem pedig a *sokan kijöttek*-félék (I. a IV. szakasz jegyzetét). Vö. még: *Gyakran* fordultak elő a sok példák közt olyanok..

Példák:

Annyi szántást tétetnek, hogy még *ökrök is* halnak meg miatta (LevT. 1:92). Több sok szántalan hazugságaidat is számlálhatnám elő (Telegdi: Felelet 195). Némely magu [mag] közül esék az útfélre és eltiportaték, az égi madarak is evének meg benne (Lépes: Pokol tükre 1:402). Ámbár közönségesen nem hasonlítottak, de mégis azok is fordulnak némely alkalmatosságokkal a hasonlító grádicsban elő (Gyarm. Nyelvm. 2:31). Meglehet, hogy nem csak aprólékosságok, hanem szükséges dolgok is maradtak ki (Debr. gramm. XXV.). Illi már más legényeket is terített a földre, kik nálad vitézettek voltak (Bajza² 2:51). Egy nagy szekrényhez vezetvén, melyből hamarjában két darab ruhát is vett ki (VasG. Nagy idők 376). Máskor is húztad vissza a szavadat (Brassai példája EPhilKözl. 9:355—6; szerinte e szórend »többek közül egy« tényt konstatál, »melyhez hozzáférhet az a magyarázat, hogy: hol húztad, hol nem húztad«). Az arany a porban is fordul elő; a pálma Európában is fordul elő; gáncsokódó a kákán is keres bogot (uo. 356—7). Faludival óvatosan kell bánni; maga is talál ki [egy-egy] szót vagy alkalmaz szokatlan értelemben (Arany, Nyr. 7:412). Sietett a kasznár lakása felé; többször is szállt már meg itten (Jókai, Eppur si m. 4:185). Némely vidéken visszatetszés hallatszott és ez gúnyban, szatirában is fakadt ki (Imre S. Néphumor 155). A többesrag is fordul elő -ök alakban (Finály, Hogy is mondják ezt magy. 5. §.). Pott oly kitételeket is sorol elé.. (Thewrewk E. Nyr. 3:387). Olykor más consonansbetű fölött is fordul elő az apostroph-jegy (Komáromy L. és Király P. előszava, Nyelvemléktár II:VII*). D'Arnaud színművei közül is jelent meg kettő m. fordításban (Beöthy: Széppróz. 2:101). A mai használat szerint is fordul elő (az említett ige, Kiss Ignác NyK.

(Gyarm. Nyelvmester 2:169). A hanemha latinos helyzete, mi már *régóta* fordult elő (Imre S., Szépir. Figyelő 2:66; t. i. néha, hébe-hóba). *Bizony* fordul elő a legjelesebb költőknél is elég szabálytalanság (Tanár. Közl. 10:566). *Mind'en* kitelhető módokat gondolt ki, hogy.. (Fal. 645). Itt *mindenféle* ember fordul meg (Bajza² 2:50). *Mindenki* hozott ki ennivalót.

* Íme tehát Király Pál maga ír szakasztott olyan mondatot, amilyent énnám hibáztatott Nyr. 12:422. — Az itt összeállított példagyűjtemény egyúttal válasz mindazoknak, akik akkor a *fordul elő*-féle szórend helyességére nézve pusztán a határozott névelőt vették irányadóul (vö. még különösen Lakatos cikkét Nyr. 13:540 s viszont Brassainak az én szórendemet helyeslő nyilatkozatait EPhilKözl. 9:356). A *fordul elő* mellett nem határozatlan, hanem csak részelő értelmű kifejezéseknek kell lennie; azért nem volnának helyesek a Lakatos szerkesztette példák: a nap minden reggel jó fel; a genus a latin nyelvben is fordul elő stb. (mert nemcsak itt-ott fordul elő a latinban, hanem az egész latin nyelvben folyvást előfordul, megvan; ellenben az én mondatom, amelyet hibáztattak: az *ë* mélyhangú szókban is fordul elő = az *ë* néha mélyh. szókban is f. e.).

15:218). Régebben még legjobb íróinknál is találjuk őket az ige előtt (Molecz írja 137). Thewrewk még negyedik esetet is különböztet meg, . . erre azonban semmi szükség (M. Tanügy 1880. 516). A gondolkodás, ill. annak külső jele a szó is tetté válhatik: válhatik tetté (így javítja ki e mondatot Bihari P. uo. 1884. 333). Rozsot is küldök be stb. (Joann. Nyr. 13:394). Azt is küldtem ki: auch davon (ellenben: azt is kiküldtem: auch das). Orvosok is mentek ki (de: az orvosok is kimentek).

Minde mondatok helyességének az a próbája, hogy az összefoglaló (*is-es*) kifejezést hátravethetjük anélkül, hogy az igekötő helyzete megváltozna; magának az igének ilyenkor külön nyomatéka van. Így az első s az utolsó idézetben: *halnak* meg még *ökrök is*; *küldtem ki azt is*. Más példák:

Az irodalmi nyelvbe *vett föl tájszókat* is (Szarvas G. írja Nyr. 13:509). Fordul elő az az eset is, hogy . . (Nyr. 7:201). (Ez) fordul elő így is (egy más helyen, — uo. 14:220). Arany dolgozott föl népmondákat is. Mentek föl hölgyek is (de: fölmentek a h. is). — Másféle összefoglaló kifejezésekkel: Eh mit? hiszen *bukott* meg már fiatal ember *elég* az első színművével! (Jókai: Eppur si m. 5:33). *Fordúl* meg abban a városban *ezer* meg ezer ember stb.

III. Végre van az előbbihez hasonló nyomatékos szerkezet egy pár régies állandó kifejezésben, különösen ezekben: *vettem észre*, *jut eszembe*, *van eszemben*; *állok* elébe! *merem* mondani; *tartom* annyinak magamat; *vagyok* olyan legény! — Példák:

Vevék ezekben, hogy . . (Pázm. Kal. 675 stb., vö. NySz). Amint veszem észre . . (Fal. 4). Vettem munkám alatt észre, hogy az autor . . aztat utóbb tiltja (416). Utánunk indult anélkül, hogy én vagy Dessein vettük volna észre (Kaz. Munk. 4:116). Vettem észre, mint meg vala ütközve (Bajza² 2:215). Hol tehetséget *vetünk* észre . . (Ar. Hátr. m. 3:301; az ígét Arany maga emeli ki). No, azt *vettem* észre (Ar. TSz.). Ha vesszük észre, hogy baj van, leöljük az öreinket (Jókai: Eppur si m. 5:215). — Mikor olvasom, *jut* eszembe (Pázm. Fel. 21). *Jut* eszembe, hogy mondtam: memini me dicere PPBl. *Jut* eszembe, oh *jut!* szende mosolygásod (Ar. TSz.). — *Vagyok* olyan legény, mint te (Népdal). Te *vagy* akkora mint a bátyám stb. — Iróniával: »Mért nem mégy vele színházba? — *Jut* eszembe! Olyan álmos leszek én már akkor . . « (Tóth B. Srao: Leányok 60). Az Universtité ilyenek képzésével nem törődik; *van* eszében! (MTanügy 1886. 23). Vö. Mol. 20. — Néha más kifejezésekkel is, p. Ha kigúnyol is K. P. érette, *vettem* azt

a fáradságot magamra s megszámláltam . . (Brassai, EPhilKözl. 9:369) stb.

Ez a szerkezet is fordúlhat elő a rendes összefoglalók társaságában, p. az *is*-kötőszós kifejezéssel egy szólamba foglalva. — Példák:

Az magyarországi főemberek is veszik eszekben, mi volna az ellenkező félnek szándékja . . (RákGy. Lev. 224). Magam is vettem észre (Fal. 349). A figyelmes szemlélő azt is veheti észre . . (Ar. Hátr. próz. 499). (A mai irodalmi nyelv itt inkább a rendes összefoglaló szórendet alkalmazza: magam is észrevettem, azt is észreveheti stb.) — S még valami jut eszembe (Kaz. Barnh. Minna 4:5). — Az összefoglaló kifejezés hátul is lehet: *vettem észre magam is* stb. *Vészem észre napról napra jobban s jobban* (Fal. 136). — A régieknél néha az igét az *is*-es kifejezés követi s csak aztán következik az ige bővítménye: *Vették volt azt hiszem ók is eszökbe* (Veresm. Megtér. 118). *Jut az is* eszemben, hogy . . (Thököly Lev. 32).

VI. A kirekesztő (tagadó) szórend.

359 A kirekesztő kifejezésekben egy-egy fogalmat vagy fogalomcsoportot megfeleztünk és csak az egyik félre vonatkoztatjuk állításunkat, — vagy pedig tagadó fordulattal azt fejezzük ki, hogy melyik fél esik kívül állításunk érvényén. Az utóbbi a rendes, közvetlen tagadás, de közvetve az előbbi is tagadás, mert magában foglalja a másik, elhallgatott félre vonatkozó tagadást; p. (testvérek csoportjából:) *Mink vagyunk az idősebbek* (= *nem az otthon levők*). Eszerint a kirekesztés esetében a hangsúlyos fogalom lehet I. kirekesztő fogalom, mely a másik felét, társát vagy ellenfelét kirekeszti (tagadja), és lehet II. maga a kirekesztett vagyis tagadott fogalom:

I. eddig csak || *ettem* ;

— *én* jöttem meg ;

II. még || *nem* ittam meg a | *boromat* ; — *nem* apám jött (meg).

360 I. A kirekesztő fogalmon mindig erős nyomaték van.* Előtte lehet kirekesztést vagy legalább tüzetes rámutatást v.

* Kivéve azt a ritka esetet, mikor ugyanabban a mondatban összefoglaló nyomaték előzi meg: *ők is akkor jöttek haza ; mindig* ezt húztam ki. L. III. Az össz. szórend, negyedik jegyzet.

kiemelést jelentő határozó szó (csak csupán, csupáncsak, egyedül, éppen, kivált, különösen, leginkább stb.), de legtöbbször csak az erős nyomaték jelöli a kirekesztést.

Ha a kirekesztő kiemelés magára az egyszerű vagy igekötős igére vonatkozik, akkor itt is a nyomatéktalan mondatban előforduló szórendi formákat alkalmazzuk; p. A szájhős csak || *beszél* a hazafiságról. (Én csak) *leírtam* a levelet (nem fogalmaztam; ellenben nyomatéktalan elbeszélő mondat: *leírtam* a levelet). (Mondd el!) Inkább majd *leírom*. Ők csak || *mentek* be | *bátran*.

Akkor sem találunk semmi szórendi különösséget, ha a kirekesztés névszóra vonatkozik, de az ige egyszerű vagy nincs is ige a mondatban. P. (mit eszik a csikó?) *zabot* eszik (nem szénát; erre a kérdésre: mit csinál? ez a felelet: *zabot* eszik — rendes hangsúllyal, nem erős nyomatékkal). *Isten* a legfőbb úr (nem a király; nyomatéktalan mondatul: *Isten* a || *legfőbb* úr). (Nem inni) *enni* akarok.

De már jellemző külön szórendje van a kirekesztésnek, ha névszóra vonatkozik s a mondat igéje igekötős vagy általában bővítményes. Ilyenkor a főszólam a következő szórenddel alakul e három elemből: nyomatékos fogalom, ige, bővítmény (igekötő), p. *én* megyek ki (ellenben összefoglaló szórenddel: ha *én* kimegyek, v. *én* is kimegyek). A fogalmaknak összefoglalását mintegy a teljes ige összefoglalása jelképezi; a kirekesztést pedig vagyis a fogalomfelezést az jelképezi, hogy a bővítmény kiválik a szoros igei kapcsolatból és külön hátrakerül. — Példák:

Mert tebelőled jó ki herceg: ex te enim exiet dux (MünchC. 16). Most örülök, nem hogy megszomorodtatok, hanem hogy a penitenciára szomorodtatok meg (Káldi: Préd. 1:588). Akkor emeltetett fel.. grófságra, amidőn Párizsbul Bécsbe érkezett (Gvad.; ezek s más régi példák Molecznál 60). Dicsőség! te csak || *addig* vagy szép és csábító, míg távol vagy tőlünk (Pet. Uti lev. 68). (A Tisza) éppen az *Alföldön* vándorol keresztül, az én kedves Alföldemen (Pet. Uti lev. XIV). *Egy*, csak *egy* [*legény* van talpon a vidéken (Ar. Toldi). »Csak || *néha* találja meg. Néha || mégis megleli« (Arany példái közt Hátr. próz. 367). Sátora nyitjánál | *most* áll a meg | *éppen* (Ar. BH). A malom éppen *akkor* volt oda eprészni (Nyr. 30:606). Úgy áll a kalapja, mintha ő vóna 361 goróf Csáki (Krizsa Vadr. 358). *Te* csaltál meg, *nem* én téged (Népdal).

Kivált pedig a || *szók* elrakogatásával van | *sok bajom* (Kaz.

Levelei 1:79). Mert.. ő szerez | *valamennyi* író közt | *legtöbb* jókedvet, || ő nevette meg | legtöbbeket (Pet. Uti lev. XVI).

Régi irodalmunkban a kirekesztő kifejezés után sokszor nem mindjárt az ige következik, ez a jelenség jobbára a latin szórend hatásából magyarázódik (l. tüzetesen Mol. 83—92). De mint régiességgel és költői szabadsággal néha újabb költőink is élnek e szórenddel a régi versírók módjára.

Valóságot bennök bár előbb képezünk (Ányos, Nemz. ktár 92). Egy öreg karszékbe úr-magát vetette (Ar. Toldi). Nagy városok ottan tűntek elő kőből (Ar. BH. IX). Sokféle a madár s egyik ezt, másik azt leginkább kedveli (Pet. A golya).

A kirekesztő szórend példája ragadós és — láttuk — befurakodik sokszor az összefoglaló szórend helyébe. De az is megesik gyakran, hogy ez a nyomatékos, hathatós kifejezés a nyomatéktalan szórendet is helyettesíti, úgy hogy ami igazában csak második vagy harmadik szólam volna, előre kerül, mintegy megelőzve a részletesebb kérdéseket. P. e. helyett: „mit csináltál? hordtam; mit hordtál? fát; hová hordtad? be’ — mindjárt az első kérdésre azt felelem: *fát* hordtam be (vö. II. A nyomatéktalan mdt. 2. jegyz.). — Azonban újabb íróink igen gyakran visszaélnék a kirekesztő szórend analógiájával: nyomatékkal ruházzák föl azt, ami helyesen előkészítő rész volna, s ezzel megfosztják jogos hangsúlyától a rákövetkező kifejezést (legtöbbször az igekötős igét). — Példák:

Aki így az *egyik* lyukat akarja köpenyegével eltakarni, a *másikat* fedi fel (Kaz. Rochef. 49; helyesebben: aki így az egyik lyukat köpenyegével *el* akarja *takarni*, a másikat *felfedi*). Mikor a lokomotiv füttyentett és *füstölögve, zakatolva* indult útnak (Tóth Béla, megróva Nyr. 29:352; pontosan: füttyentett és — füstölögve, zakatolva — *útnak* indult; hiszen a *f.*, *z.* magától értődő határozó, a fő dolog, amit e mondat elbeszél, az *útnak* indulás). Aztán *nagy ügyességgel* terjesztették azt a hírt, hogy a radikálisoknak antidinasztikus céljaik vannak (Kicska hibáztatja Nyr. 22:12; pontosan: aztán — nagy ügyességgel — *azt* a hírt terjesztették). Azok a leleplezések, melyek mostanában részint a Szvobodában, részint az Odjekben jutottak nyilvánosságra (uo.; pontosan: amelyek m. — részint a Szv., részint az Odj. — *nyilvánosságra* jutottak). — Különös, hogy Szarvas Gábor egy-két bírálatában éppen a pontatlan szórendet ajánlja a helyesebbikkel szemben: »A nő kísérőjét már-már köszöntés nélkül *otthagyni készült* — magyaros

szórenddel: *köszöntés nélkül készült otthagyni*« (Nyr. 21:548; pedig az író nyilván az otthagytat akarta kiemelni). »Ha tapintatlanul közbe lépnénk — helyesen: ha *tapintatlanul* lépnénk közbe« (20:515; pedig a közbelépés volt a fődolog, az magától érthető, hogy a közbelépés tapintatlan volna). — Vö. még Arany példamondatai közt Hátr. próz. 367: »Nagynehezen megfizetett; sokára, rosszul, megcsinálta« [mert az adott helyzetben az a fő, hogy megfizetett, megcsinálta]; és Brassai példáját PhK. 9:357: ritkán *előfordul*, és: *előfordul ritkán*.

II. A kirekesztett vagyis tagadott fogalmon is nyomaték van,* de ezt rendszerint a tagadó szócska viseli, mert ez a mi nyelvünkben (mint p. a szláv nyelvekben is — ellentétben a némettel) szorosán összeáll magával a tagadott fogalommal, mintegy összetett szóvá lesz vele: *nem*-megyek, *nem*-hazamegyek stb. — (Van ugyan, ha a tagadás után az ellentétes állítást is kifejezzük, ilyen hangsúlyozás is: *nem megyek*, hanem *jövök*; *nem haza* megyek, hanem *színházba*; *nem kíváncsiság*, hanem tiszta *részvét* szól belőlem; *nem lerándultunk*, hanem *föl*. Így hangsúlyozza Balassa, NyK. 21:421, Lehr 167, Kicska Nyr. 19:8, Kallós 29:396; Kicska szerint ezzel a hangsúlyozással »már előre kijelentettük abbéli szándékunkat, hogy ellenvetni akarunk vmit«, oka pedig az állító és a tagadó fogalomnak párhuzamossága lehet, tehát analógia. Azonban úgy látszik, ez csak tudákos iskolai szokás, maga az élőbeszéd s kivált a nép alig ismeri; Kicska is megvallja, hogy itt »a gyakorlat nem felel meg teljesen az elméletnek«, s később maga is csak a szokott hangsúlyt jelöli: »A csikó *nem* zabot, hanem *szénát* eszik, v. a csikó *zabot*, *nem* szénát eszik« Nyr. 20:486.)

Mielőtt a *nem* (és *ne*) tagadó szócskával való tagadás eseteit részleteznénk, először azokat a gyöngébben tagadó, korlátozó, gyöngítő, lefokozó kifejezéseket kell megemlítenünk, amelyek éppen ellentétei a bőven tárgyalt összefoglaló, nagyító, fokozó kifejezéseknek, vö. *alig*: *majd*, *kevés*: *sok*, *kevésbé*: *inkább*, *ritkán*: *gyakran*, *későn*: *korán*. A jelentésnek s a megfelelő szórendnek ezt az ellentétességét Arany János tárgyalta, s legjobban cselekszünk, ha idézzük az ő példamondatainak egy csoportját (Hátr. próz. 367):

* Itt is csak azok az esetek kivételek, amelyekben a tagadást ugyanabban a mondatban összefoglaló vagy még egy kirekesztő nyomaték előzi meg; l. később. A *ki* nem megyi' hangsúlyáról l. A. 2.

363 »*Sokszor* megmondtam neki, de *ritkán* fogadja meg a jó tanácsot. Ma *jókor* felkeltem, pedig az este *későn* feküdtem volt le. *Nagyon* megutáltam, bár még *alig* ismerkedtem meg vele. *Hamar* oda értünk most, tegnap *későn* értünk oda. *Könnyen* megalkudtunk, de *nehezen* fizetett meg. *Jól* megcsinálta. *Rosszul* csinálta meg.« — Más példák: »*Szűken* mérte ki. *Nehezen* esett át rajta. *Alig* végeztem be (de: *mihelyt* bevégeztem).« Joann. példái Nyr. 13:105. — *Ritkán* némelyeknek volt abba fűzve vagy kevés pántlika vagy kevés zsinór (Apor: Met. 354).

Ezek közül a teljes tagadókhöz legközelebb áll az *alig* s különösen a *dehogy*. Az *aligra* nézve vö. az ilyen rokonértelmű mondatokat: *alig* ment el az orvos — még jóformán el *sem* ment az orvos; *alig* tudom, hová lesz — »ugy veti magát, hogy *majt nem* tom [majd nem tudom], hova lesz belé!..« (Kriza 358.) — A sajtáságos, népies *dehogy* pedig már valóságos tagadás, egy-egy képtelen vagy méltatlan föltevés elhárítása: Dehogy mulasztanám el valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejthetem (Pet. Uti rajzok). Dehogy leli helyét Miklósnak az anyja (Ar. TSz. II:17). — Itt említjük a *dehogy nem*-et, a tagadó föltevés cáfolatát, az egyetlen igazi kettős tagadást vagyis tagadott tagadást, amely a magyar beszédben közönséges: *dehogy nem ette meg* stb.

Ezek a tagadó értelmű kifejezések, valahányszor nyomatékosak, mindig közvetlen a pusztá ige előtt állnak, ellenben a rendes tagadó *nem* szócskának igen változatos a szórendje. Legcélszerűbb két fő esetet megkülönböztetni: *A.* a tagadás az ígére vonatkozik; *B.* a tagadás más szóra, tehát névszóra vonatkozik.

A) Ha a tagadás az ígére vonatkozik, még pedig a pusztá ígére, akkor állandó szabály, hogy a nyomatékos tagadó szócska és az ige alkotja a mondatnak főszólamát: *Nem* esik. A fájdalom || *nem* szűnik. *Nem* írok, — *nem* olvasok, — én magyar nemes vagyok. (Pet.) No többet || *nem* mondok róla, csakhogy Erdődön lakik (Pet. Uti rajzok V). Attól félvén, mitől magát *nem* óhatá (PeerC. 96—7. — Több példa Nyr. 21:438).

Ellenben ha bővített ígére, kivált ha igekötős ígére vonatkozik a tagadás, akkor — különböző értékkel — háromféle szórend lehetséges: 1. leggyakoribb a bővítmenynek (az igekötőnek) hátravetése: *nem* ment ki; 2. szintén gyakori, de csak indu-

latos mondatokban és mellékmondatokban: *ki* nem ment*; 364
3. aránylag legritkább, rendszeren csak némely összetett mondat
előrészében: *nem* kiment. — Lássuk egyenként!

1. A bővített igével alkotott nyomatéktalan és nyomatékos mondatnak rendes tagadásában hátra kerül a bővítmény: Kiment. ,*Nem* ment ki.' A napszámos || *fát* vág. ,A napszámos || *nem* vág *fát*.' — A tagadó szón akkor van legerősebb nyomaték, ha megelőző állítást, de akkor is, ha állító kérdést cáfolunk: Az aratóknak *vittek* ki kenyeret. ,*Nem* vittek (ki kenyeret).'
Magyarország *nem* volt, hanem lesz. *Kijössz* velem? v. *jössz*-e ki velem? ,*Nem* megyek ki.' Valamivel gyöngébb, de azért szintén megvan a nyomaték az értesítésbe, elbeszélésbe v. fejtegetésbe szótt tagadó mondatokban: A napszámos *nem* vág *fát*, hanem lustálkodik. *Nem* esik az eső. Mátyás fia *nem* jutott a trónra v. *nem* lett király. Magyarország *nem* volt [az igaz], de lesz.

Ez a szórendi forma a régibb nyelvben nem volt még annyira uralkodó, de azért a legrégebb emlékektől kezdve gyakran találkozunk vele. P. (vö. Mol. 114):

És || *nem* mégyen ki | hamis ige | én számból: et non egredietur verbum falsum ex ore meo (BécsiC. 17). Nem mehettek be mennyeknek országába: non intrabitis (MünchC. 20). Meg akarja jobbojtania az elveszett időket, de *nem* hallgattatik meg (BodC. 22). Ezek különböztettek meg a több nemzetektől, kik *nem* voltak az Isten frigyében (Szathm. Dom. 74; vö. kik az Isten frigyében voltak). Egy hatalmas rázkódás után a szív *nem* csendesedhetik el egyszerre (Kaz. Sara S. 87). Már *nem* állom ki sokáig (Nyr. 13: 237).

A bővítmény néha külön érzelmi nyomatékot kaphat s külön szólammá válhat, p. panasz, szemrehányás, meglepődés esetén: *Édes* anyám, a Jancsi || *nem* ereszt | *be!* Már || *nem* esik az | *eső!*

* Csak mellesleg említjük a köv. formát, de ebben az igekötő nem tartozik az igés szólamhoz, hanem előkészítő rész: *ki* || *nem* ment, de behivatta a szegény kéregetőt. (Ez mintegy rövidítése az előkészítőül szolgáló igekötős infinitívusnak: *kimenni* || *nem* ment ki.. Azonban vö. más, rokonértelmű előkészítőekkel is, p. az *erdőre* || *nem* ment (ki), de azért megtudta, hogy ott mi történt. A köv. mondatban szintén az ige bővítménye szolgál előkészítőül: Mert hajh | a nagy világban | *boldog* || *nem* valék! Pet.) — Példák: Kijazér [ki azért] *nem* adtak rajta . . ., csak megszidta (Nyr. 30 : 396). Megrendült alatta, de le mégsem rogyott (Ar. MO. III : 146). Egyszerre meggyúl a bajod velem! Meg úgyse üthetsz: véd a koszorúm (Ar. Arist. 3 : 176). Hat éneket ismerünk belőle kéziratban. Meg sohasem jelent, csak egy pár kisebb töredékét közölte Bacsányi (Beöthy: Széppróz. 2 : 255).

2. A második forma: *ki* nem megy. Valamint az állító *megy* ige átengedi hangsúlyát a *ki* határozónak: *kimegy* v. *ki megy*, — ép úgy átengedi az egységes fogalomnak vett tagadó *nem*-*megy* ige a maga hangsúlyát az elejbe tett határozónak: *ki-nem*-*megy*. A *nem-megy* valósággal összetett fogalom és összetett szó, s a *ki*-vel való további összetétele, *ki-nemmegy*, éppen olyan bővítés, mint az *adó-szedő*-ből a *fő-adószedő*. (»A negatív ige szintezise ép oly szoros, mint az *adószedő* szintezise,« Kicska Nyr. 20:437. A török nyelvekben a tagadott ige csak képzővel módosított egyszerű szó!) Hogy a *ki-nem-megy* már évszázadok óta egységes, elül hangsúlyozott kifejezés, azt szembetűnően bizonyítja több régi írónk írásmódja: *megnem foglaltac*, *megnem esmerte*, *elne tauoznec* (MünchC), *el-nem-igazíthattya*, *el-nem-fordítanak*, *el-ne-repülhessen* (Tussai Apológiája, id. Kicska Nyr. 20:438—9). E formának ősrégi voltát úgy látszik a rokon nyelvek is bizonyítják. Vö. p. az osztják nyelvből: *nem-moltat il ant paitlañen*, szórul-szóra: sen-ki el nem dönti, NyK. 17:144.

Igen nehéz ennek a szórendnek és az első formának (*nem* *megy* *ki*) egymáshoz való történeti viszonyát megállapítani. Lehet, hogy az első forma kezdetben csak kérdésre való feleletben dívott, még pedig mind a pozitív, mind a negatív kérdésre. Mert akár azt kérdik: *kimegy* a fiu? akár pedig: *nem* *megy* *ki* a fiu? feleletnek elég maga a tagadó szócska: *nem*. Ha pontosabban, világosabban akarok felelni, akkor is elég az ige szó ismétlése: *nem-megy*. Ha pedig még világosabban vagy terjengősebben feelve azt a voltaképpen fölösleges határozót is kiteszem, ez nyilván legalkalmasabban hátul símul az igéhez: *nem-megy-ki*. Igaz, láttuk, ez a forma már kódexeink kora óta feleleten kívül is előfordul, de annyi bizonyos, hogy ez a használata a régiségben még nem oly gyakori, mint ma. A régiéek (a kódexek, Káldi, Pázmány, Mikes, Kazinczy stb.) számtalanszor alkalmazzák még a második formát olyan mondatokban, amelyekben ma az elsőt használjuk. Példák (több példa Mol. 116, Kicska Nyr. 20:444; a mai nyelvre nem is áll Kicska mondása, amely szerint a *ki-nem-megy* féle kifejezések »független mondatokban is ép oly gyakran fordulnak elő«, mint a *nem-megy-ki* félek):

Egy jóta a törvényből el nem múlik: *iota unum non praeteribit a lege* (MünchC. 21; így fordítják általában a régi bibliák, l. Mol.). Ű levele el nem hull (KesztC. 1, ilyen szórend uo. 17, 22, 23, 71, 159, 172, 251 stb.). Eléggé meg nem gondolhatja (Born.

Préd. 78). Drága Isten előtt az ő szenteinek vére. Ha drága, tehát 366 el nem felejtí (Telegdi Ev. 1:110). És a mi bizonyosságunkat bé nem veszitek (Káldi; érdekes, hogy Károlyi Káldival szemben mindig a mai nyelv szokás szerint mondja: nem veszitek be stb., l. Kicska idézeteit). A fáradságnak jutalmát el nem veszítjük (Pázm. Préd.). A szentírás ki nem írja, mely esztendőben lett ez a Claudius üldözése (Pázm. LuthV. 9). Nyolc órákor levetkeznek, de leggyakorabban le nem fekszik még akkor (Mikes 37. lev.). De ellene nem állok annak (Mikes: MulN. 17). Félítették mellünkét a hárántsip fűvésében, s így a muzsikában elő nem haladhatánk (Kaz. Munk. 3:16). Még a nap elő nem jöve a hegyek megől, s te már kinn jársz a harmaton? (uo. 70). A minap reá nem akadtam.. azon recensióra.. (Kaz. Levelei 1:244). Leveleid csomója téled hozzám még el nem érkezett (2:101). Schulz ezt a cikkelyt le nem fordította.. (Kaz. Rochef. 106).

Sok régi írónk folyvást így beszél, holott ma nem így szólunk, »mert.. nevetséges, sőt illetlen dolog minduntalan oly formával élni, mely ok nélkül való dühösség gyanujába keverheti az embert« (Nyr. 21:447). Ma ugyanis ezt a formát csak indulatos beszédben szoktuk alkalmazni, leginkább fenyegetésben, fogadkozásban, bizakodásban, bizonygatásban, továbbá ha a beszélő vagy a cselekvő erősen ellenzi a cselekvésnek megtörténtét.* Példák:

Ha ottan egykor lelkem elébe lengsz, többé le nem húny menyeyi csillagod (Vör. Munk. családi kiad. 1:7). Sirat szüled.. mind hasztalan, te meg nem hallod őt (uo. 13). Jőjj bátran, többé föl nem kel az, aki lenyugvék (17). Nézz szemembe, rám nem ismeresz (Bajza 1:151). Bárcki Benőt én meg nem öltem! (Ar. Tetemre-h.) Míg elbírok egy jó kardot, ki nem térek senkinek! (Szász K. Ford. 346). El nem hagyom utolsó csepp véremig (Arany-Gy. Népk. 1:289). Ki fára nem mászik, bizony le nem esik (Közm. Bihar vm.). Többet ilyen madárfélékre rejik [reájok] nem lónék akarmé[r]t es (NyKözl. 3:18). Apámat a házbul ki nem verhettem (Nyr. 9:331). Hallod-e te bodza, én tégedet addig innét fel nem eresztelek (19:427). Az oda nem megy, — bizonyos lehets benne (Joann. példája Nyr. 13:108). Karácsony két napján meg nem állt az eső (Levél 1901). Ez meg nem hal, ameddig agyon nem ütök (Nép, Veszprém). Meg nem mondja az Istennek is (Nép, Szatmár). Én el nem megyek, ha fölakasztanak is (Nép, Pécs). Ide ugyan be nem teszi a lábát! Ide be nem jössz! Ezt ugyan el nem viszi szárazon! (Vö. a nyomósan tiltó formát: *be ne menj!*)

Sokkal gyakrabban használjuk ma ezt a szórendet a függő mondatokban, még pedig nemcsak igekötővel, hanem minden-

* E szórendnek független mondatokban hibás alkalmazásáról l. Nyr. 20:488.

367 féle bővítménnyel. Némely mondatfajban valósággal uralkodik e szórend, jelesen a föltételező s az időhatárt kifejező mondatokban: *ha ki nem megy, ha fáradt nem volnék, míg ki nem megy, míg vége nem lesz* (sok idézet Mol. 119—122 és Kicska Nyr. 21:435). Az ilyenekben a *„nem megy ki“* formát csakis ellenvetés esetén alkalmazzuk, p. vmi előző pozitív föltevést cáfolva: »Erre a kérdésre: Elmennél-e a városba, ha fáradt volnál? ezt felelhetné vki: *ha nem volnék fáradt (a k k o r mennék el).*« Vagy ha valami tagadást nyomósan ismételünk, p. *Nem adom vissza!* »No, *ha nem adod vissza, magadnak tulajdonítsd a következményeket!*« Ellenben hibásak p. a köv. mondatok: Még most is ott állana, ha egy hirtelen szél *nem* kapta volna el a kalapját (megróva Nyr. 21:456). Ez elkülönített állásban soká nem maradhatnak meg, ha csak *nem* szűnnek meg németek lenni (Arany rója meg Nyr. 27:505).« Nem mutatkozott előbb [helyesen: előbb], míg *nem* tudta meg, hogy..« (Tóth B. Leányok 35—36; helyesen: míg *meg* nem tudta. — A két formának különbségéről tanulságosan szól Kicska Nyr. 20:487.)

Állandó a *ki nem megy* forma az *alig-ha* kezdetű mondatokban; hiszen itt is tkp. föltételező mondatot kezd a *ha*, főmondata pedig a tagadó értékű *alig*-ban lappang: *Aligha jó nem lesz* (Nyr. 18:374. Arany megrója ezt a mondatot: *Aligha nincs* igaza e h. *aligha igaza* nincs [*nincs = nem van*, vö. *aligha igaza* nem volt] Nyr. 27:505, de p. Dunán túl így is mondják; s a mai közbeszédben az *aligha* maga gyakran átveszi az igés szólam nyomatékát: *aligha ott nem lesz*). — Ide csatlakozik néhány hasonló tagadó értékű főmondatvaló szerkezet:

Kicsibe mult, hogy meg nem holt (Budai). Csak fél öl hiányzott, hogy le nem kapta az almát (Nyr.). Nincs isten olyan áldott napja, hogy ezeken rajta ne volna a szerszám (Nyr.). Nem mondom, hogy a sz. atyáknak némely mondásit.. elő nem hozzák (Pázm.). Hogy itt is jó helyen nem volna, arról szó sincs (Nyr.). Ma j[d] hogy a bicska ki nem csirázott a zsebünkben (Nyr; Molecz idézetei 121, 122). Míg kivívta a véres diadalt, amelybe maga is majd hogy bele nem halt (Pet. Szerelem átka). Csunya görbe szemmel majd hogy át nem szúrta, oldalát a kérdés majd hogy ki nem fúrta (Ar. Jóka örd. II.).

A relativ mondatban is szabályszerűen a 2. formát alkalmazzuk (hisz sokszor egyértékű a föltételező mondatvaló): *Ki fára nem mászik, bizony le nem esik* (Közm. Bihar vm.; vö. *ha fára*

nem mászol..). Ami az *Istentől* nem származik, a gonosz lélek- 368
től kell annak származni (MA. SB. — Más példák Mol. 127,
Nyr. 21:435).

De sok másféle függő mondatot is így rendezünk, p. külön-
féle értékű *hogy*-kezdetű mondatokat, s annál szívesebben, minél
inkább közeledik érzelmi árnyalatuk a hasonló szórendű függet-
len mondatokhoz, vagyis minél több indulat, bosszankodás és más
efféle vegyül beléjük. P.

Várhatott volna a gróf egész vacsoráig, mert Baltay már azt
is elfeledte, hogy ő *ebédet* nem evett (Vas G. Nagy idők 363).
Nem mondom, hogy *úgy* nem járunk, felel a másik (uo. 9).
Csak az vigasztal, hogy meg nem érdemeltem (Pet. Boldogtalan vol-
tam). Csodák csodája, hogy meg nem pukkad belé (Pet. Ebéd után).
Oh hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját s e bámész juhoknak
el nem nyeli nyáját! (Ar. Toldi est. III). Te vagy oka ennek, hogy
oda nem mentem, hova mások mennek (Ar. Jóka örd. VII). Kár,
hogy el nem jött. Jó, hogy ott nem voltam stb. Hej ha barátunk
itt volna! De jobb talán, hogy *itt* nincs (Vitk. 2:90; vö. hogy
itt nem volt).

Sokszor a függő mondat a higgadtabban tagadó független
mondat példáját követi, különösen sok alanyi és tárgyi mondat-
ban (anélkül, hogy ellenvetés volna a célunk, mint a ,*ha nem*
megy ki' formával); p. Látszik, hogy még *nem* nőtt be a fejed
lágya (nem pedig: hogy még *be* nem nőtt). Tudom, hogy *nem*
értette meg (nem: hogy *meg* nem értette).

3. A harmadik forma: *nem* kiment;* p. *Nem* kiment
belőle, bennszorult a pára (Ar. Toldi V:9). Ez a forma rendsze-
rint egy-egy összetett mondat első tagja és olyasmit tagad, amit
föltettünk vagy elvártunk volna; a másik mondat pedig azt
a — többnyire meglepő — dolgot mondja el, ami a várt esemény
helyett történik. Tehát maga a ,*nem* kiment' forma mindig föl-
tétélezi az ilyen kísérő gondolatot: azt hittem hogy kiment, v.
ki kellett volna mennie. Például hajnalban azt hittem, az eső
esik, kinéztem, hát *nem* az eső esett, hanem szépen sütött a
nap. A béres *nem* fát vágott, hanem lustálkodott. A bolond
nem orvosért küldött, hanem taláalomra bevett két port. A csikó

* A természetes, magyaros, nem iskolás kiejtésben itt is magán a
tagadó szócskán van a nyomaték, nem pedig az igekötőn (vö. Szarvas Nyr.
24:512) vagy éppen az igén (vö. Lehr 167).

369 *nem* zabot eszik, hanem vizet iszik (Nyr. 20:443). Tehát ez a szórendi forma az ellentétnek ugyanazt az árnyalatát fejezi ki, amit közönségesen evvel a szerkezettel jelölünk: *nem hogy* orvosért küldött volna, hanem bevett két port. Lehet is, hogy csak ennek a kifejezőmódnak a rövidítése, p. *nem*(hogy) kiment (volna) belőle, bennszorult a pára.

A tagadás itt legtöbbször igekötős igére vonatkozik, s a két mondat tartalma többnyire valami fokozatosságot is mutat, úgy, hogy vagy az utótag fokozza az előtag tartalmát, vagy megfordítva.

a) Ha az utótag fejez ki többet, akkor a *hanem* kötőszót evvel is helyettesíthetni: *sőt, sőt inkább*, az előmondatba pedig, minthogy kevesebbet, kisebbet mond, sokszor beleszúrhatjuk a *csak* szócskát (*nemcsak, v. nemcsak hogy nem* — pusztán *nem* helyett). Példák:

Megesik az *nem* egyszer, hogy a beteget *nem* megkönnyebbitik, hanem kétszerte nagyobb betegségbe ejtik (Medgyesi: 3 Jaj 1:5). A levelet *nem* felküldé, amint hagytam, hanem felhozta (Kaz. Levelei 2:136). Örülök, hogy a vett tudósítások reményemet *nem* elverik, hanem megerősítik (uo. 3:255). Egyike másikat *nem* elhomályosítja, hanem kölcsönösen emeli, ragyogtatja (Kaz. Pyrker III). Hogy ez mely kényességgel bána festékeivel, és hogy azokat *nem* felkente táblájira, hanem zománcként összeolvasztotta (uo. IX). Oly kaján lelkű vala ő, hogy az öccse jósága *nem* ellágyította, hanem még nagyobb gonoszságra ingerelte (Kaz. Regék 120). Az iparkodó ember házát *nem* eladja, hanem többet is szerez (Fogarasi példája, de rosszul magyarázza, Athen. 1838. 248). Melegen éneklő a dalokat, melyeket *nem* eltanult a néptől, hanem vele együtt érzett (Kuthy, id. Lehr 167). Lelke volt talán a láncc közöttük, aki *nem* kikapcsolódott, tövestül szakadt ki (Ar. Toldi VI:18). Becsapta az ajtót Klárcsi, *nem* betette (Ar. Bol. Ist. II. *nem* hogy csak egyszerűen betette volna; itt a tagadó mondat kivételesen hátul áll). *Nem* bakot lő szónoklatával, hanem ravaszul a pápa jogát akarja becsempészni (Ar. Hátr. próz. 66). *Nem* kiment, hanem kilökték (Joann. Nyr. 13:108). A Nyelvőr ismeri ezt a használatot, s *nem* elnézi, hanem, amint kell, helyesli (Nyr. 11:570). Csodálatos élet van ebben a jelenetben is, egyes mozzanatait a költő *nem* kigondolja, hanem intenzív módon éli (Alexander: Hamlet 292).

b) Ha az előtag fejez ki többet s az utótag kevesebbet, akkor emebben van helye a *csak*nak s ez sokszor ki is van téve. Példák:

A mult éj rémulései orcáinak rózsáit *nem* letörlötték, hanem csak megfuvallották (Kaz. Regék 295). A porosz engemet *nem* megölt, mint híretek mondá, hanem elfogott (Bajza 2:181). Tán zubbo-

nyod is a miatt hagyád el. „Nem elhagyám, csak elbölcselkedém” 370 (Ar. Arist. 1:158). Nem behordtátok a kukoricaszárt, hanem [csak] ide raktátok (Nép, Lehr idézi 167, de rosszul magyarázza). Mintegy szavaim hitelére, álljon itt a regényből egy darab, melyet nem kikerestem, csak úgy nyitottam rá (Nyr. 13:76). Jön egy pótrendelet, mely nem vízszavonja, hanem [csak] szabályozza a febr. 26-i rendeletet (21:441).

Ezt a szórendet alkalmazzuk még a *mintha*-kezdetű tagadva-állító szólásformában. P.

Nem azért szörbölte markából vizitalát, mintha korszóból nem alkalmasabb lett volna (Bessenyei: A bihari remete 79). Oktalan csevegés!.. mintha nem jól tudnám, Toldi György hol vagyon (Ar. Toldi est. I). Mintha az nem jobban tudta volna, hogy mi hol áll, mint ő (Arany-Gy. Népk. 2:467). — No bizony! mintha ezt nem előbb megtudná Sándor a kocsis révén (Ar. Életéből 127). Mintha nem régen meg volna írva, hogy pénz becsület (Jók. RRáby 3:III).

Itt e szórendet nyilván az egész kifejezésnek állító értéke okozza: a benne lappangó állító erő csempészi bele a megfelelő állítás szórendi formáját; vö. a köv. példát: »Mintha nem kitalálta volna az igazat Rab Ráby azonnal. De kitalálta bizony« (Jók. RRáby 2:165). — Ide tartozik a kérdő formában való tagadva-állítás is: *nem megmondtam?* = *nemde megmondtam, úgy-e megmondtam*. Erre visszatérünk, ha a kérdések szórendjét tárgyaljuk.

Végül e 3. tagadó szórendet mutatják az ilyen kifejezések: *nem szabad volt, nem szabad volna, nem szükség volna, nem jó volna, nem kár volt* (a régiségben s a népnél gyakrabban, mint újabb irodalmunkban, vö. Nyr. 29:551). Ezeket lehet a jelen idő analógiájából magyarázni (mint Molecz 127), de lehet abból is, hogy a *szabad volt, szükség volna*-féle kifejezések olyan állandó kapcsolatokká váltak, mint az ilyen összetett igealakok: *írt volna, írt volt, kellett volt*. Hogy e kifejezések csakugyan az igék értékéhez közeledtek, azt az újabb *szabadna, szabadjon* (sőt néha *szabadott*) alak is bizonyítja.

B) A tagadás első sorban nem az igére, hanem más szóra, névszóra vonatkozik: *nem* ki ment, hanem *be*; (ő ment ki?) *nem* ő ment ki, hanem az öccse; *nem* holnap jön meg, hanem holnapután. (Tehát itt is előfordul a bővített ige tagadásának 3. formája: *nem* kiment, de itt közvetlen és első sorban

371 csak a bővítményre vonatkozik a tagadás, tehát az igefogalom, a kimenés, csak részben van tagadva, nem egészen, mint amott). Más példák:

A bizonytalanra vágy, és a jelenvalóval nem élni tud, hanem visszaélni (Mikes 85. lev.). Ha az nem Sophie volna is, gyönyörködve nézném a képet (Kaz. Levelei 3:243). Nem anyától lettél, rózsafán termettél (Népdal). »A kúria a kérvényt nem el-utasította., hanem alaki hiányok miatt visszautasította. Azonban.. 15 nap alatt tíz válaszító új kérvényt adhat be« (BHírlap 1900. III. 12).

De noha ez a rendes elhelyezés, igen gyakran eltérünk tőle, anélkül hogy ez eltérésnek más okát látnánk, mint a gyakoribb *nem* megy ki, *nem* vág fát-féle szórend analógiáját, vagy leg-föllebb néha azt, hogy nem gondolunk eleve a két névszói fogalom ellentétére. Példák:

Bocsánatot nem kér az igazságban való fogyatkozásért, hanem az nyelvnek nem szinte oly fényesen folyásáért (Pázm. Kal. 809, e h. bocs. nem az ig. való fogyatkozásért kér.). Nem nevezi Dávid fiának, hanem egyáltalában urának (Káldi: Préd. 1:384; e h. nem D. fiának nevezi). Rodostórol datáltam, holott nem vagyunk a városban, hanem mellette, mert tegnaptól fogvást sátorok alatt lakunk (Mikes 61. lev.). Nem volt utolsó gyönyörűségem a teljes karokkal megrakott muzsikának egybezengése (Fal. T.É. e h. nem utolsó gyöny. volt.). Ez a lépés nem ütött ki rosszul (Kaz. Levelei 3:134). Nálunk ez nincs így (Ar. e h. nem így van). Gyöngyösi nem írta e munkát hősköteményi pretenzióval (Ar. e h. nem hősk. pret. írta e munkát*). S majd én jövök hirt adni, hogyha nem | Hallom olyantól, aki tudja szentül! (Ar. Arist. 3:41; pedig a jambus jobb lett volna így: hogyha nem | Olyantól hallom.). De nem köszönöm azt magam erejének, köszönöm az isten gazdag kegyelmének (Ar. Toldi XII:18). Fényes győzedelmét nem tartá övének, hálát adva érte ura-istenének (Ar. Sz. László füve). Mit nem tevék jól, jól akartam azt is (Shak.¹ 2:231). Az igaz barátság nem áll a sok boritalban Erdélyi: Közm.). Nem zörög a haraszt hiába (uo.**).

* Aranynek e két mondatát hibáztatta Király Pál (Phil. Közl. 1884. 846), de ez elharmarkodott ítélet volt. Vö. Molecz nyilatkozatát 128: »Azt hiszem, ilyen mondatok mindenütt hallhatók a magyarság közt.« Továbbá Kicska példáját Nyr. 19:440: »Nem vagyok *katona* (hanem orvos).« L. még Brassai Phil. Közl. 9:358.

** Az együtt maradó *nem-hiába* állandó egységgé lett, külön jelentéssel: a természetes, magától értődő okot fejezi ki (vö. hiszen, mert hiszen); p. »Az éjet Nagy-Bányán töltöttük a fogadóban... házasságom első éjét a fogadóban! nem hiába vagyok a csárdák költője« (Pet. Uti rajzok XV). Ilyen tagadó összetétel még: *nem-sokára*, *nem-rég*, *nem-egyszer* stb.

Ha valami fokozó, összefoglaló kifejezést tagadunk, több-nyire azt előzi meg a tagadó szó; p. *Nem* igen ijedtek meg. *Nem* nagyon dicsekedhetik. Ott Attila *nem* sokáiglan késék (16. száz. NySz). — Máskor azonban az ige fogalma mellett kevesebb fontosságot tulajdonítunk a fokozó kifejezésnek s azért hátravetjük: Én *nem* ettem sokat. *Nem* késtem soká. Ő keme nagyon okos, csak *nem* tudják sokan (Arany-Gy. Népk. 3:304). Ez *nem* tartozik szorosán ide. *Nem* vagyok igen messze utolsó végemtől (Báróczi 8:51). *Nem* ettem eleget. Éjjel *nem* vigyáznak annyira. *Nem* látják olyan közlelről, mint mi. *Nem* engedi oly könnyen jogait. *Nem* lehetett könnyen fölingerelni. *Nem* volt egészen kedvem szerint a dolog. — De mindezekben az esetekben találkozunk a másik szórenddel, kivált régibb íróknál, de újabbnál is (leginkább, úgy látszik, keleti, erdélyi eredetüeknél*). Azonban a következőket sehol sem mondják más szórenddel: *Nem* feketek le korán. *Nem* szeretek későn vacsorálni.

Ha tagadásunk a *mind*-re vagy ennek egy-egy rokonára vonatkozik, az ilyen kifejezést ma többnyire hátravetjük: *Nem* lehet mindenki gazdag. *Nem* volt mindig kedvem tréfálni. *Nem* olvashatom el valamennyit. *Nem* vetette le mindjárt. (A tanítvány || *nem* tanul mindeneket | *egyszersmind*, || de részenként, falkánként. Com. Vest. 74). — De itt is gyakori a másik forma.**

Nem mást akarok (v. *nem egyebet akarok*) és *nem akarok*

* Példák: Engedd itt említenem, noha *nem* szorosán tartozik ide (Kaz. Levelei 2:34). *Nem* elegendőül téged nyelvem áldhat (Zrinyi Munk. 1:158). Éjtszakának idején *nem* annyira vigyáznak (Dug. Szerecs. 1:393). A veszedelmet *nem* olyan közlelről látják mint mi (Zr. Áf. 46, M. Ktár). *Nem* olyan bolond vagyok én, által ne látnám a te kutya praktikádót (Cserei Hist. 57, M. Ktár). A szív *nem* oly könnyen engedi régi jogait (Szász. K. Kisf.-társ. évl. új f. 3:102). *Nem* könnyen lehetett fölingerelni (Gyulai, l. Nyr. 11:32). De a két utolsó vers.. *nem* egészen van tetszésem s óhajtatásom szerint (Kaz. Levelei 1:349).

** Szegényeket mendenha vallatok veletek, de engemet *nem* mendenha vallatok: me autem non semper habetis (MünchC. 63). Az az ige *nem* mindenkor jelent a zsidó nyelvben | örökléséget, hanem gyakorta csak vmi hosszú üdőt (GKat. Válts. 1:845). *Nem* minden föld terem meg mindent (Dug. Péld. 1:275). *Nem* mindegyik beteg hal meg (Kriza 356). Minthogy az ny jele *nem* mindig van kitéve (CzF. MNySzót. 4:895). Ha egyszer a nyakadba akaszthassák, *nem* minnyátt veted le (Székely, Nyr. 5:30).

373 *mást* (v. *egyebet*): ezek között úgy látszik az a különbség, hogy az első a. m. nem *mást*, hanem éppen ezt akarom, a második pedig a. m. nem akarok *mást* is ehhez hozzá, nem akarok többet ezenfölül, hanem meglegszem evvel.

P. *Nem* láttam *egyebet*, csak üres szóbákat. *Nem* kívánok *egyebet*, csak egy töltött verebet (Gyermekvers). *Nem* töltöttem *egyéb* az idődet, hanem csak sollatással (székely szólás, Szépir. Figy. II. 2:14). — Ellenben: Ha életed *nem* *egyéb* volt, hanem egy végben elkövetett latorság (Fal. 619). Mert az a valaki *nem* más vala, mint a holdkirály: denn der Jemand war niemand anderer, als der Mondkönig (Kaz. Regék 227). De a különbségre *nem* ügyelnek mindig s az imént idézettek is hallani így: ha életed *nem* volt *egyéb*., az a valaki *nem* volt más.. S már a 16. században is így olvassuk: Mert az ő evangéliomát *nem* kezdette írni másról.. (Dávid F. Vallástétel 72, e h. *nem* másról kezdette írni).

III. A kirekesztés tagadását a *nem-csak*-féle mondatok fejezik ki. A *csak* az ige állítását kizárólagos érvényűnek tünteti föl, tehát az ellentétnek (ill. a másik félnek) tagadására utal, p. csak *ettem*, de *nem* ittam; csak *leírtam*, de *nem* fogalmaztam *újra*. A *csak* elé tett *nem* ezt a kirekesztő érvényt megszünteti, tehát a vele járó tagadást is állítássá változtatja: *nem* csak *ettem*, hanem *ittam* is; *nem* csak *leírtam*, hanem *meg* is fogalmaztam *újra*. (A király az ő elméjét *nem*csak elfordítja a svéciai özvegytől, hanem követeket is küld.. Thirának megkéretésére. MA. SB.).

A tagadott kirekesztő fogalom itt is (mint az állító kirekesztésben is, l. I.) legtöbbször névszói fogalom: *nem* csak a kenyeret ette meg, hanem a *húst* is; *nem* csak a búzát aratták le, hanem az *árpát* is.

Sajátságos, hogy néha a tagadás itt is (mint az imént a névszók tagadásában láttuk) az igéhez csatlakozik s azután következik a kirekesztő névszói fogalom:

Nem bízunk csak az *egy* istenben, azért hagyta el szükségünkben (RMK. 2:73). Az isten igéje *nem* foglaltatott csak az szentírásban, hanem az anyaszentegyháznak.. tanításában is (Pázm. Kal. 460). *Nem* kell a népfogadásban csak a reménységre nézünk (Zr. Áf.). *Nem* forgatta pedig ezeket a könyveket csak múltfélben, hanem figyelmetes, értelmes vigyázással (Fal. 312*).

* Ehhez hasonló szórend van, de egészen más értékkel, ebben a népies kifejezésmódban: *nem* kaptam csak *egy* forintot; ez ebből van rövidítve s ennyit is tesz: *nem* kaptam többet, csak *egy* forintot. — Ismét más viszony

Az iménti példákban a két mondatnak az igéje azonos, azért a második mondatban rendesen nem is ismétljük. Ha azonban az ige nem közös, hanem az utómondatnak új igéje van, akkor a *nemcsak* után voltaképpen nem a kirekesztő, hanem az összefoglaló szórend van helyén.* P. *nemcsak* a kenyeremet *megette*, hanem a *boromat* is *kiitta* (vö. *nemcsak* hogy a kenyeremet *megette*..). Más példák:

Ki *nemcsak* felebarátjának nyavalyáját *száraz szemmel és változatlan szívvel* nézi, hanem a maga fájdalmát is jajgatás nélkül viseli (Pázm. Préd.). *Nem* csak a mérges betegségben levő emberek körül *örömet* forgolódtanak, de még a holt testeket is felvették és tisztességben eltemették (Ács: Szentek él. 18). Akik *nemcsak* *külsőképpen megtörik* kényes testeket, hanem ezen felül minden belső támadásoknak elejét veszik (Fal. 566). *Nem* csak *azt* meg tudta mondani, hogy a kívánt törvényeikk az 1514-ik 33. kaccsában foglaltatik, de szószerint is tudta *azt* idézni (Jók. RRáby 138). Mire a tehéncordás túlkölni kezd, ő már akkorra *nemcsak* a *teheneket megfejte*, hanem az udvart is kisöprögette (Baksay: GyÖ. 2:207).

Azonban ma nagyon elhanyagolják ezt a szórendi különbséget s ilyenkor is *azt* mondják: *nemcsak* a kenyeremet ette meg, hanem a *boromat* is *kiitta*.

Hadd jegyezzük még meg, hogy a névszóra irányuló tagadás: *nem* a kenyeret ette meg, mivoltára nézve megegyezik a kirekesztés tagadásával: *nem* csak a kenyeret ette meg. Mert amit amott tagadunk, t. i. hogy *a* kenyeret ette meg, tkp. szintén *azt* fejezi ki, hogy *éppen* csak a kenyeret ette meg. Tehát a tagadással is mind a két esetben *nem* általában tagadjuk az evést, hanem csak részben, amennyiben kirekesztőleg a kenyérré vonatkozik. Az egyik esetben a tagadással *azt* vitatjuk, hogy *mást* evett, a másokban *azt*, hogy *mást* is evett.

IV. A *csak* — *nem*-féle mondatokban a tagadás kirekesztő, vagyis a tagadás mellől kirekesztünk valamely más

van a következőkben: Az isten haragjának leszállítására *nem* lőtt volna csak az *emberség* elegendő (Zvon. Post. 1:118: azaz az emberség maga; itt a tagadó szó nem is lehet a *csak* mellett). Nem keresi csak az ő hasznát: non quaerit quae sua sunt (MA. Bibl. 4:160). Minket nem bir megszedíteni csak a külszillogás, minket nem gyönyörködtet.. az aranyfüst maga (Nyr. 8:25).

* Elméletben a közös ige esetében is összefoglaló szórendet várnánk, mert hiszen ez a mondat: *nemcsak* a kenyeret ette meg, hanem a húst is, egyenlő evvel: a kenyeret is *megette*, a húst is. — De itt az állító kirekesztés analógiája döntött.

375 tagadást; p. csak nem *táncoltunk*, azaz csak éppen hogy nem táncoltunk (nem hogy nem mulattunk volna). Éppen csak *el* nem estem, de tízszer is megbotlottam. Csak *nem* tisztáztam *le* a levelet, nemhogy meg ne fogalmaztam volna.*

Ha mind a kirekesztő, mind a tagadó szócska az ígére vonatkozik, ma rendszeren nem a puszta *csak* és *nem* szót alkalmazzuk, hanem ilyen szerkezetet: Evett velük, mulatott velük, *csak éppen hogy nem ivott* v. *éppen csak hogy le nem itta magát*.

Ellenben elég gyakran alkalmazzuk magát a *csak*-ot és *nem*-et, ha kizárólag valamely névszó-i fogalomra szorítjuk a tagadott ige értékét. P.

Csak *engem* nem hittak meg (társaimra nem vonatkozik a meg-nem-hívás, őket mind meghitták). Ittam én mindenből, csak *pálinkát* nem ittam. Csak *az* ne várjon tőlem levelet, kinek megígérem (Pet. Uti lev. I). Csak *ők* nem kedvelik (Joann. Nyr. 18:547). Az egyedül a *Salamon* megátalkodása miatt nem eshetik meg (Budai: MHist. 139). — A *van* ige lappang: Amit írnak, az minden egyéb csak *rajz* nem (MSzalón 1884. 127). — Csak *nyaka* nem szegék, igen bosszankodék (RMK. 4:247; ma: csaknem nyakát szegte).

Itt a tagadott ige egységes negatív kifejezés, és eléje tesszük a nyomatékos kirekesztő kifejezést, ép úgy mint máskor az állított ige elé. Tehát 'csak *engem* nem-hittak-meg' olyan forma mint 'csak *engem* hittak-meg', 'csak *fát* nem-vág' olyan mint 'csak *fát* vág'.

De ide tartozik a *csak* nélkül való kirekesztés is: [éppen csak] *fát* nem-vág (*nem* hogy *követ* ne vágna, mint te mondod v. vitatod), éppen *azért* nem-mentem-ki (*nem* más okból nem mentem), *te* miattad nem-jön-el stb. Vö. állító igével: [igenis] *fát* vág (*nem* követ), éppen *azért* mentem-ki (*nem* más okból). Más példák:

De nó, ha *mi* nem vagyunk, kicsoda tehát az anyaszentegyház? (Telegdy: Fel. 60. RMKtár). Megen arra futott é[gy] kis

* Ebből a formából keletkezett a 'majd' jelentésű *csaknem*. Vö. olyan jó kedvünk volt, hogy csak-nem *táncoltunk* = p. ettünk, ittunk, mulattunk, éppen csak hogy nem *táncoltunk*. Mivel a *csaknem* már összetétellé vált, ma azt mondjuk: *csaknem* *elestem*, de régente így mondták: csak *el* nem estem v. csak *nem* estem *el*. Ezek a formák régi íróinknál közönségesek, p. Péter annyi halat fogott, hogy hajója csak *el* nem merült (Pázm. Préd. 756). A fővezér csak nem ette meg kezét lábát (Cserei 15, 119, MKtár).

méhe, annak meg *szárnya* nem volt (Nyr. 13:317). *Ebbe'* fött 376 az én szegény fejem, *ebbe* kezdtem én beleöszülni, *ezt* nem tudtam én kibontani (idézve Nyr. 29:507). *Ezt* a titkot nem mondom meg senkinek (Szarvas példája 24:513). *Fát* nem-vág. *Péter* nem-vág-fát. *Ma* nem vág fát. *Éjjel* nem vág fát. Az *udvaron* nem vág fát (Kicska példái uo. 21:391). — A tagadott ige külön nyomatékkal elül van s a kirekesztő nyomatéku névszó hátravetve: *Ne* taníts gyermekkel *te* bánni..! (Ar. BH. IX:63; a m. csak *te* ne taníts gyermekkel bánni!)

Ilyen mondatokkal felelünk a hasonló formájú kérdő mondatokra: *mit* nem vág? *ki* nem-vág-fát? — vö. *mit* vág? *ki* vág-fát? — De ezt a kérdő formát még más célra is használjuk. Ezekre visszatérünk a kérdések tárgyalásában.

Az itt tárgyalt mondatok még bonyolódottabbak lesznek, ha a megszorítást újra tagadjuk. Az új tagadással ebből: ,csak nem *táncoltunk'* ez lesz: *nem* csak nem *táncoltunk* (hanem nem is *ittunk*). Itt is inkább kötőszós fordulattal élünk, hogy a két tagadást jobban megkülönböztessük: *nem* csak *hogy* nem *táncoltunk* (de még csak *nem* is *ittunk*). — De ha a megszorítás névszóra vonatkozik, akkor elég gyakran mondjuk a *hogy* nélkül is: *nem* csak engem nem hittak meg, hanem *társaimat* sem; *nem* csak Péter nem vág fát, hanem *Pál* sem.

A *csak* nélküli ,*fát* nem-vág' formának ez lesz a tagadása: *nem* fát nem vág, hanem *követ* nem vág. *Nem* Péter nem vág fát (Kicska példája Nyr. 21:392). Viktor Emánuel *nem* azért nem megy Bécsbe, mert nem tiszteli Ferencz Józsefet, hanem *azért* [nem megy], mert tiszteli az olasz nemzet érzelmeit (BHirlap 1902. VII. 10).

V. Végül arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a tagadott ige elé összefoglaló v. fokozó kifejezés is kerülhet nyomatékkal. Ilyenkor az igés szólam, ép úgy mint az állító mondatokban, az összefoglalóval egy szólamná egyesül, egy nyomatékkal. Példák:

Sokan nem tudták. *Sokszor* nem tudja a leckét. *Mindjárt* nem akartam. Ezt *nagyon* nem szeretem. Oh szegény atyáink! *be* nem gondoltátok, hogy..! (Ányos 91, Nemz. Ktár.) *Egyáltalán* nem értem. *De*-bizony nem fogja meg! *Bizony* *isten* nem akartam (Pet. Uti rajzok V). Már *akkor* nem akartam. Már *kétszer* nem jött el. *Úgyannyira* nem támaszkodtanak..

377 (NySz. I. ügy-annyira). ».. Lehetetlen hogy meggyógyuljon, *úgy* nem eszik. *Úgy* nem kell neki, mint a fának« (Krizsa 356). Hogy ez *mennyire* nem segít a tanulón, azt az alábbiakban részletesen mutatom ki (helyesen: kimutatom, Hiv. Közlöny 1902. 30).

Futkosott gazdátlan s addig meg sem állott, míg *mind* le nem hánytta a nyeregszerszámot (Ar. Toldi est. II. Kicska itt a *le* szócskát jelöli a legerősebb nyomatékkal Nyr. 21:436). Nem mondhasa senki, hogy *jól* meg nem siratta (Krizsa 360). Ha *én* ott nem vagyok, beleesik a vízbe ez a gyerek. Akkor *éppenséggel* meg nem találja. *Bizony* be nem teszi ide a lábát!

Legérdekesebb, ha *is*-sel való összefoglaló kifejezés kerül a tagadott íge elé:

Mennyországban-is, *nem* egyébüvé, hanem.. az oltárra tészik (Pázm. Préd. 646). — Azt ne gondolja kéd, hogy teljességgel *gyalog* is el nem hozhatták volna (Mikes 11 lev.). Szívem töled a *sírban* is el nem válik (Arany-Gy. Népk. 2:123).

Régi nyelvelméleinkben még igen gyakori az *is nem*, de mikor a két szólamot (az összefoglalót s a tagadót) egy nyomatékkal kezdték ejteni, az *is nem*-ből lassanként *sem* lett. Egy ideig azt mondták: *ők* is nem mennek; aztán, legalább némely nyelvjárások, úgy látszik azt mondták: *ők* issem mennek; és végre: *ők* sem mennek. (L. bővebben MKszók I.)

Valamint az állító mondatokban, úgy a tagadóknban hiányzik néha az *is*, legtöbbször fölsorolásban. Valamint e h. *engem* is meghítt, *téged* is meghítt.. azt mondhatjuk: *engem* meghítt, *téged* meghítt.., ép úgy mondhatjuk tagadó fölsorolásban e h. *engem* is nem hítt meg (ill. *engem* sem hítt meg)..: *engem* nem hítt meg, *téged* nem hítt, együnet se hítt meg'. Mellékmondatban: ha *engem* meg nem hí, ha *téged* meg nem hí.. És fölsoroláson kívül is: míg *engem* meg nem hí.. Más példák:

Kit szeretnék, ha *tégedet* nem szeretnék? (Pet. Honfidal). Nincs oly nagy tűz, hogy *magátul* el ne aludjék, ha fát nem raksz reá (Pázm. Préd. 320; Kicska szerint nem a *magátul*, hanem az *el* ejtődik legerősebb nyomatékkal, Nyr. 21:435). Olyan élehetetlen, hogy egy *kalán vaj* nem olvadna el a szájába (Nyr. 31:349, Maros-Torda m.; = még egy k. vaj sem olvadna el). A *bor* nem esett volna ilyen jól! (Nép, Veszprém; = még a bor sem..).

Az összefoglaló, fokozó kifejezésekhez számíthatjuk a tagadó névmásokat is: *senki*, *semmi*, *seholy*, *sehogy* stb. Annyi bizo-

nyos, hogy ezek a tagadott ige alanyának, tárgyának stb. össze- 378 foglalo általánosítását s egyúttal a tagadásnak fokozását fejezik ki. Rokonértelműek p. a köv. mondatpárok: ezt *senki* nem tudta — ezt *sokan* nem tudták; abból *semmit* nem láttam — azt *mind* nem láttam; *soha* nem láttam — *rég* nem láttam; *sehogy* nem tetszett — *nagyon* nem tetszett; *semmiképpen* föl nem foghatta — *egyáltalán* föl nem foghatta. »Hogy itt összefoglalást végez elménk, abból is kitűnik, hogy ma leginkább oda tesszük az *is* kötőszót is ezekhez; az *is* pedig már legeredetibb természeténél fogva összefoglalást jelent« (Molecz 131). Ma ugyanis rendszeren azt mondjuk: *senki* sem tudja, *soha* sem láttam stb., azaz *senki* is nem tudja, *soha* is nem láttam; és Erdélyben így is: *nem* tudja *senki* is.

Régibb írónknál is előfordul az a szórend, melyben tagadó névmás után az igekötő hátul áll, p. Azmely ebet bottal hajtnak az nyúl után, *soha* nem fogja meg (Decsi: Adag. 123). *Semmi* meleg nem jó fel (Mikes 23. lev.). De sokkal gyakrabban alkalmazták a régiek a másik tagadó formát, amelyben az igekötő (v. más bővítmény) megelőzi a tagadó szót:

Ú es *senkitül* meg nem bántaték (VirgC. 58). E világnak semmi gyönyörűsége el-nem tévelyíti ötet, és semmi el-nem rontja (MA. SB). *Soha* semmiben meg nem tudtak egyesülni (Pázm. Kal. 242). Az bölcs senkivel pörben nem száll (Fal. 389). — Újabb példák: Amit összekuszált, *soha* ki nem bontja (Ar. BH). De az fiu semmi letteképpen el nem távozik onnét (Nyr. 10:40).

A régi nyelvben a tagadó névmások után — úgy mint más összefoglaló kifejezések után is (l. III. szakaszunkat) igen gyakran más, gyöngébb hangsúlyú részek vannak közbeszúrva; az újabb nyelvben ez a szórend sokkal ritkább. Péld.

Senki üt meg nem bánthatja (VirgC. 92). *Soha* egyebűn-nen meg nem tanulhatod (Helt. Bibl. 1:c). *Senki* azt el nem nyerheti (MA. Scult. 1043). *Semmiképpen* azt elmulatni nem igyekezőnk (Zvon. Post. 1:17). *Senki* az ő lelkét *ki* nem vehette testéből (Pázm. Préd. 146). *Soha* orcája meg nem pirult (Káldi: Préd.). Ettől vagy on, hogy *soha* az ember *nem* lehet boldoggá, ertm *soha* sem becsüli a maga állapotját (Mikes 85. lev.). *Semmi-képpen* kezéből kiadni *nem* akará (Cserei: Hist. 75, így u. o. gyakran). Habár addig mennél is, míg a lábad térdig el nem kopnék, *soha* oda *el* nem jutnál (Merényi: Dun. népm. 1:120). Olyan cukros, hogy *semeddig* keverés nélkül *nem* hagyhatja (Móra I. Népt. Lapja 32:36. sz.).

És valamint a többi összefoglaló kifejezés, úgy következhetnek a tagadó névmások is az igés szólam után, külön nyomatékkal. Példák:

Noha ezek hétszeresek a gonoszokban: de *minden* részből üresen || *nem* marad | *senki* tőlök (Pázm. Préd. 69). Ő azt mondja, hogy ez és ez a munkám *nem* ér *semmit* (Pet. Uti rajz. IX). *Nem* mondhassa *senki*, hogy jól meg *nem* siratta (Krizsa 360). *Nem* tudták meg *semmiképpen* (Nyr. 5:419). Ilyen sütés nap még *nem* vót *sase* (sohase, 22:283). — *Nem* vakmerőségre hívok *senkit*, hanem hogy okosan tegyék.. (Zr. Áf.). Itt *nem* Veselényt veti okul *senki* (Ar. MO. III:105). — *Ezt* a titkot *nem* mondok meg *senkinek* (Szarvas példája 24:513).

Ezt meg *nem* bocsátom *senkinek* és *el* *nem* tűröm *senkitől* (Pet. Uti rajzok I). *En meg* *nem* öltöm *senkit*, *senkit* is! (Pet. Salgó.)

VII. A fölszólító mondat szórendje.

A fölszólítás (parancs, kérés) mindig nyomatékos. Az élő beszédben legtöbbször csak az igés szólamból áll s ez is vagy pusztán igét vagy egy-egy szóval bővített igét foglal magában. P. *várj! gyere! gyere* ide! *tedd* le! — Aránylag sokkal ritkábban következik egy vagy több más szólam, mint p. *Feküdjetek* már le, | *gyerekek!* *Ne* hagyd itt ezt a | *szemetet!* És még ritkábban szolgálnak az ilyenek előkészítőül: A *gyerekek* | *feküdjenek* már le! Ezt a *szemetet* || *ne* hagyd itt!* (Csak a megszólító névszó előzi meg gyakran a fölszólítást, de azt így is, úgy is külön mondatnak tekinthetjük; p. *Gyerekek, feküdjetek* már le!)

A rendes fölszólításban a bővítmény nyomaték nélkül követi az igét; p. *Takarodj* ki! *Gyere* haza! *Fogadj* szót! *Legyen* szíves!

Menjetek bé a szoros kapun! intrate per angustam portam (Máté VII:13, MünchC., Kár., Félegyházi; menjetek az szoros kapun be JordC. 373). Te orcádat mosd meg: faciem tuam lava (JordC. 370). Gyűljenek egybe a vizek és tessék-ki a száraz: congregentur aquae et appareat arida (Káldi, I. Móz. I:9; ez és sok más régi példa Mol. 100—1). És monda fiának: Jöszt' ide kicsinyem! (Ar. BH.) Feledés árnyékán || nőjön fel a bosszu! (uo.) Még az éjjel..

* A tiltásban mégis vmivel gyakrabban: Két úton szívünk ne járjon! (Pázm.) Dicséretet és kárt ne tekintsen! (Pázm.) Én lemondtam róla, lelke-met ne nyomja! (Ar. Toldi VIII.) L. Nyr. 19:437—8.

csendesesen || *má ssz uk* meg e kevély sziklákát! (Ar. MO.) Csak egyszerű *lak jon* jó, mingyá helyin van (Nyr. 22:377; itt a fölszólító mód, mint sokszor, föltételt fejez ki, l. Nyr. 19:309, Mol. 101). — Engedelemkérés (mindig ilyen szórenddel): *Hadd nézzem meg!* A székelyeknél és csángóknál az ige hangsúlyozásával is: *Hadd nézzem meg!* s aztán a ‚hadd’ nélkül is: *nézzem meg!* »Állj meg, rózsám, *kérd jelek* meg!« (Csángó népdal, a Nemzet c. napilapban 1:115.) — Az ige és bővítménye közé néha más szók vannak közbeszúrva: *Vedd ezt a bőrt le!* (Ar. Arist. 2:247.) *Ne hiszen kerüljön még valaha a szemem elé!* (Eötvös K. 5:45.) *Menj csak föl a pallasra!* (Nyr. 3:558.) 425

A nyomatékosabb fölszólítást, szigorú parancsot úgy alakítjuk, hogy a bővítményt, az igekötőt tesszük előre, arra vetjük a nyomatékot, egyúttal magasabbra emeljük a hangot a mondatnak utolsóelőtti szótagjái, úgyhogy ezt a szótagot ejtjük legmagasabb hangon. *P. Kítak a rodj! Haza gyere ám! Szót fogadja tok! Jó légy ám! Jó k legyete k ám!*

»Megadd holnapig a pénzemet! Elmenj oda, mihelyt lehet!« (Verseghy: MGramm. 262. §.) Elfelejts, ha meg nem védelmeztél! (Vör. Salamon.) »Te Trézsi! — mondja a kulcsárnénak, — nyitva legyen a szemed, *megláss* mindent, — melegágyakra idején dobd a gyékényt, — zabot *adj ki* a vendéglovak számára, a padlásajtót *bezárd*, hogy valami bolond föl ne tévedjen, — aztán meg ne lássam, hogy a majorság a másik udvarról átszökjék, — látod azt a kanyulykát az udvaron, — *mindjárt kergesd át*; a teheneseknek pedig *megmondd*, hogy a sót a borjuknak adtam, nem ő nekik!... Most elmehetsz!« (Vas G. Nagy idők 371.) *Lekösd, nyomor fia, oldaladról!* (a kardot, Szigl. Rózsa 2. fölv.) »Itt van örökséged, megnézd! Aladárkám« (Ar. BH). »Megállj, hé! Elvidd azt az ostort innen! Megtudd, hogy megbánod!« (Arany példái Hátr. próz. 362.) *Látogass meg, ha Pestre jössz, de meglátogass ám!* (Fogarasi példája M. Akad. Értesítő 1860. 1:227.) *Fene megegyen!* (székely, Nyr. 4:514.)

Ennek a sajtáságos szórendi nyomósításnak az okát nehéz megmondani. Molecz szerint: »Hogy az igekötővel meghatározott felszólító ige szigorú parancs esetén használatos manapság: az nagyon könnyen megérthető fejlődés, mert hiszen mindennemű meghatározással pontosabbá, szigorubbá, határozottabbá válik beszédünk, s így természetesen felszólításunk is« (103). De ez még nem teszi elég érthetővé, miért éppen az igekötőt hangsúlyozzuk, mikor parancsunk a cselekvés megtételére irányul. — Kallós azt hiszi, hogy »e mondatokban eredetileg rész szerint való ellenmondást akarunk értetni: *haza* menj (s ne máshová!) *be* gyere! *sorba* állj! stb.; ez a szórend kiterjedt azután az

igekötős igékre is« (Nyr. 29:444). De ez már csak azért sem lehet helyes magyarázat, mert ha nyelvelmékeinket nézzük, azt látjuk, hogy a régiek ugyanezt a szórendet használták számtalanszor, anélkül hogy bármi nyomósító, fokozó értéket tulajdonítottak volna neki. Példák (sok más idézet Mol. 104—5):

426 Te orcádat *megmossad!* (MünchC. és Félégyházi uo., ahol a JordC. 370 azt mondja: te orcádat *mosd* meg). Kérlek tégedet, uram., *megbocsássad..* vmit vétkeztem (VitkC.). Avagy megadjad énnekem ez frátereket, avagy elbocsáss engemet es Jeruzsálemben (DomC. 299). Meghallgassad én imádságomat (KesztC. 6, így uo. 9, 10, 35, 44, 134 s még sokszor). *Vegyétek* kernyül Siont és *meg-eleljétek* ütét: circumda Sion et complectimini eam (KulcsárC. 116). Megüzenjétek nékem (DöbrC.; a megfelelő helyen JordC. 359, továbbá Heltai és Félégyházi bibliájában: izenjétek meg). Isten felneveljen és megszaporitson! (RMK. 2:118.) Valakinek kárt tett, megelégitse azt (Kár. Bibl. 1:120). Fejek haját köröskörnyül ollóval megiggyengessék (uo. 2:151; vö. Fejek haját ollóval egyengessék meg, Czegl. Dágon 2:21). Azt is eleven hittel megfogjuk! (Pázm. Kal.) »A feslett erkölcsökből *levetközödjünk*. *Vessük* el a setéség cselekedetét, tehát *megtapodjuk* régi erkölcsünket« (Pázm. Préd. 151). Ez egyet megtudjátok, szerelmesim! (Káldi Préd.) Ezek meg kezdvén lenni, *feltekintsetek* és *emeljétek* fel a fejeteket (uo.).

E régi nyelvszokásnak maradványa még a népnyelvben s újabb íróknál is néhány állandó szólásmód, melyben szintén minden fokozó érték nélkül látjuk e szórendet:

Isten, mi istenönk *megáldjon* minket, isten *áldjon* meg minket..! (DöbrC. 126.) No most az Isten megáldjon! (Tóth K. Mátyás anyja.) »Isten *megáldja*, szomszéd uram! — *Áldja* meg az Isten!« (Nyr. 19:573.) »Nem látlak már, munkácsi vár! Isten *megáldjon!* *Megengedjen* a magyarság, már ezt kiáltom« (1711, Thaly: Adal. 2:317). De már megengedj, hogy ily soká papolok (Vitk. Munk. 2:170). *Megbocsásson* ked, hogy ezt találám mondani (Mikes 52. lev.). Megbocsáss, Artemi! az erőszakról (Fal. 849). Oh Isten! megbocsáss a mi vigasztalhatatlan bánatinkért (Könyi, Abel hal. 142; Kazinczynál a megf. helyen Munk. 2:153: Sz. Isten, *bocsásd* meg a nyavalyás bűnösnek, ha ő fájdalmában kesereg). Megbocsásson rózsám! (Kovács P. Fars. kaland 11). L. még Mol. 105—6. — Megmutatom, *me glásd*, ki a férfi rajtad (Ar. BH). Me glássa no bárki, megvívok Etellel (uo.). Itt még éppenséggel gyöngé a fölszólító érték, jóformán csak a. m. me glátod, me glátja; talán éppen azért van a jelentő mondat szórendje alkalmazva.

Az ígés szólammal a fölszólításban is — ép úgy mint a jelentő mondatban — egy szólamra egyesülhet egy-egy össze-foglaló kifejezés, úgyhogy utána elgyöngül a fölszólító ige

nyomatéka. De érdekes, hogy a rendes esetek analógiája szerint itt is megkülönböztetjük a fölszólításnak kétféle szórendjét gyöngébb és szigorúbb értelemmel, ámbár a hangsúlyozásban itt alig van különbség közöttük. — Példák:

I. Összefoglaló kifejezés gyöngébb fölszólítással (az összef. szórend esetei szerint rendezve): 1. Emberködjél, hogy | *ezután is* maradjon meg | hired neved (Decsi, NySz). Hadd az porta is értse meg ⁴²⁷ az Lupul hitetlenségét (RákGy. Lev. 215). — 2 *Mind a kettő* jöjjön be! — 3. Holnap *korán* kelts föl! *Hamar* gyere be! *Jól* rázd föl! — 4. *Úgy* gyarapodjék meg a mi hitünk, hogy semmi kísértet velünk meg ne tagadtassa (Telegdi, Evang. 1:85). Jobb [= inkább] *fejem* essék el! (Decsi, Adag. 230.)

II. Összefoglaló kifejezés szigorúbb fölszólítással: 1. Aztán *te is* bemenj ám! — 2. Nekem *mind* megmondjad! (VirgC. 110). S abból ne jusson nekem is? — Fele *mindig* a tied legyen, édes fiam! (Vas G. Nagy idők 71.) Fegyverviselő nép *mindenki* felüljön! (Ar. BH.) Azért hadi népem *mind* haza szélessze! (uo.) Bátor *akárkik* meglássák! (KatLeg.) E fiúból pap lesz, *akárki* meglássa! (Ar. Családi kör.) — 3. Holnap *korán* felkócsik kend (felköltsön kend; Nép, Szentés, Mol. 133). Magunkat *jól* meggondoljuk! (MA. SB. 90.) De *igen* magára vigyázzon a lelki orvos.. (Haller, HHist. 2: 257). Aki káromlandja az úr nevét, *halállal* meghaljon! (Telegdi, Evang. 2:742). — 4. »Addig pedig tanuljon sokat. Különösen *koplalni* megtanuljon!« (Jókai: Eppur si m. 1:152). »És ön? hogy jut be a várba? — Meglehet, mint annak a hölgynek a kocsisa. Meglehet, hogy sehogy sem: csak a *sürgöny* bejusson!« (Jókai: Tengerszemű hölgy 2:108.)

A régiek itt is sokkal sűrűbben éltek a második formával; vö. p. *Arrul-is* megtaníts, mint jár az, akinek betegségében esze megbontakozik (Pázm. Kal. 800).

De a fölszólító ige mellett, hogy magának az igének is megmaradjon fölszólító nyomatéka, legtöbbször utólag, külön nyomatékkal alkalmazzuk az összefoglaló kifejezéseket (vö. III. cikkünk *b*) pontját), p. *Vidd* ki | *ezt* is! *Vigyétek* be | *valamennyit!* *Gyere* | *hamar!* stb.

Hug *ovga* | *mend* w bunet (HB). *Legyen* ő neve | *áldott* | *erököl*: sit nomen ejus benedictum in saecula (AporC. 25). *Bezárd erősen*, hogy ki ne menjen az ereje (Melius, Herb. 73, id. Mol. 136). Ha meg kell lenni, *legyen hamar*: celeritas in malis optima PPBl. *Vigyék* ki holttestemet *messze*, messze a világ zajától (Pet. Uti r.). — Az igekötő az ige mellől hátra vetve: Végy nyers kenderfonalat, *hamvazd jól* meg és *főzd* meg *jól* (Orv. könyvecske 94).

Más esetekben kirekesztő kifejezés egyesül a fölszólító igével egy szólamná, de itt mindig csak az I. fölszólító forma

szerepel, az igekötő mindig az ige mögé kerül, mint a jelentő kirekesztő mondatokban, kivéve ha maga az igekötő a kirekesztő kifejezés; p. Csak az *egyiket* hozd be! *Lassan* járj (tovább érsz). *Ki-vigyétek, ne* be! (Itt nincs olyan hangemelkedés, mint a szigorú parancskép használt hasonló formákban, p. *kivigyétek!*) — Más példák:

428 Mert csak *az* kössön ki Toldival.. (Ar.) — »Amikor ezt mondjuk: *Vidd* ki a kést! a főbb célunk a vívődés; de ha látnánk, hogy vki viszi ugyan a kést, de nem kifelé, akkor így szólnánk: *kividd* a kést! ha ismét látnánk, hogy a kalánt viszi ki, így szólnánk: a *kést* vidd ki!« (Debr. Gram., id. Mol. 61.) *Puszták* közepén temessenek el! (Pet. Uti r.). *Ott* essem el én, a harc mezején! (Pet.) Hadd *az* fogja be az ő szemeit. Akkor örömmel meghal (Baksay, Győ. 2:302).*

Sokszor a kirekesztő névszót is hátravetjük, mert első sorban a fölszólítást kell hangsúlyoznunk az igében:

Vesd a gyöngyöt vissza *tengerébe*, tépd a fátyolt össze száz darabra, csók helyett *véggy átkot* ajkaidra, forró szived hüljön el halálra! (Vör. Csák; a 2. s 3. mondatban nem kir., hanem fokozó kif. van hátul.) Jövel tehát, jövel, *cserélj bársonyt* e koldusrongy helyett (Pet. Az ut. alamizsna). *Hajlítsd* vissza *te!* (Rákosi, Endre és J. 4. fv.)

A tagadó fölszólító vagyis a tiltó mondatok szórendje kevésbé különbözik a jelentő mondatokétól, mint az állító fölszólításoké. A közönséges szórend mindezekben az ige mögé veti a bővítményt: *ne menj* el!

A mi kenyergerésenket *ne* utáljad meg: *ne* despicias (WinkC). *Ne* fordulj el ő tüle (JordC. 368; MünchC: *el ne* fordólj). Efféle nyilvánvaló hamisságokkal *ne* csald meg magadat (Pázm.). *Ne* ess kétségbe (Nyr. stb. 1. Mol. 123).

Azonban a bővítmény előretételével való különös nyomósítást (*el ne menj!*) itt sokkal gyakrabban alkalmazzuk, mint a jelentő módú mondatokban, sőt gyakrabban, mint az állító fölszólításban (*elmenj!* vö. Kicska Nyr. 21:446, Mol. 123, Kallós Nyr. 29:444). Mai nyelvünk itt is szigorú tilalmat, unszolást s

* Itt is előkerül az a különösség, amelyet már a nyomatéktalan mondatnál láttunk (II. cikk második jegyz.), hogy az igének meghatározására irányuló törekvés mintegy »túlmege a szükségyszerűség határán (Mol. 112) s noha tkp. az ige fogalma volna a legfontosabb, mégis vmi névszót emelünk ki kirekesztő szórenddel: *Hogy a fene* egyen meg! *Itt* süllyedjek el, ha nem igaz! *Azon melegen* nyomkodja rá...! (Több példa Mol.)

több effélét fejez ki e szórenddel,* s a régi nyelv itt is túlmegy a mai használaton. — Példák:

Fiam, el ne hagyjad az te anyádnak törvényét (CornC. 1).⁴²⁹ Különbező állatok egybe ne egyesüljenek (Kár. Bibl. 1:179). Meg ne ütközzön ezen (Gvad. RPál el.). Szaladj, öcsém, de meg ne állj! (Csok.) Meg ne rémülj, kérlek, halovány képemtől! (Ányos 53, Nemz. ktár.) Aki Gömörben jár, el ne mulassza Murány omladékait meg nézni, el ne mulassza! De magával ne vigye Tompa Mihályt, mert ő alunni és hortyogni fog.. (Pet. Uti r. IX). Paripádra ültél, vigyázz, le ne vessen! (Ar. BH.) Mindaddig haza ne jöjjetek, míg a világosság forrásait haza nem hozzátok (Merényi, Saj. népm. 1:4). Körmödre ne égjen a dolog! Csak szót ne fogadj aztán! Kezedbe ne vedd azt a könyvet! (stb. Kicska példái Nyr. 21:446).

A tiltó mondatok közt előfordul a tagadó szórendnek majdnem minden egyéb formája is (vö. a VI. cikkel). Így először is az, amelyben a tiltás első sorban nem az igére, hanem valamely névszóra vonatkozik.

Ne ki menj, hanem *be!* *Ne* a könyvet hozd el! (Fog. péld. M. Akad. Értesítő 1860. 1:227.) — A házból a szemetet *ne* seperd az *ajtó* felé, hanem *befelé!* (Nyr. 6:42, l. Mol. 128.) — *Ne* nagyon dicsekedjél vele! *Ne* késsél *soká!* Ha korábban akarsz odamenni, *ne* mulass *mindenütt!* (Vers. MGram. 168. §.) *Ne* nyelje be ő *mind*, im neked ezt szántam (Ar. BH).

A kirekesztés tagadása (itt persze *nem-csak* helyett *ne csak*-kal):

Ne csak húst egyél, hanem *kenyér*et is! — S itt is előfordul a tagadásnak az igéhez csatolása és a kirekesztett névszónak hátravetése: *Ne* szeresd életedet csak *azért*, hogy élj, hanem *azért*.. (Fal. 576). *Ne* szeressük egymást csak *beszéddel* és nyelvvvel, hanem cselekedettel és valósággal (Papp Gábor ref. püsp. MHírlap).

A *csak*—*nem* féle kirekesztő tagadás itt természetesen *csak ne*:

Csak *az* ne várjon tőlem levelet, kinek megígérem (Pet. Uti lev. I.). Csak *most* ne hagyjuk, most feszítsük emberebbül egy kicsit! (Ar. Arist. 1:336.) Csak *te* ne beszélj erről! (Joann. Nyr. 18:547.)

Fokozó kifejezés itt ritkábban kerül elő a tiltó igével egy szólamban, p. *Bizony* ne menj ki! — Csak a tagadó névmás fordul elő gyakran: *Senkit* meg ne rontsatok! (MünchC. 113b). *Semmiképpen* ne menj által az én földemen! (Kár.Bibl. 1:139.)

* »A németben így hangzanak az efféle mondatok: Geh *ja* in keine Schenke: *kocsmába* ne járj! Bring's *ja* nicht her: *ide* ne hozd! Hör' ihn *ja* nicht an: *rá* ne hallgass!« (Kicska.)

Végül meg kell emlékeznünk az óhajtó mondatokról. Ezek is ugyanazokat a szórendi változatokat mutatják, mint a
 430 fölszólító mondatok: csak *jönne* ki! és: csak *kijönne*! csak *jönne* már *haza*! és: csak *haza* jönne már! bár *hoznák* vissza! v. bár *hoznák* | *vissza*! és: bárcsak *visszahoznák*! v. *bárcsak* visszahoznák! (tehát az óhajtó indulatszó is átveheti a nyomatékot.) Az első forma itt is közönségesebb:

Vaj fojtotta volna meg az úristen még pázsitjában ezt az.. gazságot (Pázm. Kal. 203.) Bár vkinek menne el az esze! (Nyr. 2:113.) Csak gyünnék össze veled valahun! (30:487.) Édes anyád üdvözlötet, keresnéd föl ötöt (Nyr. 4:89). Hogy vinné el mind a kánya! (Abafi: Göcs. népd. 69.) Hogy az isten verte volna meg! (Nyr. 2:89.) Ha úgy akarod, legjobb volna, adnám-által nekik helyemet: wenn du so willst, so tät' es not, ich träte ihnen meine Regentschaft ab (Kaz. Munk. 8:129). — A *hadd* szócskával itt is csak ez a szórend szokásos, mint a fölszólításban: *Hadd* nézte volna meg *maga*! v. *hadd* *nézte* volna meg *maga*!

De az óhajtásban a két forma megkülönböztetése sokszor inkább a jelentő mondatok példáját követi, mintsem a fölszólítókéét. Vö. p. bár *hozna* ki *ételt*! de: bár *kihozná* az *ételt*! — mint: *hoz* ki *ételt*, de: *kihozza* az *ételt*; — ellenben fölszólító móddal mind a kettő egyformán: *hozzon* ki *ételt*! és: *hozza* ki az *ételt*!

Az óhajtásban is előfordulnak természetesen a fölszólító és tiltó formának különösebb esetei is. Így p. összefoglaló kifejezések csatlakozása: bár *ő is* megjönne! bár *mindig* itt maradna! vagy: *bár* megjönne *ő is*! és: bár *itt* maradna *mindig*! Bár *jól* megvernék! Így még: Bár az *ételt* kihoznák! Csak a *babám* megláthatnám! Csak a *könyvem* megtalálnám! Csak *te* eljönnél, akkor, tudom, jól mulatnánk. — Mint látjuk, itt az ige bővítménye rendszerint elül marad (mondják ugyan itt is, mint az összefoglaló szórend 4. esetében láttuk: csak *te* jönnél el! de ez tkp. kirekesztés: csak *te* jönnél el s ne a bátyád). De a *hadd* szócska itt is a másik szórenddel jár: *Hadd nyelne* be *mindent*, nosza csak *hadd* falna! (Ar. BH.)

Óhajtás kirekesztő kifejezéssel (mindig kirekesztő szórenddel): »Dumas oly szépnek festi még a fájdalmat is...; ha a vérpadot rajzolja, óhajtom, bár csak *vérpádon* halnék meg!« (Pet. Uti r.)

A tagadó óhajtásnak ugyanolyan a szórendje, mint a tiltásnak:

Csak *ne* menne el! Csak *el* ne menne! — Csak *ne* ő menne ki! Úgy kell! *ne* az asszonyt nézted volna *magát*, hanem a kezében *ételes* fazokát (Ar. Jóka ö. IV). — *Ne* csak a húst ette volna ⁴³¹ meg, hanem a *kenyeret* is! Csak *te* ne jöttél volna haza! Vagy oly *édes* ne volnál, vagy örökké uralkodnál rajtunk! (Ányos 74. Nemz. ktár.) — Csak *soha* meg ne ismertelek volna!

VIII. A kérdések szórendje.

A kérdésnek két lényegesen különböző faja van: az eldöntendő kérdés, amelyre igenlő vagy tagadó válasz jár, és a kiegészítő kérdés, mely a gondolatnak vmely nem tudott részét tudakolja, p. a cselekvőt, a cselekvésnek helyét stb. stb. Itt a hiányzó részt kérdő névmással pótoljuk, p. *ki* volt itt? *hol* jártál? stb., azért e második fajtát névmásos kérdésnek is nevezhetjük.

A kérdő mondat mindig nyomatékos (»kérdésekben mindig ugyanazon hangsúlyt, az ellenmondó hangsúlyt halljuk« Kicska, Nyr. 20:342), de azonfölül igen gyakran jellemzi a sajátosságos kérdő hangoztatás, vagyis a hangnak emelkedése az utolsó szótagig; ez rendszeren a legmagasabb, az utolsó szótagban pedig ismét alászáll a hang; p. *megjöttetek*?* Ez a hangemelkedés nincs meg a névmásos kérdésekben, mert azokban a kérdő névmás eléggé jellemzi a mondat minőségét; továbbá nincs meg az *-e* szócskával jellemzett kérdésben, mert ez eredetileg a függő kérdés formája (*megjöttetek-e* = mondd meg, hogy *megjöttetek-e*). E két fajta kérdést csak akkor ejtjük emelkedő hanggal, ha vmit nem jól hallottunk v. értettünk, v. csodálkozunk rajta, v. magát a kérdést ismételjük. P. *ki* vitte el? (*ki* is vitte el?) hogy *ki* vitte el? hogy *megjöttetek-e*? stb. — Végre hiányzik a kérdő hangemelkedés az *ügy-e* és *nemde* kezdetű kérdésekben, mert ami ezekhez a kérdő szókhöz járul, az voltaképpen már a beszélőnek magának a kérdésre való felelete: *ügy-e* *eljössz*? = *ügy-e*? *eljössz*! *nemde* *elment*? = *nemde*? *elment*. (Vö. még: *ügy-e* *hogyan* *eljössz*?)

A kérdésnek egyéb nyomatékos mondatfajokkal közös tulajdonsága, hogy többnyire a nyomatékos kifejezéssel kezdődik és nem kedveli az előkészítő részt, — kivéve ha ez valami ellen-

* Persze nem száll alá a hang, ha az utolsó szótagon van maga a nyomaték, p. *ügy*? *látysz*? hát te *látysz*? Ilyenkor és ha a nyomaték az utolsó előtti szótagon van, a nyom. szótagban történik a hangemelkedés is.

tétet foglal magában, p. A tavali adósságodat megadtad, de az *ideit* (v. *hát* az ideit) || *mikor* adod meg (a németben ilyenkor is lehetetlen az előkészítő rész, vö. *wann* wirst du mir aber deine *neuere* Schuld bezahlen?). Másféle előkészítő rész aránylag ritkán fordul elő kérdésben, gyakrabban csak a székely beszédben halljuk. Megjegyzendő, hogy a kérdő hangemelkedés csak a főszólamban kezdődik, nem az előrészben. — Példák:

A Pentesilea hadnak || *hallotta* ked híré? (Mikes Lev.) E || nem jó szokás-e? (Uo.) Nem baráttól, ellenségtől tanulak e városok, kőfalat || *hogy* kell emelni? (Ar. Arist. 2:113; függő kérdés.) Képviselőink közül hányan felelnek meg kötelességüknek? A könyvem eltetted? A könyvem nincs itt? A könyvem hol van? stb. — *Hát* kejed || *hogy* van? *Hát* az | *otthon* valók es || *hogy* vannak? (Nyr. 4:471, székely.) Szebbecskén nem lehetne-e? (Krizza 362.) »Adj nekem egy huszast kölcsön. Más azt feleli rá: Kettő nem kelene-e?« (363.) Téged kinek hínak? Haza mit izensz? Hát Déborának valamit nem izensz-e? (Uo.)

A *vajjon* kérdő szó rendesen legelől foglal helyet, különben nem változtat semmit a kérdés szórendjén; p.

Vajjon || eljönnek? Vajjon kőfalat || *hogy* kell építeni? Vajjon *engem* is olyanak vél? Vajjon *inkább* hozzá ragaszkodnánk? (Pázm. Préd. 20.) Vajjon *nem* fázik az a gyerek? Vaj ki ő..? (Vör.) — És szeret-e vajjon? (Pet. Tigris és h. 2:8.)

A) A névmástalan kérdésben újra találkozunk a szórendnek eddigi változataival.

A megfelelő nyomatéktalan értesítő mondatból is rendesen csak abban különbözik a kérdés, hogy ebben a lélekbeli alanyt hátravetjük. P.

(Az úr hiszi a feltámadást:) Hiszi az úr a feltámadást? (Kárm. Fanni.) — (Az öcséd elkísér:) Elkísér az öcséd? — (Hallottad az újságot:) Hallottad az újságot? — (Elment az eszed:) *Elment* az eszed? — *Beszélhetek* őszintén? (Benedek E. Apró tört. 36.) (*Vittek* ki *ételt*.) *Vittek* ki *ételt*? »*Bántotta* önt meg vki? Én vétettem-e önnek vmit?« (Jókai: Eppur si m. 3:139.) — (Édes apám fát vág:) Fát vág édes apám? (v. az édes apám || fát vág?)

Az összefoglaló, továbbá a kirekesztő és a tagadó kifejezések szórendje a kérdésben is csak olyan mint egyébkor:

Ő is eljön? — *Engem* is olyanak vél, mint a többiek? (Kárm. Fanni.) — *Mind* elhordták? *Messzire* elvitték? A[z] mind egy szikrányég tőled sült-e ki? soha bizony, lehetetlen! (Krizza 365.)

stb. — És: *Eljön ő is? Olyannak vél engem is? Elhordták | mind?* stb.

Búzát viztek a vásárra? *Az öcséd* kísér el? *Édesapám* 433 aprította össze ezt a fát? Csak *kettőt* hoztál be? Éppen *ezt* raktátok ide? — *Nem* fázik az a gyerek? Még *nem* jött haza a kisasszony? (Benedek E. Apró tört. 38.) *Nem* kísér el az öcséd? *Nem* az öcséd kísér el? *Nem*-csak ezt hoztátok be? Éppen csak *ezt* nem tudtátok bevinni? *Nem* hoztál *keveset*? (Nép, Vas m. = nem keveset hoztál?) stb.

Fölszólító módú a kérdés, ha vkinek a kívánságát tudakoljuk; de az igekötős ígének nyomatékosabbik szórendje itt sokkal gyakoribb:

(*Hozz* már fát!) *Hozzak* fát? — (*Hozz* hát | fát!) *Hozzak* | fát? — (*Fát* hozz!) *Fát* hozzak? — (*Gyere* be!) *Bemenjek?* — Hát a többi hova legyen? — *földbe* bujjon? *elsüllyedjen?* (Ar. Rege.) S abból *ne* jusson *nekem* is? (Vas G. Nagy idők 71.)

Ellenben a kérdés formájába bujtatott parancs utánozza a közönséges fölszólító szórendet: *Adod* ide? = *add* ide! *Mentek* ki innen? = *menjete* ki innen!

Az *-e* kérdő szócska nyomban az ígére következik, vagy pedig, ha ige nincs, ott, ahol az ige állana (csak egy-két régi írónál fordul elő a *nem-e jön*, *el-e megy*-féle szórend, de újabb időben elterjedt ez a szokás több nyelvjárásban*). Példák a különféle esetekre (vö. az *-e* nélküli példákkal):

* L. MKötőszók 2:187, Nyr. 12:468, 20:266. Példák: *Nem-e* viperákat keblemben neveltem? (Zrinyi 1:19. vö. *nemde* viperákat...) *Nem-e* én tetűled csináltattam földbül? (uo. 2:67.) Zeus! *Nem* indítja meg ez végre szívedet? Áldozattal nekem *nem-e* kedveskedett? (1700 tájáról, Phil.Közl. 8:58.) — A legújabbkori irodalomban már gyakrabban olvasunk ilyeneket: »*Nem-e* inficiálhat a rosszul tisztított evőeszköz egész kórtermeket? *Nem-e* fordult elő, hogy...? *Nem-e* jutottunk ma már annyira, hogy...?« (Term. Közl. 26:415.) — Természetesen más eset az, mikor ígétlen mondatban fordul elő ez a *nem-e*; p. *Nem-e* ez az kék ég? (Zr.; vö. *nem volt-e ez az a kék ég?*) *Nem-e* átkos végzet az rajtunk, hogy...? (Győry V. Shak. 13:237.) *Nem-e* játék csupán? (Ágai A. szerint az egész Tiszamentén így mondják Nyr. 15:174; Korda I. szerint Halason soha *,nem-e. ezüst'*, hanem *,nem ezüst-e'* uo. 356; de hisz az ígével is némely nyelvjárásban inkább így van: *nem ezüst volt-e?* máshol inkább: *nem volt-e ez üst?*) — Ide tartoznak az ilyen fordulatok: »Hát *nem-e* hogy elmegyünk? székeleyesen« (Magyar Lexikon, a Kérdőszó cikkben; = *nem* úgy lesz-e hogy.. v. *nem* tesszük-e meg, hogy.., vö. *ügy-e* hogy elmegyünk?) *Nem-e* mintha Schillertől volna ellesve? (ok nélkül hibáztatták Phil.Közl. 16:417.)

Hiszi-e az úr a feltámadást? Elkísér-e az öcséd? Hallottad-e az ujságot? Vittek-e ki ételt? Kivitték-e az ételt? Vajjon *fát* 434 *vág-e* a kocsis? — Összefoglalókkal: Vajjon *ő* is eljön-e? Vajjon *mind* elhordták-e? Még mindig azon töröm a fejemet, hogy *csak-ugyan* itt vagyok-e vagy sem? (Pet. Uti r. XVII.) — De az összefoglaló kifejezések itt inkább az ige után következnek, még pedig a főszólaméhoz képest többnyire gyöngébb hangsúllyal: *Eljön-e ő* is? Vajjon *elhordták-e mind?* (Vö. még: Oh istenek, s én *mind* ezt || *tűrjem-e?* Vör. JCaesar IV:3.) — Kirekesztőkkel: (Csak *búzá*t visznek-e a vásárra? Melyiket választod? lelkesedésed vagy bölcseséged szavát hallgatod-e meg? (Jókai: Enyim t. Nemz.kiad. 2:1.) »De hogy búmban így hagysz.. *Az-e* a jó emberség?« (Balassa B. 168.) — Tagadók: *Nem* fázik-e az a gyerek? *Nem* kísér-e el az öcséd? Valyon *nem* hasonló-e az én felkiáltásom tehozzád? (Zrinyi: Áf.) »Vajjon *te* is *nem* azok számát szaporítottad-e?« (a *te* is szokottabban hátrakerül, vö. Nyr. 29:22.) — Fölszólítók: *Hozzak-e* fát? *Bemenjek-e?* *Ne* menjek-e be?

Különösen gyakori eset itt, hogy az *-e* után következik az igének legközelebbi bővítője (*volna-e* kedved? *vág-e* fát? *vetted-e* észre?), legtöbbször az igekötő; s ez a szórend kivált fölszólító értékű kérdésekben és függő kérdésekben fordul elő sokszor. Példák:

Ha vkinek a megszentelt ostyából olyan darabocskát adnának mint egy lencse, *adnák-e* néki egészen a Krisztus testét, véré? (Barna: Isk. 334.) Mégis ezt a sok *i-t* is || *jegyzette-e* meg vmely görög? (Földi, Kaz. Levelez. 2:235.) Mégis tűnt-e ez vkinek szemébe? (Uo.) Vették-e észre a változás okát az úrhölgyek? (Jókai: Eppur si m. 5:224.)

Jössz-e be mindjárt? *Jössz-e* be vagy sem?

Az határigazításokat se felejtse Kd, ha *lehet-e* palatinus nélkül meg? (LevT. 2:258.) Kétkedem is benne, ha adták-e meg levelemet avagy nem? (uo. 266.) Nem tudom, vihetöm-e szándékomat végbe (Veresm. Megtér. 1). Nem az a kérdés, hogy ha mételyes-tenek-é-meg azoknak az országoknak lakosi (Matkó: BCsák. 146). Kétes, köthet-e partra megint? (Czuczor 1:81.) Nem tudjuk, telik-e Bülownak *gyönyörűsége* az ilyen látványosságban (BHirl. 1902. IV. 10). Kérdezd meg őtőlük, szabadulok-e meg (Abafi: Göcseji népdalok 8).

Végül külön kell említenünk a rendkívül sajátos és érdekes *,nem megmondtam?*-féle tagadó kérdő formát. Ez nem igazi, feleletre váró kérdés, nem is igazán tagadás, hanem »állítás kérdő tagadás álarcában« (mint Arany J. mondja Nyr. 2:10 és Hátr. próz. 361; így Joann. Nyr. 13:108 és Lehr 467), vagy legalább olyan kérdés, amellyel »állításra akarjuk kényszeríteni

a felelőt« (Kicska Nyr. 21:442). Ez tehát egészen más értékű⁴³⁵ kérdő szórend, mint a rendes *„nem mondtam meg?“*-féle s az utóbbi, habár sokszor alkalmazzák helyette, kifejező erőben messze elmarad mögötte. *Nem megmondtam?* a. m. nemde megmondtam? úgy-e (bár) megmondtam? úgy-e hogy megmondtam! de talán még ezeknél is nyomósabban, mintegy kihívón (szemrehányón stb.) fejezi ki a kérdezőnek a dolog felől való bizonyos voltát.* S ez a forma különösen azért nyomósabb, mert a tagadó szócska erős nyomatékán kívül az igekötőn is érezhető külön mellékhangsúly van; mintegy *„nem igaz? megmondtam!“* Szarvas G. szerint e mondatban: hát nem átment a túlsó oldalra? »a tagadó *nem* szócska nem a függő mondatnak *átment*, hanem a főmondatnak kihagyott *történt, volt, megesett* állítmányára vonatkozik; kiegészítve tehát voltaképpen így hangzik: hát *nem* az (történt, volt) esett meg, hogy *átment* a túlsó oldalra?« (Nyr. 22:190.) Azonban valószínűbb, hogy a mai *nem megmondtam* a régi *nemde megmondtam* vagy még inkább a régen színtén igen gyakori *nemde-nem megmondtam* rövidüléséből keletkezett (l. NySz. és MKSzók 1:176—7; *nemde-nem megmondtam* = *nemde? nem? megmondtam!*) A *„nem megmondtam?“* és *„nem megmondtam-e?“* kérdő alakokkal a régiségben csakugyan sokkal ritkábban találkozunk, mint a *nemde* és *nemdenem* kezdetűekkel. — Példák a *nem megmondtam*-féle szórendre:

Nem megjövendöltem, hogy még jót tesz velünk? bár szélvése, habja gyakran volt ellenünk (Gvad. RP). Nem megjövendölém? (»das dacht' ich wohl« Kaz. 5:24.) Nem megmondám? (sagt' ich's nicht voraus? 8:147.) Nézd a barmokat: nem elverik busásan az apjokat? (Ar. Arist. 1:193.) Hát nem megérdemlem..? (355.) Nem megfizette minden éjtszaka? (3:249. Így uo. gyakran, l. 3:317, Glosszárium.) Barátom, a nép mindent elhisz. Hát azt || nem elhiszi, hogy a garabonciás diák hozza a jégesőt? (Jókai: RRáby 2:44.) Ha a fa elhal, nem elhal vele szívéből hajtott levele? (Szász K. Ford. 17.) Hát nem meglehetett volna így haláláig? (Abonyi: A mi nótáink 1:28.) Hát nem bevitette magát zselyeszékén a templomba? Baksay: GyÖ. 2:46.) Mi a manónak titted azt a tüt ebbe a zsákba? nem elért volna másutt? (Arany-Gy. Népk. 2:420.) Hát másnap reggel || nem elszöktek? (Nyr. 6:372, Orosháza.) Már a zsákba voltak (a malacok), hát az a maffa || nem kicsovasztotta az egyiket? (31:281, Vas m.) No már meg a fésüt || nem kivette a hajambul ez a gyerek? (Nép, Kecskemét.)

* Sőt »igen szigorú parancsolást is fejezhet ki ez a szórend: Nem lejössz mindjárt arrul a fárul? (Szentés)« Mol. 128.

436 Nem igekötő, hanem másféle bővítmény van a köv. példákban: Ha itt a büntetés elmaradna, *nem* a n n y i lenne-e, mint kést adni ama zsiványok kezébe..? (Pet. Tigris és h. 3:3.) Hát *nem* igazságom volt? (Nép, Kecskemét.)

Míg az imént idézett példák közül a legrégebb csak Gvadányiból való, addig ugyanennek a szórendnek az -e kérdőszócskával való használata már a 17. században is előfordul s az ilyen még régebb szerkezetekhez csatlakozik: »Nem de nem megesküdtél-e?« nonne jurasti mihi? (Károlyi stb. NySz. *nemde-nem* alatt.) — Példák:

Vallyon nem kifőződéneké már az én consequentiáim a tőlem citált locusokból? (Matkó: BCsák. 280.) A Sári lelkiismereti ha.. nem megbélyegeztetett-e, azaz a gonoszságnak mintegy tüzével nem megsüttetett-e (Veresm. Megtér. 68). Nem befedetnek-é télben a szőlők? (Madarász: Evang. 188). Nem megmondtam vala-é, hogy így léssen? an non hoc dixi esse futurum? PPBl. Nem megmondtam-e, hogy így járunk? (»ich sah's voraus« Kaz. 5:186.) Ha a te Klárid meghalna, elvetnéd-e képét? S Nincsi nem megholt-e nekem? (ist Sophie nicht für mich gestorben? 9:142; a Bácsm. 1. kiad. 181 még így: Elvehetnéd-e a Klári képét? s *nem* holt-e meg Mancinekem?) Nem megmondtam-e, hogy többször aztán soha? (Ar. Jóka örd. VI.)

Nem ez-e Dávid..? nem ennek éneklik vala-e? (Káldi: Bibl. 1 Sám. 21:11.) Nem nálunk lappang-e az erdőnek legbátorságosb helyein? (uo. 23:19.) Nem férfi vagy-e te? (26:15.) Vagy nem aogtány a vitéz magyaroktól származunk-e, kik kevés néppel sok ezer pokányokat kergettek? (Zrínyi: Áf.) Azt || nem okosan mondja é a török, hogy..? (Mikes 7. lev.) Nem vigasztalására vagyon-e az egy szegénynek, amidőn azt látja, hogy a fejedelmi házból valók is szükségét szenvednek? (43. lev.) Hah! nem nyomorúbb vagyok-e én, mint ti? (ha! bin ich nicht elender als ihr? Kaz. 5:85.) Ha nem bohó ember vagyok-e én? (»es geht mir närrisch« uo. 223.) Nem esküdt volna-e meg a város két harmada, hogy ők egyek lesznek? nem megkészültnek nézte-e a dolgot minden? (sahn nicht schon viele die Sache für ganz ausgemacht an? 9:12.) Hát nem vétek volna-e ily idvességes szándékában hátrálni sógor uramat, mikor látom a szörnyű kedvét hozzá? (Kaz. Kényt.ház. 108.) Miért szeretik az aranyat oly igen az emberek? nem hasznosabb vagyok-e nekik? panaszkodék a vas (Vitk. 2:122).

Összefoglaló kifejezés előzi meg az ígés szólamot a köv. példákban: Nem maga is epedve várja-e e percet? (Abonyi: A mi nótáink 1:28; vö. nemde v. úgy-e maga is epedve várja e percet!) — Nem mindég inkább kedvelléd-e a gyöngyöt, mint a köveket? (Kaz. Emilia 39.) Nem mindig mondtam-e, hogy a kevély C. nem pihen? (Ar. János kir.) »A mi sz. Ignácusunk nem többet tudott-é a

puskához és kardhoz, hogysen a bibliához? De.. az ő rendi nem az egész világon kiterjedett-é? és az eklézsiában nem számtalan tudós és jámbor embereket nevelt-é?« (Káldi: Préd. 171.) — Nem eléggé vagyok-e megroncsolva, megtördelve? (bin ich nicht zerstört, zerrüttet ganz? Kaz. 5:91; v. inkább: nem eléggé meg vagyok-e roncsolva, tördelve?) Nem eléggé tépi-e össze szívemet ez a most? (zerfleischt nicht das Gegenwärtige mein Herz schon genug? Kaz. Sara S. 6.) — Szokottabb ma az összefoglaló kifejezések hátratétele: *nem* epedve várja-e *maga* is e percet? *nem* mondtam-e (v. *nem* megmondtam) *mindig*?

B) A névmásos kérdés szórendjében sokkal kevesebb a változatosság. Rendesen a kérdő névmás és vele a nyomatékos főszólam kezdi a mondatot. Maga a főszólam kirekesztő rendű, még pedig azért, mert a kérdő névmás annak a fogalomnak helyettese, amelyre a feleletbeli állítmány kirekesztőleg vonatkozik, p. *mit* ettél? *húst* ettem; *ki* ette meg? *én* ettem meg.* — Más példák:

Mit tegyen immár a te anyád? (WinkC. 91.) Mikor vígasztalsz meg engemet? quando consolaberis me? (AporC. 92.) Jut-e eszedbe, hányszor gyóntam én meg ezt a gonosz vétket? (Káldi: Préd. 1:588.) Ki áll amott a szirttetőn..? (Czuczor: Hunyadi.) Ki ruházta fel a mezők liliomát? (Arany: Az első lopás.) — Hét számra nyomtatják Londrában, *mennyi s ki mi betegségben* holt meg (Fal. 5). Szedte a begyébe, amit látott hallott: *merre mi panasz* van?

* Néha megesik, hogy a kérdő névmás elveszti nyomatékát, mert más kirekesztő értékű kifejezést teszünk elejbe erős ellenmondással, de azért a névmás megtartja szokott helyét az ige előtt; p. »Nem a zabnak, hanem a *repcének* mi volt az ára?« (Joannovics példája Nyr. 18:547.) De *te* hol voltál, *te*? (ne az öcsédről beszélj!) — A régieknél (és régiesen Arany Jánosnál is) a kérdő névmás után a közönséges kérdésben is előfordulnak súlytalanabb mondatrészek, nyilván a latin szórend hatása miatt (vö. Mol. 87): Tudakozik vala, hol Krisztus születnék: ubi Chr. naceretur (MünchC. 16). Micsoda tégedet hozott én házamhoz, gonosz asszony? (Balassa B. 182.) Azt szeretné ked megtudni, hogy mért annak az úri asszonynak az orra fekete és orcája fehér? (Mikes.) Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél? (Ar. BH. 11:50.) — Hébe-hóba a népnelyben is találkozunk egy-egy ilyen különös mondattal s egyelőre eldöntetlen kell hagynunk, mi ennek az oka. P. Egész nap azt örözte, csókolta, siratta, hogy mér nem az eleven (= hogy [az] mért nem eleven, Nyr. 18:285). Nem lehet észrevenni, mi ezen tart (Nép, Lehr 436). Melyőnk hamarabb tanul meg tótul? (kecskeméti leánytól hallottam.) — Itt említünk egy másik, gyakori esetet, amelyben a névmásra nem következik közvetlen az ige: *mit* is mondott? *miért* is maradt ez itt? L. erről MKszók 1:41.

438 (Ar. Daliás id.) *Kinek mi* tetszik? — Igétlen példák: *Hol* [van] hát az igazság? *Mire* hát a nagy sietség? (Brassai példái Phil.Közl. 9:360.) *Melyik* jobb? (vö. melyik volt jobb?) Én meg nem értettem, miért [volnának] az én okaim olyan méltatlanok (Veresm. Megtér. 83). Miért egyik ember forró vérű, a másik hideg természetű (Bessenyei: A bihari remete 91). Ennek okát feltalálni, hogy miért ebben az elme élesebb és amabban butább, teljes lehetlenség (116).

Ha a névmásos kérdésben az ige tagadva van, akkor ez a tagadott ige egységes negatív kifejezés, és eléje tesszük a kérdő névmást, ép úgy mint a feleletben a megfelelő kirekesztő kifejezést (vö. a VI. cikkben B. IV). Példák:

Ge munda neki meret nū eneyc HB (*mért* nem-ennék = mért ne egyék). *Kit* nem hittak meg? (*Engem* v. csak *engem* nem hittak meg.) *Ki* nem várhat tőlem levelet? (»Csak *az* ne várjon tőlem levelet, kinek megígérem.« Pet. Uti lev. I.) »*Mit* nem vág? *Ki* nem kapott még *almát*? *Hol* nem jártál még? *Melyiket* nem ismered?« (Kicska példái, I. Nyr. 21:439.)

Erre a szerkezetre legtöbbször a *miért* névmással van szükségünk és alkalmunk, kivált ha valakitől számon kérjük valami mulasztásának az okát: *Miért* nem jöttél haza? *Miért* nem amazt veszed? *Mért* nem ide akasztod azt a ruhát, ahová mondtam?

Ezt a *miért*-tel való kérdést aztán igen gyakran használjuk úgy, hogy nem várunk rá feleletet, hanem — rendszeren szemrehányólag — csak azt akarjuk vele mondani, hogy nem tudjuk elképzelni az okát, miért tették ezt vagy amazt. P. hát *mért nem szólt*? = nem tudom v. nem értem, miért nem szólt. »Aki tudja, mért nem mondja, merre van az országútja?« (Népdal.) — Igen érdekes, hogy az ilyen szemrehányó kérdésekben az igekötő (vagy általában az igének legközelebbi bővítménye) magyaros szokás szerint megelőzi a tagadó szócskát, vagyis ilyenkor is a nyomatékos, indulatos *el nem megy*-féle tagadó szórendet alkalmazzuk (I. VI. cikk II. A. 2).

Áruló sugarak, mért el nem enyésztek? (Ányos 88.) Mért ki nem irtják az istenteleneket? (Dug. Szer. 1:166.) Ha annyira szereted, mért el nem vetted a menyet? (uo. 176.) Elszökött. Kérdezték tőle, mért utánna nem esik és föl nem keresteti (Dug. Példab. 1:156.) Kérdezte őtet ismét a polgár, mért pokolba nem hajtja azt a rossz legényt (2:209). Voltak barátim, jó embereim.. Oh mért meg nem

halának? (Pet. Voltak barátim..) Oh jaj, miért is harcba nem menék? 439
 (Ar. Ar. 1:210.) Miért be ne tudók, miért be ne vennők? eddig is a várat ki védte, ha nem ők? (Ar. NC. 1:7.) Tél, ki elvitted a tölgy örömét, fájdalmat is miért el nem vivéd? (Tompá 1:263.) Halászigény, hallod-e, mért meg nem házassodsz te? (Arany-Gy. Népk. 2:206.) MÉR bort nem iszik ked? (Nép, Lehr 418. Sok más példa uo. és Nyr. 21:446.) — Az igekötőt néha összefoglaló vagy fokozó kifejezés előzi meg, s ilyenkor azt ejtik legerősebb nyomatékkal. P. *Miért én is ott nem lehetek?* »Ah, *mért szünet nélkül* veled nem lakhatok?« (Ányos 54, Nemz. ktár.) Most bánom már, *mért jobban* le nem tiportam a *lábát?* *mért jobban* be nem ütöttem az *orrát?* (Kovács P. Fars. kaland 30, Olcsó ktár.) Elbámitasz. Hát mért *előbb* nem adtad helyzetemet tüzetesen elém? (Greguss, Shak. 9:33.) Miért nem estem el háboru zajában? miért a *tengerben* sírom nem találtam? (Pet. János v. XVIII; az első mondatban a közönséges kérdő szórend.) — Néha meg egyéb, súlytalan részek tolakodnak a *miért* szó s az igés szólam közé: Mért, óh mért az ily esetben a lélek a testétől el nem válhat? (Kisf. S. Gyula 6:15.) Oh mért alakját rád nem adhatom? (Vör. A fátyol t.) De mért ma műhelyedben nem maradsz? (Shak. 2:4.) De mér is a jó Isten az ilyen nyomorékot el nem veszi erről a világrul? (Nyr. 16:560.)

Az utóbbi példák a mellett szólnak, de különben is alig kételkedhetünk benne, hogy ez a kifejezésmód (mely a 18. század előtt nem igen kerül elő) a régiségben oly gyakori *miérthogy*-féle panaszos, szemrehányó kifejezésnek a rövidítése, tehát p. *miért el nem enyésztek?* = *miérthogy el nem enyésztek?* vagyis *miért van az, miért tetted azt* stb, *hogy...* (vö. Mért van, hogy most útda sírok közt tévedez? Tóth K.¹ 390. L. erről bővebben MKszók 2:151 és Nyr. 16:561.)

Előfordul ugyan a *miért*-nek ilyenféle szemrehányó szórendje a tagadó szó nélkül is, amikor valaminek a megtételét hányjuk valakinek a szemére vagy általában valaminek a megtörténtét panaszoljuk el, de föltűnő különbség, hogy itt igazi igekötő nem szokott az ige előtt állni! — Példák:

Mért annyiszor engem barátim boldognak mondatok? (Orczy: Költ.H. 21.) Mért a lakont okoljuk e miatt? (Ar. Arist. 2:36.) Mért oly borusan jösz ki hajlokodból? (uo. 364.) Ők egymásba szerelmesek; de hogy mért engem vett hát el örökös kínra, azt meg nem foghatom (Kovács P. Fars. kal. 71, Olcsó ktár). Mért ilyen nap éltünkben csak kivétel? (Tompá: Falusi kép.) Mért vállaltad el hát? mért mérföldeken ürüggyel tartál? (why hast thou abused so many miles with a pretense? Rákosi: Cymbeline 3:4; az első mondatban a rendes kérdő szórend.) Komám uram, mért kend kényes?

440 a kend ura csak egy béres (Arany-Gy. Népk. 2:227). Ugyan édes komám asszony, mért kend olyan sovány asszony? (Népdal.) MÉR oda akasztja azt a rokkot? (Nyr. 2:512.) ÉN nem tudom, hogy az idén ez a kukorica mér ilyen rosszul kel ki (Nép, Enying vidékén). — A népnyelvben *miért* helyett *minek* és *mit* is előfordul: Hát *minek* úgy elmorzsolód? (Nép, Fehér m. Rác-Almás; ebben az egy példában van igekötő az ige előtt, de itt a fokozó *úgy* kívánja e szórendet.) Minek úgy viselte magát a szemtelen? (Nép, Szentés, Mol. 84.) De nem nyughatott mégsem, minek a feleségit megölte ok nélkül (Nyr. 12:564.) *Mit* olyan nagyon búsul? (Lehr 418.)

Vannak aztán még másfajta kérdések is olyanok, hogy nem várunk rájuk feleletet: azok a fölkiáltó kérdések t. i., amelyekre a felelet úgylátva nyilván a kérdésbeli föltevésnek teljes és általános tagadása volna. P. *ki* tesz ilyet? = van-e, aki ilyet tesz? senki sem tesz ilyet; *ki* nem hallotta hírért? = van-e? senki sincs, aki nem hallotta volna hírért, mindenki hallotta hírért. Az észjárás e kérdésekben egészen világos, más nyelvekben is így van, és nincs szükség holmi mesterkélt magyarázatra (amellyel p. Lehr vesződik 321 *). — Más példák:

Ki ne ismerne engem! (Pet. Uti r.) Tóth Lőrinc költői műveivel kezdte írni pályáját; ki nem azokkal kezdi? (Szász K.) — Ennyi kemény szép fog mit nem emésztene meg? (Vör. Az egerek.) Mit nem fognak rám a gonoszok! hogy én istentagadó vagyok (Pet.). Ki ne fogadna el ily fölséges indítványt? (Pet. Tigris és h. 2:5.) Ki ne szeretne már bele egy ily nőbe? (Ar. NC. 3. én.) Hány szegénynek a fejét nem törte bé a szent igazság! (Tompa: Poharam.)

Már most a magyaros, népies beszéd ilyenkor is inkább a másik, az indulatos tagadó szórendet kedveli s az ebbe az élénk kifejezőmódba csakugyan nagyon beleillik. — Példák:

De kinek is szívet meg nem lágyítaná az ilyen Syréneknek éneklése? (Gvad. R.P. el.) Hányszor ott nem estvéledtem! (Kisf. S. Himfi, Ott ahol én nevelkedtem.) Hej te ravasz Ámor, miket fel nem találsz! (Csok. Dorottya IV.) És ki tudja, még mit el nem követ rajta, ha fenyegetésem zabolán nem tartja (Pet. János v. XIV.) A halálos ágyon ki meg nem bocsátna? (Ar. Toldi XI:15.) Mit oda nem adna egyetlen fiáért? (Ar. TSz. VIII:6.) Mit meg nem ér az ember egy hosszú élten át, haj! (Ar. Arist. 2:338.) S ha felkötő

* Hogy itt a *ne*-nek hangsúlya különbözne az előbb tárgyalt *ki nem kapott még?*-féle rendes kérdések hangsúlyától (mint Lehr állítja), ahhoz is sok szó fér.

szakállunk lebecsátjuk: ki férfinak nem gondol, aki lát? (3:95.)⁴⁴¹ Már hogy ne? hiszen mi ne menne neked okos embernek? s mit ki nem észlelsz mi bölcs emberhez illik? (uo. 1:365.) Kínjába került ugyan; de mit meg nem tesz az embernek az édes esze a zsarnok szívéért? (Jók. Eppur si m. 3:62.) Mennyit nem reménylett megifjult nemzetem! (Gyulai, id. Lehr.) Mit meg nem tesz az ember a jó békességért? (Baksay: GyÖ. 1:36.) De micsoda résen be nem suhannak az én sugaraim! (Vikár: Hold regéi 43.) Azóta, ki tudja, mi nem lett volna belőle? (Benedek E. Apró tört. 44.) Mit ki nem gondolnak az emberek?! Mit is ki nem gondolnak az emberek?! Hát kit meg nem csalt az?! (Joann. példái Nyr. 13:108, 201.)

Végül még két különös és nehezen magyarázható fölkiáltó kérdést kell megemlítenünk: *mit én tudom!* és *mit én bánom!* e helyett: *mit tudom én? mit bánom én?* Az elsőről azt mondja Brassai, hogy »országszerte hallható inverzió« (Phil. Közl. 9:361), a másíkról is aligha áll, amit állítottak, hogy csak a palócok kedvelnék (l. Nyr. 27:238, 374). Példák:

Mit én tudom! (Kónyi: Ábel halála.) Gvadányi, a Hármas História, Fortunátus s mit én tudom miféle apróság (Arany: Önéletrajz, Mol. 87). Lesz ő majd... Mit én tudom mi lesz (*I know not what he shall*; György V. Shak.¹ 13:157). Talán Egerbe való, vagy máshová, mit én tudom! (A Hét 1894. 154.) Multjára, érdemeire, szenvedéseire és mit én tudom mire nem hivatkozott még! (Joann. péld. Nyr. 27:374; ő némi különbséget sejt a *mit én tudom* s *mit tudom én* között, de ez csalódás.)

S ha felfordul, mit én bánom! (Arany: Csendes dalok, id. Lehr 418.) Bármilyen legyen, mit én bánom (Gyulai: A vén almafa). Hát legyen. Mit én bánom (Baksay: GyÖ. 1:43). — Életem állna bár kockán, *mit én bánom?* (György V. Shak.¹ 13:157). — Levele császárnak s gyöngyös adománya terheli a tarsolyt: jaj de *mit ő bánja!* (Ar. TSz. 5:81.)

De nyelvjárásaink többsége inkább azt mondja: *mit tudom én? mit bánom én?* vagy pedig: *tudom is én! bánom is én!* (l. Nyr. id. h.) Vö. Mit bánom én? Jussak a bitóra, az lesz nekem legboldogabb óra (Pet. Szilaj P.) Mit bánja ő, ha fű-fa ránevet! (Ar. Bolond I. 1:86, id. Lehr 418.)

IX. Értelmi egységek a szórendben.

(Halmazott mondatrészek. — Jelzős kifejezések. — Igenevék és módosító igék.)

Az egy-egy szólamban összekerülő szók nem alkotnak mindig értelmi, jelentésbeli egységet. *Kaptam* egy kis | *pénzt*: itt az első szólam csak a kiejtésben, a hangsúlyozásban egységes, jelentésénél fogva a szólamnak második fele (egy kis') a *pénzt* főnévhez tartozik s ezzel alkot egy értelmi egységet, sőt kiejtésbeli egységet is annyiban, hogy közvetetlen megelőzi s nem válhatik el tőle. Vannak azonban esetek, mikor az ilyen értelmi egységek is szétválnak a kiejtésben; ezeket az eseteket fogjuk itt röviden tárgyalni.

Különösen két fajta szócsoport van, amely nem egyesül összetett szóvá, de mégis értelmi egységül szerepel a beszédben: egyik az úgyn. halmazott vagy többszörös mondatrész, a másik a jelzős kifejezés.

Halmazott lehet az ige vagy bármely más mondatrész, és ez »az ismétlés a mondat egységét se nem zavarja, se nem csökkenti« (Brassai: Szórend és accentus 14), mert az egynemű mondatrészek rendszerint közvetetlen egymás után következnek, egyenlő hangsúllyal. Példák: *Nyihog, kapál, rüg, vág* Toldi paripája (Ar.) Könyörülj rajtam, mert én *egyes* és *szegény* vagyok (MA. Bibl. 1:489). — Azonban megesik néha, hogy az egynemű névszói mondatrészek közül csak az egyiket tesszük az ige elé, a másikat pedig külön, hátra vetjük s akkor aztán a mondat egysége igenis csökken. A szétválasztásnak oka vagy az, hogy az egynemű tagokat jobban meg akarjuk különböztetni s egyenként kiemelni, vagy pedig pongyolaság vagy költői szabadság. Példák:

Tekints reám és irgalmazz énnekem, mert én *egyes* vagyok, és *szegény* (Székely I. Zsolt. 23). *Tornyosan* áll s *cifrán*: a puszta virága (Ar. BH. 1:5). Melyet *maga is* már feledett s az *ének* (uo. 474 4:6). Vissza megint *nyílraj* s veri fénylő *kopja* (8:87). Szolgálni *tanáccsal* engede és *karral* (11:15).

A halmazott mondatrészekben egyenrangú kifejezések kapcsolódnak össze; más értelmi egységekben alárendelő viszonyt látunk. Itt azonban már az igék kevésbé szerepelnek. Az igével a jelentésnél fogva közvetetlen alárendelt mondatrészek közül nyomatéktalan mondatokban csak az alkot kiejtésbeli egységet,

amelyik legközelebbi kiegészítője neki (vagyis bővítménye, mint mi nevezzük), p. a kocsis *fát-vág* az udvaron. Nyomatékos mondatban pedig rendszeren az, amelyiken kirekesztő nyomaték van, p. az *udvaron* vágja a fát. — Azonkívül, ha az igekötő nem hangsúlyos, többnyire nyomban követi az igét. Azonban a nyelvelmékekben igen gyakran s a mai nyelvben is elégszer messzebb hátrakerül az igekötő (hogy mikor, azt pontosabb megfigyeléssel kellene megállapítani; néha csak költői szabadság). Példák:

Valjon mi gerjeszti embert inkább Istennek szeretetire fel (ma rendszeren: vajjon mi gerjeszti fel az embert...; LobkC. 52). Mert immár nem viselhetem az nagy bánatot el (67). Lássuk, mint váltam Imrétől el (Vitk. Munk. 2:16). Búsán néz a honfi körül (Vör.). Én már tudom, hogy józanítom ezt meg (Ar. Arist. 1:288). Honnan lesz e rókácskák bére meg? (74.)

A latin, görög (részben a német is) mint tudjuk sokkal szorosabbra fűzi az igekötő és igéje közötti viszonyt. Viszont a magyarban szorosabb kapcsolat van — mint láttuk — a tagadó szócska és az ige között, mikor a tagadás magát az igét illeti.

Rendszeren szoros kiejtésbeli kapcsolatban maradnak az összetett igealakok alkotó részei: *ment volna, ment volt* stb. (kivéve *írni fog, fog írni* stb., l. a módosító igék között alább). Azonban közbefurakodik az *is* kötőszó: *ment is volna*, nem is, l. MKszók 1:38; csak megengedő mondatokban veti hátra az *is*-t a nyelvjárásoknak nagyobb része: ha *ment volna is*, l. uo. 44. — Néha meg az igekötőt iktatják az összetett igeidők részei közé (l. erről Zolnai Nyr. 21:179 és Kallós 29:551):

Előbeszélőtt osztán mindeneket, hogy eresztötte le legyen ama biztos barlangba (Dug. Szerecs. 1:112). Vert meg volna Isten, mikor neked hittem; téged áldott volna; vert volna meg engem! (Arany-Gy. Népk. 1:196. Heves m.) Bárcsak ez az egy lányom maradt meg volna! (Nyr. 5:65. Szlav.)

*

A melléknévi jelző rendszeren szoros értelmi és kiejtésbeli 475 egységet alkot a jelzett főnévvel, ha pedig a jelzőnek magának is van jelzője, mind a három szó egymással, és így tovább:

*kék ruha, égszínű kék ruha.** »Ezzel egyszersmind az is ki van mondva, hogy rossz, ha a jelző a jelzetre csak közbevetett szavak átugrásával vonatkozhatik. Példákat nem hozok fel«, mondja Brassai (Szórend és accentus 19); de fölhozhatunk példákat magának Brassainak írásamódjából, akár ugyanabból az értekezéséből, amelyben ilyenésképp rosszalja a jelzős kifejezésnek megszakítását. P.

»Ez a — hogy úgy mondjam — jelenség oly általános..« (22.)
 »De az első — hogy úgy szóljak — rohamon túlesvén..« (33.)
 »És két oly — mondjuk — fogalmat köt össze, mely mind a kettő ki van fejezve a mondatban« (50).

Ha egy főnévnek két vagy több jelzője van, közvetlen előtte az foglal helyet, amelyik szorosabb és szokottabb értelmi kapcsolatban van vele, p. *országos protestáns árvaház, földiekkel játszó égi tünemény.* A *protestáns árvaház* s az *égi tünemény* már szoros egységek, s most az a kérdés, melyik prot. árvaházról s milyen égi tüneményről van szó.** (A *második javított kiadás* és a *második, [még pedig] javított kiadás* közti különbségről l. Nyr. 27:497.)

476 Ha melléknév és szám név kerül össze jelzőül, rendszeren amaz áll közelebb a főnévhez: Vele vín ..*két kis kenyeret* (EhrC. 27). *30 egész esztendeig* (Pázm. Kal.). *28 egész eszten-*

* A melléknévi jelző szórendjére nézve kevésbé fontos, azért ezúttal csak érintjük azt a kérdést, hogy mikor hangsúlyos a jelző, mikor a jelzett szó (vagyis mikor tartozik a két kifejezés egy szólamba s mikor két szólamba). Mindig a jelző hangsúlyos, ha éppen vele akarjuk megkülönböztetni a fogalmat más fogalmaktól, p. egy *kis kenyeret* hoztam (egészet, de nem nagyot); de: csak egy *kis kenyeret* hoztam (más ételt nem kaptam), itt a kicsiny-volta mellékes. — Vö. Fogarasi: Hangsúly vagyis nyomaték 236, Brassai: A m. bővített mondat 17, 18 stb., Lehr 48 (kész orvos és kész orvos), Balassa NyK. 21:411.

** Ha a közelebbi jelzőt valami főnévi határozó, ezt pedig a főszóhoz tartozó másik melléknév előzi meg, néha furcsa és nevetséges szólások támadnak, mert az elül álló melléknévet hamarjában a rákövetkező főnévre, nem pedig a főszóra vonatkoztatja az olvasó; p. »*nemzetközi baleset ellen biztosító társaság*« (mintha a baleset volna nemzetközi, nem a társaság); »most elkezdődött az *aljas és szabad néphez illetlen hízelkedések időszaka*« (Gyergyai idézi, A m. nyelv sajátságai 101). »A tárgyalás alatt levő gr. Szapáry Gyula... (Nagy derűltég.) A tárgyalás alatt levő, gr. Sz. Gy. által beterveztett törvényjavaslatot minden alap nélkülinek tartom« (egy országgyűlési tudósításból).

deig (uo.). — Mai nyelvünkben szokatlan a másik szórend, amielyt a következő példákban látunk:

Négyszögű két ablakát (Belényesi, BSzemle 6:130). Édes lehellete vérző minden sebeimet begyógyítja: all die verbluteten Wunden (Kaz. Munk. 9:131). Más példák Nyr. 26:109. és Mol. 157—8. — Az *egy* mint névelő is előkerül így közbeszúrva: Táborhelyem mellett livő egy alkalmazatos dombra vonattam fel sátoromat (Monum. Írók 15:523). Lecchus, a régiekből való egy lengyel király (Faludi). I. Mátyás király idejebeli egy magyar költőnek emlékezete (Új M.Múzeum VII:1:83). [Az erdő] lankásan lejtett a völgyre néző egy más meredély széléig (BSzemle 3:184). — Ezek az írók ilyen módon elkerülhették a kétféle névelő találkozását, mely mai irodalmunkban olyan kellemetlen: *egy* a völgyre néző meredély stb. Nincs anyni lelkem, mint *egy az* ágakon röpöködvé játszó kis madárnak (Vör. A szerelmetlen).

Ma már csak a tulajdonság erősebb kiemelésére élünk evvel a szórenddel: *de szép* két csikó ez! (ellenben: csak *két szép* csikóm van.) Példák:

E dologban e *nagy* két akadálytól megmenekedvén.. (Veresm. Megtér. 33). *Szép* egy pár ember szálla meg ide (Arany-Gy. Népk. 3:320). Ölts *piros* két szárnyat vállaidra (Vör. Hedvig). *Aranyhaju* két szép gyermek (Gyulai: Gonosz mostoha). — A határozatlan névelővel: *Híres* egy vásár (Faludi). *Kutya* egy idő volt (Nyr. 18:373). *Nagy hazug* egy ember az! (Nép, Dunántúl). — Vö. ném. *welch ein Mensch! solch ein Mensch; ang. half an hour.*

Érdekes, hogy ugyanez a szórend olyankor is előkerül, mikor melléknévi és névmási jelző találkozik össze; kivált régibb íróinknál találkozunk evvel, de egy-két kifejezésben maiglan fönnmaradt, néha meg újabb írók élnek vele, kivált ha a melléknévi jelzőnek főnévi határozója is van (hogy a névmást erre ne lehessen vonatkoztatni). P.

»A névmása előtte áll a mássalértőnek [= a melléknévnek], p. o. *Ez egész világon.* De vagyon sok kitétel, melyben utánna tétetik, p. o. *Széles ez világon*« (Gyarm. Nyelvmester 2:27). »*Kerek e földön* (mint *széles e földön*) v. *kerek egész földön*« (CzF). Egész ez világnak állapotja léssen (Born. Ének. 348). Amit széles e világon lát (Fal. 598). Egnél sem hitványabb széles e földön (Ar. Arist. 1:235).

Azért ez országot mind nevezik vala *tejjel mézzel folyó az kövér földnek* (Farkas A., RMK. 2:17). Mink is elmegyünk.. *áldott ez testbe, teremtett ez lélekbe*.. (Born. Préd. 4:808; régi ráolvasás). —

[A hamisságnak] nagy része vagy az emberi akármely társaságban (Fal. 104). *Tűrhetetlen valami gáncsat* találtak a félben (602).

A két toronynak egyikén *termésköbe metszett ily felírást* vettem észre (Vitk. Munk. 2:178). *A logika iránti azon francia szenvedély* (Belényesi, BSzemle 5:153). *Királyi arát megillető akkora bokréták*, mint egy lovag paizsa (u. a. uo. 6:143). A sajtó az egyesre nézve *a külvilágra nyíló az a nagy ablak...* (Felméri L.). Bámulva látja *a vaskancellár meggyőződésében beálló ezeket a változásokat* (PNapló 1893. VII, 12, 3).

Nyelvünkben igen gyakran főnév szerepel melléknévi jelző módjára, s ilyenkor megesik, hogy ugyanaz a két szó kétféle viszonyba és sorrendbe kerülhet aszerint, hogy melyik fogalmat akarjuk alsóbbrendű fogalommá változtatni. *P. leány* cseléd (minő cseléd? nem férfi cseléd): *cseléd* leány (minő leány? nem úri leány stb); *leány* gyermek: *gyermek* leány; a *szomszéd* boltos: a *boltos* szomszéd; *nő-tanító*: *tanító-nő*. — Hasonlóképp *melyik gróf?* az *Esterházy* gróf (eredetileg melléknév: az *eszterházi* gróf); ellenben *melyik Esterházy?* a *gróf Esterházy* (nem a herceg Esterházy). De az utóbbi szórendet német mintára ilyen hangsúlyozással is használják: (a) gróf *Esterházy*. — Ezt a szórendi kérdést bőven tárgyaltuk Nyr. 25:385 stb. (vö. Brassai: A bőv. m. 24, Greguss A. Nyr. 1:262 s most még Mol. 152.)

Bátyám uram, anyám asszony, asszony néném stb: ezek csakolyan jelzős kifejezések, minő a *nász uram, szomszéd asszony, asszony barátim* (NySz) stb. Ellenben *uram bátyám* tulajdonképp már értelmezős kifejezés; eleinte így ragozták: *Kdet kérem mint szerelmes uramot bátyámat* (1612 LevTár 2:94), de ugyanabban a levélben már így is: *kit Kdnek meg szolgálhassak mint szer. uram bátyámnak* — nyilván a *bátyám uramnak* hasonlóságára.* Azonban régebben az *uram bátyám, uram öcsém, asszonyom néném, asszonyom anyám* (I. Mol. 152) ritkább lehetett, mint a másik szórend. Kazinczy említi (Pályám eml. III. 9), hogy a 18. század közepén még így mondták: *bátyám uram, nem uram bátyám.*
 478 Emez csak a 18. század vége felé terjedt el annyira, mikor azt is mondták — németesen: *uram ipam, asszonyom szomszédom*

* Vagy pedig a két főnévnek összetapadásával, mint p. *ágabogát* e h. *ágát-bogát* stb. (I. Zolnai NyK. 23:51): Ide való még: *mi uronk Jézus Krisztusnak* VitkC. 101 stb. R. G. és E. I. uraimék tartoznak *bírák uraiméknak* (levél 1676-ból, »Gyöngyös« 1877, 13. tárca). Azon kérdlek, *uram érsek*, ha ember-e az pap (BMK. 2:218).

(a Debr. gram. hibáztatja), sőt levélcímeket is ilyen ékes franciás-németességgel írtak: *Az Úrnak Kisfaludy Sándor úrnak...*

A magyarban, mint a rokon nyelvekben is, a jelző rendszeren elül áll; a főnév mögé — értelmezőnek — csak olyankor kerül, ha ezzel vagy a jelzöt (*a*), vagy a jelzettel különösen ki akarjuk emelni (*b*), vagy csak a jelzettel alkalmazzuk előkészítőül (*c*), vagy végre a főnévi fogalmat — részint pongyolaságból, részint célzatosan — utólag akarjuk magyarázni, kiszínezni, díszíteni (*d*). Ez utóbbi eset természetesen sokkal gyakoribb az élőbeszédben, mint az írásban, és gyakoribb a költői nyelvben, mint a prózában. Mindez esetekben közbül állhat az ige is, azonfölül ha több jelző van, egy részük elül, egy részük hátul állhat. — Példák a különféle esetekre (népies és költői példák Lehrnél 205, Faludiból példák Nyr. 24:169):

a) Hasonlóság pedig *első* || *az..* (Káldi: Préd. 100; mind a jelzett, mind a jelző előkészítő, mint a köv. példában is). Korszója ilyen Zeüsnek sincs: Zeus selbst hat.. nicht einen schönern Krug (Kaz. Munk. 3:57). Nincs fa *oly magas*, mely egykor mag ne lett volna (Eötvös J.). — Leggyakrabban a *sok, elég, nagy, semmi* s hasonló jelentésű szók szerepelnek ilyen értelmezőkül: Kassaiakkal *sokkal* megbizonyejthatom (LevT. 1:68). Beslia, martalóc, jancsár, *nagy sok* jöve (Tin. 37). Perlekedés, zenebona támada *nagy* közöttök (Fal. 122; így Faludinál gyakran: 107, 126 stb.) *Idősd* is *több* vagyon írni, mint nekem, *alkalmad* is *inkább* útnak eresztetni (Kaz. Cic. 132). *Császár*-legényeket is kapsz te *eleget* (Nyr. 4:558). *Nincs* panaszom *semmi* (Ar. TSz. 2:56). Lett rajta beszéd *sok*, de sükere *semmi* (8:29). *Másutt* is kapott az | *oly* ütést | *eleget* (Ar. Toldi e. 3. én.; szó sincs róla, hogy itt az *oly* is ki volna emelve, mint Lehr állítja).

b) Igaz, hogy olyan sok mulatság volt tinálatok az idén? *,Sírás* volt sok, nem mulatság! Nem tudom, *szerencse-e* nagyobb, vagy költői érdem, ha sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő.. (Ar. Próz. 296). A *lovat* is *azt* ütik, aki legjobban húz (Kovács Köz. 92; más volna: *azt a lovat* is ütik). Az *ökröt* is *azt* tartják legjobban, akit le akarnak vágni (uo. 93).

c) A főnév előkészítő, figyelmeztetés végett vagy ellentétben; az értelmező itt is gyakran sok, elég, annyi, az stb: Szegfűt || *sokat* találtam, de *rózsát* || *keveset* v. *egyét sem*. Közönségre || annál nagyobbra számíthatunk, mert ugyanakkor tisztújítás is lesz. — Hirt *penig ezt* írhatom, hogy mastan szomorúságban nagyban vagyunk (LevT. 1:64). Hirt *semmit* nem mondhatta (uo. 67). Legnagyobb fogyatkozást || *azt* találom benne, hogy magyarul nem tud (Mik. 88. lev.). Egy szerencsém, hogy férjjel || *igen jóval* áldott meg az ég ⁴⁷⁹ (Kovács P. Fars. kaland 45, Olcsó ktár). Beszélő *sokkal jobb*

vagyok, mint hallgatója más beszédinek (Vör. A fátyol titkai.) *Gombok* || *voltak* | *akkorák* rajt (Pet. A jó tanító). A zendülést.. elnyomta csak félelem által; *vért* || *keveset* onta (Ar. BH. 12. én.). Alapos beszéd ma csak *kettő* volt (Nyr. 3:296). Bor || lesz elég, csak más is legyen. Idei buza || *nincs* szép az egész környéken (Nép, Lehr).

d) A kifejtő, magyarázó értékű értelmező sokszor a *pedig, még pedig* kötőszóval járhat, de ide tartozik általában a főnévi fogalomnak melléknévvel való utólagos részletezése: Az basa küld oda 500 törököt, lovagot (= lovast, lóháton, LevT. 1:72). Minden embernek fegyvert jót hivataljához adni kellene (Zrínyi, Áf.). Férfi vagy, *az is pedig görög* (Dug. Szerecs. 1:344). Rékli és fejkötő, *pedig az is kontyos* (Czuczor). Fogok neki ujsággal kedveskedni és *pedig* olyannal, amelyet még nem is hallott (Csokonai). Egy tűz van csak [már t. i.] erős (Vör. Tűz és víz). Szőnyegetek szednek, drága nagyot, össze (Ar. BH. 5:32, így gyakran). Köszönetet mondtak szíveset Bélának (Vajda J. Béla k. 49). Veszek neki csizmát pirosat, üttetek rá sarkot magosat (Népdal). Kell-e rózsám ruha, veres?.. Kell-e rózsám gyűrű, páros?.. Kell-e rózsám ruha, rojtos? (Arany-Gy. Népk. 3:179). Voltak cselédek többek (Nyr. 12:509).

Főnév mint értelmező, rendszeren csak helyreigazító, magyarázó értelemben fordul elő, p. „itt volt az ügyvéd, [t. i.] Pataki” e h. itt volt Pataki ügyvéd, „Zrínyi, a költő” e h. a költő Zrínyi (l. Greguss Á. Nyr. 1:261). Az értelmező főnévnek magának is lehet jelzője: Monda Lajos, a *nagy király* (Ar. Szent László).

Van néhány kifejezés, amelyben régibb nyelvünk inkább értelmezővel élt, ma pedig a rendes jelzői szerkezetet szoktuk alkalmazni. Régente azt mondták: *valamit mást, holmit egyebet, senkit egyebet, semmire egyébre, másnak valakinek* stb., ma inkább: *valami mást, semmi egyébre, más valakinek*. De amazok is előfordulnak még, és hozzájuk hasonlók, kivált népies beszédben:

Ha *vkinek másnak* oly esetlen verseit kénytelenítettém olvasni (Ar. Pet. lev. 74). Hogy *mivel* vádolhatnám *egyébbel*, pótolja ki olvasóm gondolata (Brassai). Ha *valakit ügyesebbet* nem emlegetsz (Nyr. 5:30). *Olyat* rikoltottam volna *egyet* (uo. 221). Válassz *egyet mást* magadnak helyettem (Arany-Gy. Népk. 3:187). — *Aki volt halottunk*, sírban fekszik eltemetve (Ar. Toldi est. 1:20) stb.

Az *ez, az* és *maga* névmásoknak van értelmezőjük az ilyen szólásokban: *ez a ház, azt az embert, magának a királynak*. Ezek ma szorosabb kapcsolatokat, mint a régiségben: ma nem

iktatunk középük semmi más szót, holott a régiségben igen gyakran olvasunk ilyen lazább szerkezeteket:

Mit választasz inkább? *ezt-e a pénzt?* (Káldi: Préd. 209). *Ezt azért a bálványozást* így magyarázza sz. Ambrus (Pázm. Fel.). *Ezt pedig a kérdést..* hamisságokkal forgatja Balduinus (Pázm. LuthV. 21). *Ezt kell azért az álorcát* levonni.. (Pázm. Kal. 450). *Ezt maga tötte a törvényt* magára Pósházi (Sámbár: 3 KérdF. 742). *Ábrahám nem másnak vkinek, hanem magának* hitt az Istennek (Pázm. Kal. 451). — L. bővebben MKötőszók 1:35.

Néhány kifejezésünkben ősréginek látszik az értelmezős szerkezet, mert a rokon nyelvekben is megtaláljuk; vö. *apám édes!* = finn *isä kulta* (szó sz. apa arany), *a leány szegény fázik* (*a leányt nyavalyást* stb.) = f. *tyttö parka, tyttö raukka* stb. És ide tartozik ez a két elavult s rég elhomályosult összetétel: *atyval, fial* (**fival*; nyelvemlékeinkben a. m. mostoha atya, mostoha fiu); jelentésük eredetileg atya-fél, fiu-fél, mint a rokon nyelvek világosan bizonyítják: cser. *ača-vel*, lapp *ačče-pele*, finn *isä-puoli* stb. (bővebb magyarázatuk Szinnyeitől Nyr. 23:145.) A rokon nyelvekben sok más effélet is találunk: finn *silmä-puoli* félszemű, tkp. szem-fél, vogul *turä-sujp* hangos torku, szó sz. torka-hangos. S ennek a régi szerkezetnek a maradványai nálunk is a *fele-más* e h. más felü, *vállá-közös*: szélles vállu (Háromszék, MTsz.), *teteji lyukas*: ly. tetejü (Nyr. 2:467), *tejejó* tehén: jól tejelő tehén (Hódmezőv.), *esze-veszett, ina-szakadt, lába-fájó* stb. (l. Nyr. 4:437–8.) Mindezeket számba véve, az *édes, szegény, nyavalyás* értelmezői használatát is réginek kell tartanunk s nem mondhatjuk Brassaival, hogy az *apám édes* arisztokrata németesség (A bőv. mondat 24). — Példák:

Légy helytartóm, apa-édes, míg megint itt lehetek (Kisf. S. Somló 3:29). Gyulám édes, jaj tenéked! (Kisf. S. Gyula 4:64). Klári édes! (Jókai: Sárga r.¹ 17.) Elég konfúzióban vadnak a magyarok szegények (Erdőrszgy. 16:212). Kubinyi uram nyavalyás megvakula (381). Addig is szánj.. s üríts értem nyavalyásért egy pohárt (Tompá 1:219).

A határozó-ragos jelző is rendszeren elül áll, a *való* szóval vagy a nélkül (l. bővebben Nyr. 31:92). Példák:

Mend *paradisumben uolov gimilcictul* munda neki elnie (HB). *A táborból hazatérés*: le retour de la campagne (Kaz. Munk. 1:114). *Akkor lesz örülni ok* (Arany: Arist. 1:324). *De Izidórával e jelenete*

481 Bánkot az ellenkezőről győzte meg (Ar. Próz. 208). Vö. *tejbe kása, össze-marok* stb. Budenz-Album 51.

Sokkal ritkább a régiségben s a népnyelvben az értelmező módjára hátravetett határozói jelző, de nagyon elterjedt ez a használat újabb irodalmunkban Kazinczy óta, nyilván a német példa hatása alatt. Példák:

Meguná a béka *laktát a tóba* (Pesti Gábor). Olyan szőlőfa mint egy szilvafa, *a szőlőszemek is rajta* vannak olyanok mint egy szilvaszem (Mikes). *A vásárok Orosziban* nincs a kalendáriumban (Arany-Gy. Népk. 2:195). *Minden közösséget* megtagadok *veletek* (Jókai). Több példa Nyr. 31:93.

A birtokos jelző egy szólamot alkot a birtokkal, ha a kettőt együtt egységes fogalom kifejezéseül használjuk (ilyenkor inkább a *-nek* rag nélkül); p. »A ló lába megfájult. (Mi történt a ló lábával?) A ló lába fájt meg. (Mi fájt meg?)« (Brass. A b. mdt. 30.) Ha ellenben külön ki kell emelnünk mind a két fogalmat, vagy ha a birtokost ellentétben erősen hangsúlyozzuk vagy viszont csak a birtokon van nyomaték: akkor a kettő két külön szólamba kerül, köztük állhat az ige is, sőt a birtok megelőzheti a birtokost (ez utóbbi szórend a latin s a német hatás miatt sokkal gyakoribb az irodalomban, mint a népnyelvben, vö. Mol. 161). Ezekben az esetekben a birtokosnak mindig *-nek* ragja van. — Példák:

»A lónak megfájult a lába. (Mi történt a lóval?) A lónak a *lába* fájt meg. (Mije fájt meg a lónak?) A lába a *lónak* fájt meg. (Minek fájt meg a lába?)« Brassai: A bőv. mondat 30. A második így is lehet: A *lába* fájt meg a lónak. A harmadik pedig: A *lónak* fájt meg a lába.

Es oz *gimilsnec* || *wl keseruv vola vize* (HB). Kinec ez nopun testet tumetiuc (HB). Melynek örök fagy köti habjait (Ányos 38, Nemz. ktár). A multkor küldött levelemnek, amelyben káplánnak hívtalak haza, még nem vettem tőled mássát (Baksai: GyÖ. 2:102).

Cserei Pálnak is megsérté az vállát (Zr. 3. én.). Talám még egy más királynak sem követik sokan példáját, aki.. (Mikes 86. lev.). A bírónak néztük meg tegnap a házát (Vers. M. gram. 265. §). Toldi a királynak volt személye mellett (Ar. TSz). De mi ez? pokolnak szakad-e rá torka? (Uo.) A kínos éhség sok várnak lerontá büszke erősségét (Ar. MO. 1:40).

Neve || Hinc és Kunc [volt] a két gyalázatosnak (Ar. TSz).

Csak vagy *felét* vittik el az ílsnek (RMNy. 2b:185). Csak fele érkezvén az elindult hadnak a szent földre.. (Mikes 80. lev.). Mert a lovát is megölték volt immár Hektornak (Hall. HHist. 2:

126). Színét se láttam a pénzednek (Brass. A bőv. m. 27). No most 482
szűkibe vagyunk a takarmánynak (Nép, Jász-Apáti). — Melyik tör-
vénye akadályoztatja meg az Istennek a barátokat és apácákat a
házasságtul? (Matkó: BCsák. 243).

Egy lelki vigasztalása a szent léleknek minden világi gyö-
nyörüéseket meghalad (Pázm. LuthV. 172). A betegség, az éhség
felét is a hadnak lekaszálta (Mikes 80. lev.). *Házasságát* köl-
tőnknek Dugonics nem tudom mi alapon teszi épen 1563-ra (Ar.
Próz. 264). Népnyelvi példák is Mol. 160.

Ha egyazon főnévnek birtokosa is, melléknévi jelzője is van,
rendesen emez van vele szorosabb kapcsolatban, a birtokos tehát
külsőleg is távolabb áll tőle: Hullatja levelét *az idő vén fája*
(Arany). *A vén idő fája*: itt a melléknév már a birtokos jelzőnek
volna a jelzője. Mégis vannak olyan kifejezések, amelyekben a
birtokos jelző csatlakozik szorosabban a birtokszóhoz. Így a régibb
nyelvben a birtokosul használt személynév mást gyakran megelőzi
a melléknév, sőt a *minden* szó rendesen megelőzi:

Ily ő keménységes parancsolatjáról: de mandato suo tam duro
(EhrC. 57). *Mely én utamban* az én istenem tegyen szerencsésé
(Tudománytár 1839. 177). *Vitéz ő szolgálái* rudat hánynak vala (Ilos-
vai). Ne reszkess, Isten *szent ő felsége* velünk lesz (Miksz. Nemz.
ur. 306). — *Azon Kd. leveléből* is szánakodással értettem az *Kd.*
véletlen esetit (LevT. 2:256). *Abbeli ő* kme jóakarátját kedvesen
vesszük (332). Az váradi pasának szóló *Kd levelét* is elküldtettem
(Tököly Lev. 43). *Az mezei hadaknak szóló urunk ő nga leveleit*
Somlyóruul elküldettük (46). Az jószág conscriptióján *itten lévő Nagy-
ságod szolgálái* oculálhattak (Thaly: Adal. 1:305). — *Mend ő nemé-
nek* (HB). Hat napon munkálódjál és *minden te dolgaiddat* cselekedjed
(Kár. Bibl. 1:163). *Minden mi emberi erőnk*: nostra omnis vis
(Decsi: Sall. 1). *Minden én ellenségimnek* (Ar. Arist. Lovagok 787).

Némely állandó kapcsolatban pedig főnév is egyesülhet a
maga birtokával oly szorososan, hogy mintegy összetételt alkot vele
s új jelző nem furakodhatik közéjük, hanem előre kerül: a váci
siketnémák intézete stb. P.

Mely dologban *két nagy Isten csudáját* látom (Pázm. Kal.).
Én tégedet vittelek téjjel és mézzel folyó *ígéretnek földére* (Bogi-
sich: Cationale 44; jobb volna *-nek* nélkül, de ez a vers miatt
kellott). Igen nagy *markod köpésével* (Balásfi: Csepr. isk. 200). Ezek-
nek arrul való *elméjek futtatása* (Fal. 31).

Ha azonban a birtokos szócsoport nem ilyen állandó kap-
csolat, akkor a melléknév előretétele pongyolaság, sőt könnyen
furcsává és nevetségessé válik. P.

Minémü Istennek gazdag ajándékát érzi magában? (Pázm. Fel. 77; az olvasó a *minémü*-t könnyen az Istenre értheti). Szolgáim elhozván az zálogban lévő feleségem arany műveit is (Monum. Írók 15:24). Az könyv szélén lévő méltóságos és szavahihető embereknek feles mondásit el sem akartam hadni (Veresm. Tanító lev. XXIV). Épen az a cseléd hozá ki ugyanonnan a nem tudom ki által ott letett Helmecezi nyalábját (Kaz. Levelei 2:93).

*

A határozós igék — kivált az igekötős igék — névszói származékai — minők p. *bérbead-ás, elvászt-ás* — nem szerepelnek mindig fölbonthatatlan egységekül. E névszóknak tagadása p. így alakulhat: *bérbe-nem-adás, el-nem-vásztás* (»a háznak bérbeadása és bérbe-nem-adása között kellett választanom«; »a meg, el stb. előragok el-nem-vásztása« Arany, Próz. 375). Ez szorosán véve nem a névszói fogalom tagadása, — mert az *nem bérbeadás, nem elvásztás* volna, — hanem a tagadott igefogalmakból való új névszó: *bérbenemad-ás, elnemvászt-ás*.* E kétféle szóalkotás között néha kétes a választás, és ebből érdekes nyelvtörténeti fejlemények is támadtak, különösen az igekötős igékből való *igenevek* használatában.

Lássuk először a melléknévi igeneveket. Azt mondjuk: *nem eladó* a mi leányunk (Népdal); a mi lányunk *nem eladó* (Ar. TSz).** Nem mondhatjuk: ez a ház *el-nem-adó* v. *nem adó el*. De már e helyett *nem eladható* írjuk: *el nem adható* és *nem adható el*, sőt akik nyelvészek erről nyilatkoztak, jobbára így tartják helyesnek (Szarvas G. Nyr. 13:565, 24:513, Kicska E. 21:447, Kallós Zs. 29:444; vö. Joann. Szór. tan. 2:63). Szarvas szerint csak 1850 táján kezdtek németesen így beszélni: *nem elkobozható*; az ilyen tanuk *nem meghitelhetők*; *nem beszámítható állapot*; *nem kielégítő* stb.; holott helyesen így »kell« mondani: *el nem kobozható* v. *nem kobozható el, nehezen hihető el* stb. Kicska szerint is »botlások a következők: ez a terv *nem kivihető* (e h. *ki nem vihető* v. *nem vihető ki*); a közegészségi törvény.. *nem végrehajtható* (e h. *végre nem hajtható*); információi *nem megbíz-*

* »*Ki nem elégítő* válasz a. m. olyan válasz, amely *ki nem elégtt*; *nem kielégítő* válasz pedig *nem olyan, amely kielégítne*; *ki nem vihető* árucikk = *kivihetetlen (unausführbar)*, *nem kivihető* = *nicht ausführbar, kein ausführbarer Artikel*« (Joann. Szór. tan. 2:64. Vö. Nyr. 21:447, 29:444).

** *Nem megvető* virtusok (Fal. 411; *nem megvetendők*).

hatók (e h. meg nem bízhatók); .. a rendelet nem is végrehajtható (e h. végre sem hajtható)«... 484

Már pedig a dolog úgy áll, hogy éppen a hibáztatott szerkezet a régibb és eredetibb:

Azért mondja sz. Pál, hogy a világi szenvedésink *nem egybevetethetők* a büntetéssel, melytől félünk (Pázm. Préd. 163, id. NyK. 15:245). Nem *elhihető* dolog: non est probabile (PPB. lat.). — Azt mondja ön, *nem kivihető* (Kossuth, 1886). Parlamenti taktikával az a tűz *nem kioltható* (Bartha M., Magyarország 1897. IX. 10). Némely kérdések *nem* csak egy szempontból *megítélendők*, hanem.. kettős szempontból is (Gyulai, BSzemle 73:319). — A posztó színe is *alig kivihető* (Szépir. Figy. 2:126).

A másik, a nyelvészekről ajánlott szerkezet kétségkívül újabb keltű szórend s az igék mintájára terjedt el: *el nem kobozhatják, nem vethetjük egybe*, s azért *el nem kobozható, nem vethető egybe*. Jelzőkül másféle igeneveket is mondunk így:

Olyanok, mint az elmúló és *meg nem térő* szél (MA. Bibl. 1:516). *Meg nem menteni való* vakmerőség (Tolnai: Vigaszt. 12). Egy vén leány annyit ér, mint egy megírott, de *el nem küldött* levél (Dug. Pél. 1:245). A nyulat *el nem fogó* kutya rossz (Arany: Hátr. pr. 410). Az állam érdekeivel *össze nem ütköző* lelkiismereti szabadság; fölfedezett és *föl nem fedezett* merénylők; *be nem oltott* állatok (Kicska, Nyr. 21:448). Az *el nem adott* v. *el nem kelt* könyvek stb.

Ámde a *be nem oltott* magyarosabban *beoltatlan*, az *el nem adott* *eladatlan* stb. Hasonlókép a »*meg nem menteni való*« helyesebben *menthetetlen*, az *el nem adható* szokottabban *eladhatatlan*, az *el nem hihető* *elhihetetlen* stb. Mint állítmány pedig az ilyen igenév egyáltalán idegenszerű, mert — legalább mai nap-ság — Kárpátoktól Ádriáig sehol sem mondják, hogy a búza még *le nem aratható* v. *nem aratható le*, de még azt sem, hogy a búza *learatható*, hanem igenis mindenütt így beszélnek: a búzát még *nem lehet learatni*, v. a búzát már *le lehet aratni*; s nem mondják: *ha ki nem volna kérendő* (Joann. az id. h.), hanem: *ha ki nem kellene kérni* stb.* Idegenszerűek tehát az ilyen állító mondatok is, akármelyik szórenddel írják is:

* Brassai már 1864-ben megrótta ezt az idegenszerűséget (MMondat 3:244): »A szegény *lehet* már nem is meri mutatni magát divatos társaságban, azaz stílusban, hanem a sok *-ható hető*-nek mint bétolakodott idegeneknek kénytelen helyet engedni. Még, ó szörnnyeteg! olyast is széltiben olva-

485 A fejsze éle elpattan rajta, csak a vas emelőrúddal széttörhető (Jók. A f. gyém.). Az erdős hegyeknek csak a szélei kivehetők (Jók. MFöld 51). Ha ez nem agyonszidás.., nem tudni mi egyéb annak nevezhető (Imre S. Néphumor 118).

Ezek tehát ennyien húzhatók rá a mondott szabályra (Krizsa, Nyr. 1:152).

A földből fel vagyok támadandó (KazC. 176). A többi körök is fel volnának hivandók (TanárKözl. 22:679). — Oly emberek, akik meg voltak vesztegethetők (Lehr: Curtius Görög tört. 5:154). Hogy a tanuló ismeretei meg legyenek ítéltetők (TanárKözl. 23:99).

Felveendő: lesznek, elkerülhető legyen, elfogadható volt: ilyenféle szórendet ma inkább csak mellékmondatokban írnak, mint a Szarvas megróttá példákban látszik (Nyr. 16:28, 20:515); de a *fel lesznek veendő* és *meg voltak vesztegethetők* helyett is helyes, eleven magyarsággal azt kell mondani: *fel kell venni, meg lehet vesztegetni* stb.

A határozó igenév általában közelebb áll az ige jelentéséhez s azért szórend dolgában is mindig szerette az igék példáját követni (vö. Mol. 81—3). Példák:

A hálaadásnak tisztit *el nem múltván*, dicséretre tére (TelC. 33). Lehetetlen, hogy a szent adókat meg nem fizetvén egyébaránt a közönséges jó megtartassék (Illyés Préd. 2:499). Meg nem mozdulva állottam veszteg (Kaz. Diog. 101; helyesebben: mozdulatlan veszteg állottam). A levelet le nem ragasztva adta föl (Joann. Szór. tan. 2:62). — Képzeltetetlen gonddal és ügyességgel nem lemásolva, hanem lefestve (Kaz. Levelei 2:106; igéül is így volna: nem lemásolta, hanem lefestette, l. tag. sz. A. 3. a).

Likova várát és más helyeket is *vervén fel* Liptóban (Thaly Adal. 1:314; vö. V. cikk II). Közbe-közbe exorcizálta a Rab Rábyt, kergetve ki belőle a hetvenhétféle ördögöt (Jók. RR. 3:116; vö. II. cikk 3). E szabály.. nincs elég határozottan fejezve ki (Ar. Próz. 384; e h. nincs elég hat. kifejezve, anal. nem elég határozottan fejezte ki). Vad haraggal telve be (Ar. Arist. 1:228). Helyes kiszámítással van a ..nő oly vágyébredtőleg festve le (Szász K. Kisf. társ. évl. uj f. 3:87).

Még közelebb áll az igéhez a főnévi igenév, azért az összetett igenév itt még rendesebben utánozza az igekötős ige szórendjét. Egészen az igét helyettesíti az infinitivus az ilyen általános alanyu szerkezetben: innen *nem látni be* a kertbe = innen *nem lát be* az ember. Más példák:

sunk, hogy ez az étel *nem ehető meg*, az a terv *nem viheto ki*, mitől ezelőtt csak 15 évvel is borsódzott volna a magyarnak a háta vagy halálra nevette volna magát.*

Erdegőknek nagy sokaságok lón jelen, hogy semmiképen meg⁴⁸⁶ nem számláltathatni vala (HorvC. 126 = meg nem számláltathatnak vala). Az vizet.. meg nem lábolhatni vala (Kár. Bibl. 2:153). Arcsicsókát is sózhatni bé, de elsőbben meg köll főzni (Lippai: Pozs. kert 2:216). Minden áldásban téged lelmi föl (Szász K. Kisf.-társ. évl. uj f. 3:113).

De a kirekesztő és tagadó szórendben különben is föltűnően követi az összetett infinitívus az ige példáját (vö. Vadnay L. 27, Szarvas Nyr. 15:225*):

Aki eléggé gyáva magát *asszony által* öletni meg, nem érdemli meg, hogy éljen (Kaz. Regék 229). Szabó Dávidnak adott intésimmal támadni meg, igen elmés neme az ostromnak, de semmit sem nyom (Kaz. és Dess. lev. 2:270). Nem is illő, nem is könnyű ám azt is eltörteni és mást fészkelni meg (Sipos: Ó és új m. 24). Egy gondolat bánt engemet: ágyban, párnák közt halni meg (Pet.). Szegény embernek úrral kötni ki nagy balgaság (Pet. Elbesz. 22, M. ktár). Nem elég azt mondani el, amit ő; törekedni kell úgy mondani el, mint ő (Ar. Hátr. pr. 287). Jobb az ily hevet a kandalló rokon hevének adni át.. (uo. 228). Szabálya az Akadémiának csak olyan embert választani meg, ki könyvet adott ki már (Tompa, Figyelő 11:145). Annak menni kell a maga útján előre, nem látni meg a finton pofákat, nem jegyezni fel, hogy mi volt az, amivel hátba hajították (Jók. RR. 2:33). A papválasztás nem mindig szokott jól ütni ki (Baksay: GyÓ. 1:196).**

Azt hinném tehát, hogy jobb *meg nem fogni*: mein Rat wäre also, ihn lieber nicht zu fangen (Kaz. Sara S. 112). Nehéz a kovácsnak meg nem kormosodni (Dug. Péld. 2:111). Szégyen volna ilyen dolgot.. ki nem puhatolni (Ar. Arist. 2:349).

*

Nevezetes szórendi jelenségeket látunk, ha az igekötős v. általában bővítményes igenevek az úgyn. segédigékkel vagy módosító igékkel kerülnek össze. Előre megjegyezzük, hogy itt csak a határozó igenévről és a főnéviről van szó, — továbbá hogy az itt következő szabályok a határozó igenévről csak a *van (lesz, nincs, lehet)* igével való kapcsolatára vonatkoznak, az infinitívusnak pedig rendszeresen csak a következő igékkel való szer-

* Azonkívül a *jön be*-féle (beállást jelentő) szórend utánzása is előkerül (II. cikk 3): Mondja meg, mics(od)a idő jöhet még, hogy hát ketődkor (kedden) lehetne-e *takarnya bé* a szénát (Nyr. 1:423).

** Ellenben: »*Dolog által* megélni nem mesterség, hanem *dolog nekün* megélni, az ám a mesterség!« (Veszprémi paraszttól hallottam.)

487 kezetére: *fog, kezd, akar, kíván, óhajt, próbál, tud, bír, győz, lehet, mer, szokott, szeret, talál, hagy, enged, tetszik* (placet'), *kell, muszáj*, s ide tartozik e félig igévé vált melléknév is: *szabad*.

Mármost az olyan bővítményes igenév, minő p. *el-szakadva* vagy *kenyeret enni*, igen sokszor fölbomlik, ha összekerül az említett igékkal, s a bővítmény úgy szerepel, mintha nem az igenévnek, hanem az igének a bővítménye volna. Nem mondjuk p. *elszakadva van*, hanem *el van szakadva*; nem *kenyeret enni akar*, hanem *kenyeret akar enni*. Tehát a módosító ige szoros kapcsolatba jut a módosított fogalom kifejezésével. Az ilyen mondatokra nézve majdnem általános érvényű szabály, hogy a módosító ige ott áll, ahol nála nélkül az igenévbeli ige állana, az igenév pedig hátra kerül. Példák:

I. Nyomatéktalan mondatok: *meg-írtam: meg van írva; meg fogom írni* (tehát megoszló hangsúllyal!) — Az aszszonynépek el valának fogva az boritaltúl (Pázm. Kal. 729). Ha bohóc dicséri királyát, meg lehet győződve, hogy a dicséretet megéidemli (Pet. Tigris és hiéna 3:1). A kőkeresztre, mely egy kis domb végén földbe volt eresztve (Ar. Toldi est. 1:4). — *Néma tanál maradni* (néma talál maradni, Nyr. 3:514). — *Trombitát fognak vala fujni* (Sylv. Uj test. 2:145 = kezdtek fujni). Hahogy vele egyet találna érteni (Kaz. Emilia 93). — *Meg akarod szavát hallani* (ÉrdyC. 549). A zsidó jól tudta magát viselni (Mik. 81. lev.). Azki meg merte cselekedni az nagyobb vétket (Pázm. Öt levél 1761. 130). Azok, kiknek a közönséget útba kellene igazítaniok, ezt még inkább eltévelyítik (Pet. Úti r. 52, M. ktár). Ha be tetszenék eresztetni (Nyr. 10:281). Későcskékben hordd bé, mikor meg kezd száradni (csángó, Nyr. 3:52 = meg fog száradni). — Ide tartozik ez a székelyszerkezet: *ki kell* (hogy) *menjek* = *ki kell mennem*; l. Nyr. 19:241, MKszók 2:84.

E helyett — kivált Kazinczy óta és legtöbbször mellékmondatban — használják ezt az idegenszerű szórendet: *megírva van, megírni fogom*. (L. A nyelvújítás és az idegenszerűségek 60, Kicska Nyr. 22:53—56, Mol. 97; továbbá Brassai Szépir. Figy. 1:483, Arany uo. 580 és Levelezése 1:31, Gyergyai: Magyarosan 104, Imre S. Idegen és hibás szól. 172, Szarvas G. BSzemle 37. k.*) — Csak két, ritka esetben helyes ez a szórend; az egyik már nem ide, hanem a kirekesztő mondatok közé tarto-

* Ha határozó igenév és infinitivus összekerül, szokottabb ez a szórend: *el akart csábítva lenni*, mintsem: *elcsábítva akart lenni*. [L. erről Nyr. 14:322.

zik (erről alább szólunk), a másik pedig az az eset, mikor maga a módosító ige hangsúlyos, az igenév csak előkészítő:

Elfojtottam azt, amit elfojtani *kellett* (Kaz. Lev. 1:272). Mind-azt megteszi, mit hamis tanukkal.. megtenni *lehet* (Vas G. Nagy idők 300). Nemcsak amit kifejezett, hanem amit kifejezni *akarja* (Szász K.). A kormány[*nak*] egész politikájában nem lát biztosítékot arra, hogy a kormány a földmívelő osztályt megmenteni *akarja* is, *tudja* is (BH). Bemenni *lehet*, de kijönni *hogyan fogunk?*

De ezeket is szokottabb s helyesebb így mondani: amit *el kellett fojtani* v. csak: ,elfojtottam azt, amit *kellett*‘; *akarja* is, *tudja* is megmenteni; bemenni bemehetünk, de hogyan fogunk kijönni? stb. (vö. Kicska Nyr. 22:63).

Valamint azt mondjuk a beálló cselekvés kifejezésére: *indultak | be, hordták | föl*, ép úgy előfordul néha a beállás, készülődés, szándék kifejezésére ez a szórend: *akartak* v. *szerettek volna | bemenni, kezdték | fölhordani*. (A kódexekben gyakori szórend, részben szolgál fordítás eredménye, de nyelvjárásokban is többször élnek vele, l. Mol. 95—6.)

Mikor pedig ötet akarják vala az házból kivinni, mondnak vala öneki (ÉrdC. 40). Ime kell meghalnom (RMK. 2:86). Kezdé kihátni [olv. kihányni v. kihajtani] az árosokat a templomból: *coepit ejicere vendentes in templo* (Helt. Uj test. M3). Az apja szeretné megvetetni vele a kovácsműhelyt (Nyr. 30:486). Hanem most szeretnék innen elmenni (Pap: Palóc népk. 76).

II. Nyomatékos mondatok: A) Általában nyomatékos, ellenmondó, bizonygató mondatok:

1. *Ki-m egyek*: (igenis) *ki fogok menni!* [csak egy hangsúllyal! vö. a nyomatéktalan mondatot]. *Ki* akart menni, persze, de nem eresztették ám!

2. Néha magán a módosító igenév van a nyomaték: * *Szabad* embernek eltitkolni sok dolgát (Pázm. Öt levél 1761. 142). A rendtartásból szabad néha kilépni (Fal. 229). Az ítéletet *lehet* megváltoztatni, az előítéletet *nem* (BH, id. Nyr. 22:62). — Nyomósító határozóval: Pedig *csakugyan* szerette volna a fényes kastélyba bepillantani (Nyr. 1:461).

* Arany J. Hátr. pr. 411 minden főnntartás nélkül elítéli az ,*akarok* elmenni‘ formát mint germanizmust, de maga is írja: »*Akarok* Tar Lőrinc felesége lenni« (TSz. 2:56; igaz, hogy itt nem igekötője, hanem más bővítőmánya van az igenévnek). — Kicska is azt mondja, hogy valahányszor az ,*akar* fát vágni‘ formával találkozott, sohase tudott teljesen megnyugodni benne (Nyr. 22:62), de egy pár sorral utóbb maga írja: »*akarja* is, *tudja* is megmenteni« (igaz hogy *is-sel*). — Gyakrabban előfordul ez a szórend a felszólító mondatban, l. ott.

B) Összefoglaló kifejezések (mint a III.—V. cikkben):

1. *Erről is meg-győződött: erről is meg volt győződve.* — Az gymölcsset es el engedném nekik vinniek (RMNy 3b: 123). Nagyobbat is meg mer az cselekedni (Decsi: Adag. 12). A dolgot még most nem érthetik, idővel ők is meg fogják (t. i. érteni, Kaz. Levelei 2:337). A magyar hölgy még akkor is el szokott pirulni, ha rokon-csók éri (Jók. Erd. ar.). Egy krajcár után a mást is el tudja tenni (Krizsa 359).

2. *Minden ember meg-hal: Minden embernek meg kell halni* (Pázm.) Mindenestül fogván be kell gyűlni az sokaságnak (Sylv. Uj test. Apost. csel. 21). Veled mindent el lehet hitetni (Krizsa 401). A lovak ugyan mindig be akartak menni (Nyr. 3:32).

3. a) *Sokat meg-híttak: sokan meg voltak híva.* — b) Amellyel *sokszor* el szeretnek dicsekedni (Szarvas, Nyr. 21:82). — c) Aztot *előre* el lehetett látni (Mikes). *Csakhamar* el-kezdii haladni a leány (a kérőjét a versenyfutásban, Haller: HHist. 2:100). Ha ez is itthon lenne, legalább előbb rá tudnák venni a házasságra (Nyr. 30:486). — d) *Magasra* föl van vetve az ágy. — e) *Nagyon* el voltam fáradva. A hitmegszegésnek ember igen meg szokta árát adni (Haller: HHist. 3:19). Kik bötü szerént meg vannak írván (ÉrdyC. 388). F. uram lón a vesztes; pedig ő szentül meg volt győződve, hogy az ő igazságának kell esni felülre (Mikszáth, MSzalón 1:47). — f) *Ugyan valóba* meg fog akkor jelenni (Telegdi: Evang. 1:23). Szentül s igazán meg kell tartanunk fogadásunkat (Pázm.).

4. *Úgy át-tört rajtok:* Mint megdölt habokon a tenger isteni, *úgy* át merne rajtok Csaba szive törni (Vör. Tündérvölgy 95. vsz.). Ezt a gyönyörű versszakot *kétszer* el kellett ismételni (Tóth B. Serao, Leányok 7). Ha emberi szív van benned, egy *férget* meg kell sajnálnod, melyet így megölnek, nem saját leányodat, kit térdeidtől hurcolnak el (Jókai: Varchoniták).

Az összefoglaló kifejezés hátra vetve: *(meg-kérdeznek téged is:)* meg fognak kérdezni *téged is*; de így is: meg fognak téged is kérdezni. Miképen *meg* vagy on *ez is* ebbe e tudományba jelentvén (Helt. Bibl. 1:a4). Eszibe jut, hogy meg kellene már a ludólat is nézetni (Pap: Palóc népkölt. 107.) Bolondság volt nádhoz bizni, mely fel szokott *szépen* nőni, de.. (Népdál, Akad. Értesítő 1860. 1:261).

Eltérő szórend a beállítás, szándék, elaprózás kifejezésére: *(bort is vittem ki:)* *bort is* akartam *kivinni* (ellenben: a bort is kivittem: a bort is ki akartam vinni). Mely helyet Márius.. *minden erejével* akar vala *megvenni* (Decsi: Sall. 79b). *Inkább* akarták a könyvet csonkán, mint egészen kiadni (Tussai: Apologia 1748. 163). *Hadaikat is* kezdék egybe-
gyűjteni (Tudománytár 1838. 175).

C) Kirekesztő szórend: I. Kirekesztő fogalommal:

1. A bővítmény, ill. igekötő a kirekesztő fogalom: (csak *víz*et iszik, egyebet nem:) csak *víz*et kell innia, egyebet nem. Téged keresnek, téged akarnak látni, téged kívánnak hallgatni és tenéked engedni (VirgC. 79). *Ki* akarok menni, nem be.

2. Az összetett igenév a kirekesztett fogalom; rendszerint ellentétes mondatpárokban (aminőkben a *nem kiment*-féle szórenddel találkoztunk* VI. cikk II. A. 3, s amelyekben alább a *nem kimenni fog* formával találkozunk): »*Megvenni akarom*, ezt akkor tennők, ha p. különböztetni akarók: megvenni, nem pedig eladni« (Arany: Lev. 1:31). »*Elmondani fogjuk* és *el fogjuk mondani* határozottan különböző két szólam. Az első a *mond*-ra helyezi a súlyt: *elmondani fogjuk*, nem p. *elénekelni*. A második minden ilyes nyomaték nélkül fejezi ki a legtermészetesebben, hogy az elmondás meg fog történni« (Arany Próz. 375). Ez vala a gordiai göcs; Rhodope nem az az asszony volt, akinél azt szélyel lehetett vagdalni; nála azt felbontani kellett (Kaz. Munk. 1:26; Báróczinál a megfelelő helyen 8:32: Rhodopenál korántsem lehetett levágni, ki kellett azt oldozni). Azt hiszi, hogy e tettét nem megdorgálni, hanem megdicsérni fogja (Athenaeum 1874. 660). Hazánkban, ahol az egységes nemzeti kulturát nem fejleszteni, hanem megteremteni kell (Nemz. Isk. 1902. IX. 20, 3). Az új Józsué, aki trombitájának harsogásával fölépíteni akarja az elomló Jerikót (Borsszem J. 1221. sz. 1; értsd hozzá: nem ledönteni). Azt nem megoldani, hanem megsemmisíteni kell (BH; Kicska idézi Nyr. 22:62).

Poétai műben poétai tökély a főcél; ama kettőnek ez alól csak kicsillámlani szabad.. (Kaz. Pyrker V. 1.). Tájékozásom a helyett, hogy.. a figyelmet ingerlené.., csak fárasztani, csak időt rablani fog (Ar. Próz. 79). A népet nehéz szeretni azoknak, kik csak felhasználni akarnák, jogokat adni nem hajlandók (Imre S. Néphumor 153). Emberül megállták mieink sarat, pedig kevesebben voltak: itt csak meghalni lehetett (Miksz. Nemz. ur. 351). Amit én írtam, azt csak megróni tudja (Haraszi Gy. Egyetértés 1886. 101. sz. 10). Csak lemosni kell az asztalt, nem kell megsúrolni (Nép, Szentés; Mol. 98). — Ha én ilyesmit írnék, a kritikások megköveznének, hogy ily hihetlenséget nem leírni, de még csak kigondolni is merek (Pet. Úti r. 69, M.ktár).

3. Más a kirekesztő fogalom, az igeneves kapcsolaton kívül álló fogalom: (Erről *Krisztusnak* kérdezzük tanácsát:) Ez miv oly nehéz, hogy erről mi uronknak *Jézus Krisztusnak* kell tanácsát kérdenünk (EhrC. 5). Ehhez hagyák meghalnia (KazC. 103). Csak az tudománynak tulajdon mivoltát akarom megismertetni (Pázm). Embernek szívét szavából szoktuk megismerni (Fal. UE). Ha *korábban* akarsz odamenni, ne mulass mindenütt! (Vers. MGram. 168. §.) Éppen egy emberre van kimérve szája (Ar. Toldi est. 1:17).

* A másik *nem kiment*' (hanem be) formának módosító igével ez felel meg: *nem ki akart menni*; l. alább.

II. Kirekesztett vagyis tagadott fogalommal:

1. A bővítmény van tagadva: (*nem* vizet iszik:) *nem* vizet kell innia. Nem be akarok menni, hanem ki.

2. Az összetett igenév van néha tagadva ellentétes mondatokban (*nem kiment: nem kimenni* akart, mintegy: *nem a kimenést* akarta; vö. Kicska Nyr. 22:62). Az ilyent a maga haza aránt való nagy indulatiban nem megakadályoztatni kéne, hanem csak igazgatni (Barc. SzD). A portrétet nem elvégezni, hanem kezdeni kell jól (Kaz. Leveli 3:242). A sok eeee, melyet okkal-móddal közletni, nem pedig összehalmozni kell (Berzs. Döbr. kiad. 170). Nem leírni fogom, csak elolvasni; nem tudtára akarták adni [így], hanem kérdőre vonni (Arany példái Hátr. pr. 359). Nem ajándokot kivinnem illik, sőt behoznom inkább (Ar. Arist. Plutos 787). — Föltűnő eltérés: Ezzel a szorgalmas gyűjtőt *nem el akartuk kedvetlenül* vállalatától. Csupán ki kelle jelölnünk az utat, melyen haladva nagyobb szolgálatot tesz irodalmunknak (Ar. Próz. 439).

Tagadott megszorítás: Aki nem csak fenntartani, hanem maga mutogatásával nevelni akarja méltóságát (Fal. UE.). Nem úgy szól, mint felpörös, kinek a vádokat nem csak fölfordani, de be is kell bizonyítani (Tudománytar 1838. 3:231). Nem vette volna észre, hogy a merény nemcsak megkísértve, végre is van hajtva (Ar. Próz. 226).

3. A tagadás az egész igés állításra vonatkozik:

a) *Nem* írták le: *nem* volt leírva (*nincs* leírva); *nem* fogják leírni. — Nem akarom őket éhen elbocsátani: *dimittere eos ieiuos nolo* (JordC. 403). Nem hagyja felemelkedni Istenhez (Telegdi: Evang. 1:2). Ha nem tudják feltalálni mértékét (Fal. UE). Nem lehet oda egy könnyen bemenni (Pap: Palóc népkölt. 80).

b) Szememet *fel* nem emelem: Szemeimet.. *fel* nem merészném vagy merészködném emelnöm (NagyszC. 133). Elő nem győzném számlálni (Pázm. Luth. vez. 5). Azmely pénzt kántálásokkal kaptanak, azt *el* nem volt szabad költeniek (Apor: Metam. 429). Csak mi tudhatjuk aztot, .. mert azt *le* nem lehet írni (Mikes 46. lev.). Meg *nem* tudom fogni, miért *nem* ír (Kaz. Sípóshoz 29). Aki magáért meg *nem* mer felelni, azzal magát vétkessé teszi (Kisv. Adag. 168). Ha kilenc kérdésemre meg *nem* tudsz felelni, elveszted a kilenc szalonát (Kriza 486). Nem is mert hozzá szólni, se ki *nem* akarta kísérni (Nyr. 24:332—3).

c) *Mintha* kötőszóval tagadva-állítás: *Mintha* gyenge csirát egy ujj *nem* letörne, *mintha* kis galambfi *nem meg volna ölve*, kit szíven nyomának! (Ar. Rachel sir.) *Mintha nem régen meg volna írva*, hogy pénz becsület (Jók. RR. 3:III).

4. Az összetett v. bővítményes igenév néha előkészítő részül szolgál: A deák szólások formáit kerültem; de teljességgel elkerülni || *nem* lehetett (Bod Péter). Csak pityeregtek tehát mellette, de tanácsot adni || *nem* tudtak (Dug. Szerecs. 1:331). Tawát nőül veszi. De boldog lenni || *nem* tud (Ar. próz. 511). De hozzányúlni ||

nem mertek (Pap: Palóc népk. 103). — De evvel a formával sok-szor visszaélnék, l. Kicska Nyr. 22:54—5, 62—3.

5. A tagadás más fogalomra (az igeneves kapcsolaton kívül állóra) vonatkozik: (*nem* őt szedték rá:) *nem* ő volt rászedve, hanem én. Nem a külsejéről kell megítélni az embert.

III. A fölszólitásban más igék példájára a módosító ige is elül szeret állni, p. *tessék* bejönni! mint: *jőjjön* be! Tudd megválasztani a valót a hamis színtől (Fal. UE). Hát most tessék engem kifizetni (Pap: Palóc népk. 76). Csak merj ide bejönni! Tessék ezt is megkóstolni! Ezt is tessék megkóstolni! Csak *ezt* tessék megkóstolni! *Tessék* | *ezt* megkóstolni! stb. Legalább *azt* tessék hát nekem megengedni (Pap: Palóc népk. 93).

Tiltó mondatok: Ez az ajtó *ne* legyen becsukva! Oda *ne* merjetelek bemenni! — Az erősebb tiltó forma: Oda *be* *ne* merjetelek menni! *Ki* *ne* hadd magad fizetni merő udvarisággal (Fal. UE). Hogy *embert* *ne* kelljen fogadnunk, felét majd elviszem én, felét vidd el te (Vas G. Nagy id. 10). — Az sz. János bizonyágtételéhez úgy ragaszkodjunk, hogy attul *semmiképpen* el *ne* hagyjuk magunkat szakasztani (Telegdi: Evang. 1:123). Ide *senki* *be* *ne* tegye a lábát!

IV. A kérdésekben is áll az általános szabály, amely szerint a módosító ige rendszeren az alapige helyét foglalja el. Példák a kérdésnek különféle fajaira:

1. Névmástalan kérdések: (*ki*-hordták a búzát?) *ki* van hordva a búza? Meg akarsz házasodni? (MNyszet 5:161). Mi végre ment oda? meg akarta-e vesztetni, vagy meg akarta nyergelni? (1741-i paksi boszorkánypör.) Le fogjátok-e ugatni a sasokat az égből? (Jók.) Megvizsgálta: jól van-e felöltözve, nem hűti-e meg magát kedves felesége (Pet. Elbesz. 9, M.ktár). Nem tetszik beszélni? Kérdezték, nem akar-e bemenni. *Szabad* bemenni? *Mernél-e* innen leugrani? — Tagadva állító kérdés: *Nem* *be* van az én szűrőm ujja kötve? Nem *le* tudom én ezt írni? (Arany példái Nyr. 2:11.) Nem *el* tudom azt adni én is? (Ar. Arist. 1:213.) Ugyan mit sajnálsz ezen a keserű életen? nem *el* kell-e alunni minden nap? (Jók. RR. 2:159.)

2. Névmásos kérdések: (*mi* végre jelentette meg?) *Mi* *végre* akarta urunk jó idején megjelenteni, hogy..? (Telegdi: Evang. 16.) Micsoda halállal kellene kimúlni Jánosnak? (uo. 116.) Melyiket nem szabad kifelejtenünk (Ar. Szépir.F. 1:563). Hogy tudja azt ő véghez vinni? (Kriza 397.) — *Miért* *ne* volna szabad festékekkel kiírnunk? (Pázm. Öt levél 1761. 43.)

Végül külön említjük azokat a módosító igéket, amelyeknek szórendjét kétség tárgyává tették, s egyes oly igéket, melyek csak kivételesen követik az eddig tárgyaltak példáját.

Arany János azt mondja, hogy a módosító igék közül »a hosszabbak s ily viszonyban gyérebb használatuak, mint *törekszik* *szándékozik*, *bátorkodik*, *kénytelenítettik* stb. kevésbé látszanak túrni az igekötő és infinitiv közötti helyet. Meg *kénytelenítettem* neki mondani, el *bátorkodtam* hozni, fel *töreksem* nyitni az ajtót — csaknem hallatlan visszásságok« (Hátr. pr. 363). Hasonlókép nyilatkozik Joannovics is, igaz némi főntartással, de azt mondja, hogy »bajosán férnek össze a rövidke igekötőkkel az olyan hosszú testű igék, mint *erőlködik*, *merészkedik*, *buzgólkodik*, *iparkodik*, *törekedik*, *szándékozik*« (Szór. tan. 2:58; hozzájuk csatlakozik Mol. 97). Ellenben Szarvas és Kicska szigoruan követelik itt is az általános szabály megtartását (Nyr. 13:141, 20:515, 22:57—8). Mellettük szól a régi írók tanuskodása s az analógia ereje. A szóban forgó igék azonban a közbeszédben ritkábbak, mint a *kell*, *lehet* stb. segédigék, s azért itt a népnyelv nem volt olyan eleven ellenőre az idegenszerű szórendnek, azért kapott ez még jobban, lábra, mint a sűrűbben használtaknál. - Bizonyító példát csak egyet-kettőt idézünk minden segédigére (régí adatokat Szarvas is idézett 20:515, l. még a NySz. megfelelő cikkeit*):

(Az *akar* mintájára:) El nem kívánkoznánk másuva menie (LevT. 1:20). Urunk ő nga is oda ki igyekezik menni (2:214). Az óráknak szerit munkákba incselkődött foglalni (TelC. 52). Az adott penitenciát be erőlkedje tölteni (Vásárh. Canisius 207; az ilyenkor előforduló tárgyias ragozásról l. Nyr. 24:330 közölt fejtegetésemet). Amit ezen levelemben lelkedre szándékozom beszélni (Vitk. Munk. 2:163). Amelyet még fenyegetés által is el igyekezett távoztatni.. (Kaz. Regék 135). Ő hatni akart, föl ügyekezett szavával rázni a nemzetet (Salamon F. Tanulm. 1:17). Egy pár napig ki szándékozott magát pihenni

* Az *igyekszik* *elmenni*-féle szórend a beálló cselekvést jelentő *akar* *elmenni* (*megy ki, jön be*) formához csatlakozik: Napnyugot oltárit *készül eldönteni* (Orczy L., NySz). *Igyekeztem is megfelelni, vágytam kimondani* (Joann. Szór. tan. 2:60). — De az *elmenni igyekszik*-féle szórend a régieknél ritkán fordul elő, gyakrabban csak a 18. sz. vége óta: Ha az úr Isten éltet, az én urammal.. együtt megszolgálni igyekezzök Kdnek (LevT. 2:248, így kell olvasni). Fogadását megállani tartozik (Com. Jan. 136). Veled elmenni kívánkozik (Dug. Szerecs. 1:314). Mellyel én literaturánknak ezt a hézagját betölteni igyekeztem (Csok. stb., id. Joann.). Mert fölmenni készül ország-címerért (Vör. Az ősz bajnok). Hogy én a zálogjóságot most már kiváltani szándékozom (Kovács P. Fars. kaland 61, Olcsó ktár). Törvény-erejű szokást felfogatni erőlködik (Ar. Arist. 3:30). A tengeren honába térni készüle (Szarvas: Phaedrus 44). József cs. az udvari színházat német nemzeti intézetté tenni törekszik (Beöthy: Széppr. 2:224).

(Jókai: RR. 2:213). Jól igyekszik viselni magát (Belényesi, 404
BSzemle 6:137). Amelyekkel fordítóink a szellemi élet fejlődését
elő törekedtek mozdítani (Nyr. 10:401). — Ki siet Erdély-
ből hadaival menni (Gyöngy. Kemény J. III. 4:3; de ez így nagyon
ritka). — Meg óhajt maradni (Szarvas, Nyr. 20:513). — Teste-
sebb, vagy az igenéssel lazábban kapcsolt határozók Joannovics
szerint is így sorakoznak: *másfelé* igyekeztem (iparkodtam) terelni
a beszédet; a *régi rendben* szándékozik visszatérni; *itt* igyekez-
tem sikert aratni; a telet *ott* szándékozik tölteni.

(A *kezd* ige példájára:) Éppen vissza készült indulni a
rabokkal (Obernyik: Besz. 50). Mintha le készülnének rohanni
(Jókai: Vadon vir. 1:164). Az égő padlás le készült szakadni (2:62).
Azonnal megszűnnek, mihelyt erőt készülnék rajtunk venni (Csiky:
Angol ir. 1:326).

(Vö. *lehet, tud, bír*.) Mióta a himlőt a járványos uralkodásról
le sikerült szorítani (BH. 1892. II. 21, 4). Olyat sikojtottam,
hogy az útra ki vót hallani (Torna-Ujfalu, Nyr. 17:188). Ki nem
látom mondani (1:272).

(Vö. *szeret*.) Időjét a cirkusz bambáival s a Campuson ked-
velli tölteni (Kaz. Levelei 2:320).

(Vö. *hagy, enged*.) Az keselyü az róka fiait elragadá és fiainak
meg adá enni (Pesti: Fab. 69b). Amely gyermeket az nehézség
löli, ha hirtelen meg adják ez kenyetöt innia.. (Frank. HasznK. 27;
vö. Az olyannak adjanak gariophilomat meg innya, (Cisio 1592. J2).
Hálákat adok., hogy.. meg adtad levelit látnom (Mikes, id. Pet-
társ. Lapja 1:187). — Különösen ez a két szólásmód gyakori a
régieknél: *meg adom érteni* = megértetem, tudatom, és *meg adja
érni* = meg hagyja érni (az utóbbi most is élő szólás a palócoknál
s az Alföldön): Meg adom érteni ő kegyelmének (LevT. 1:109, 140,
RMNy. 3b:2 stb.). Meg adtad érnem (RMK. 6:19). »Ha az Isten
meg-adja érnünk« (Gyarm. Nyelvm. 2:173). — Hol vevél reményt,
mely e nehéz türelmet ki segít sen túrni? (Arany: Egressy G.). Majd
én el segítem végezni a dolgot (Duna-Almás, Nyr. 3:279). A Kati
le segíti hozni a kocsit (Nép, Rác-Almás). Meg segítsz itatni? (Nép,
Balaton mell. Szepezd.) Magam nem bírom, híjón vkit, aki be segélli
vinni (Nép, Balatonfüred). Ha te azt az oroszánt le segited győzni
(Merényi Dun. népm. 1:166). Ha fel segítettél kelni (1:174).

(Vö. *kell*.) Az fogadást be tartozik teljesejteni (JordC. 179).
Kereken ki tartozunk mondani, hogy.. (BH. 1882, 326). Nag[yság]-
tok megparancsolja, hogy ez ilyen.. falukat be kényszerítsék
júni (TörtT.² 1:695). Vissza kényszeríték sietni (így ajánlja Szarvas,
BSzemle 37:75). — Ki Ábrahámot ő földéből ki parancsolád
jöni (ÉrdyC. 578b). »Felhagya kelni«: befahl mir aufzustehen
(Kaz. Munk. 2:252). Meg hatta írni minden bégségnek birodal-
mát (meghagyta hogy írják meg, meg kellett írni, LevT. 1:193).

(Vö. *tetszik*.) Ha meg méltóztatik tekinteni a munkákat
(TanárKözl. 1895. 606b. L. Kicska Nyr. 22:59).

Érdekes, hogy néha a *látszik* ige is követi a rendes módo-

495 sító igék szórendjét (Szarvas csak ezt helyesli Nyr. 21:548, vö. 22:59): Aki kevéssel előbb a közörömet el látszott fojtani akarni (Kaz. Bácsm. aug. 9). A vadkan egészen meg látszott magát adni (Jókai: Erd. ar.¹ 27). Rendkívül meg látszott ijedni (201). Maga a közlő is meg látszik e viszonyt sokallani (Nyr. 14:83). — De: Szíve ötöt megszánni láccatott (Dug. Szerecs. 1:142). Cseresnyés uram kitalálni látszott töprengéseinek okát (Jókai: Eppur si m. 6:60). Az az iszonytató kifejezés eltűnni látszik arról (arcáról, Jókai: 3 márványfej). Lehull és elaludni látszik (Gyulai).

A mozgást jelentő igék a módosító igék módjára elvlasztják az igenévtől tárgyi bővítményét: Segítséget jöttek ide kérni (Mikes 27. lev.). Csak pipát jött gyujtani (Fal. 922, a népnyelvből följegyezve). Búcsut jövek venni (Kaz. Munk. 1:176). Újra békét jött ajánlani (Ar. Arist. 1:47). Biri a gyámajja háztartását jött vezetni (Miksz. Nemz. ur. 190). Lábát jött gyógyíttatni (Nyr. 22:513). — Szerencsét meg egy keresni Angliába (Csiky: Taine, Angol ir. 1:120). Mikor legációt ment kérni a professzorokhoz, azok azt mondták (Baksay: GyÖ. 2:58). Azt hinnéd, Ceres istenasszony, aki elveszett leányát indult keresni (uo. 300). Egy pajtásom bujdosol itt, azt indultam megkeresni (Arany-Gy. Népk. 3:94). — Baráti lekísérék Lugosra, s onnan a mehádiai ferdőket és Orsovát is lement meglátogatni (Kaz. Utaz. VIII:9). — Ezeknek példájára *van* és kivételesen *marad* is előfordul hasonló szórenddel: Az én keresztleányom, azt voltam most meglátogatni (Mikszáth Almanachja 1:66). Aztán mogyorót voltam szedni az erdőn (BH. 1891. VII. 29, tárca). Reggelre megfűlt (a disznó), azt voltam fölpsztermálni (Nyr. 8:326). Éppen papirost meg kopertát volt venni (30:486). Haza eresztették csordájokat s magok.. a támadó vést *maradtak* nézni: sie blieben zurück.. den Sturm zu sehen (Kaz. Munk. 3:157). — Más szórenddel: *Leányt keresni* gyűttem, ha kapnék (Nyr. 3:33).

Vége, mint a *szabad* melléknév, úgy néha más melléknevek és főnevek is követik a módosító igék szórendjét, p. *képes, kénytelen, köteles, szokás*, továbbá ilyen szólások is: *lesz jó, vagyok bátor, van okom* stb. Példák: Légy tölgyfa, mit a fergeteg ki képes dönteni (Pet. Ha férfi vagy; vö. ki tud dönteni). De elég anyagot képes-e neki nyujtani a lovagság? (Csiky: Taine, Angol ir. 1:328). Élénken meg képes különböztetni (Gyulai, Szépir. Figy. 1:260). Nincs toll, mely le volna képes írni (Szarvas, BSzemle 37:76). E szövetséget semmi hatalom föl nem képes bontani v. nem képes föl-bontani stb. (Kicska, Nyr. 22:61). Mindent megtesz, amivel csak megmentheti az életét annak, akit halálra kénytelen ítélni (Jókai: Apja fia 2. fej.; így Kicska az id. h.; vö. halálra kell ítélni). »Minden ipartestület az alapszabályokat bemutatni köteles«, ezt Szarvas így javítja: *be köteles mutatni* (Nyr. 13:141). Könyöklője van, ahol ki szokás könyökleni (Greguss: Arany Ball. 51; vö. szoktak). Mit vagy határozott tenni ily esetben? (Vör. JCaesar 5:1). Mit lesz kérni jobb, gondold meg jól (Rákosi: Shak. Cymbeline 5:5). Én azt volnék bátor kérni (PNapló

29:255). Melytől.. sok jót van okunk remélni (Közvélemény, 496 napilap, 3:274, 3). Nem akara szíve zajai felől szólani; a csendest, az elhültet volt játszani kedve: sie wollte sich gelassen und kalt stellen (Kaz. Emilia 18).*

*

Kezdetbeli szándékomon túlmentem: néhány fontos szórendi kérdést bővebben tárgyaltam, történeti szempontból is, azonfölül néhány érdekes részletkérdés is kitérésre csábított. Most tehát abbahagyom, s az összetett mondat szórendje végett — melyet szintén tárgyalni akartam — *A magyar kötőszók* című munkámra utalóm a türelmes olvasót. Még csak azt említem, hogy a *korán abbahagyta* és *korán hagyta abba* formákról most új fejtegetések és népnyelvi adatok jelentek meg Nyr. 31:301, 408—410.

* A legmesszebb menő analógiás szerkezetet ebben a kecskeméti párbeszédben hallottam: Maga öltözteti ezt a gyereket? — Magam; csak a *köpönyegit* hívom be a szobalányt ráadni.

TARTALOM.

	Lap
I. Bevezetés. Áttekintés	3
II. A nyomatéktalan mondat	7
III. Az összefoglaló szórend	16
IV. Az összefoglaló szórend (folytatás)	21
V. Az összefoglaló szórend (vége)	29
VI. A kirekesztő (tagadó) szórend	42
VII. A felszólító mondat szórendje	62
VIII. A kérdések szórendje	69
IX. Értelmi egységek a szórendben	80
